

8 93-32

7 96

MARK GURAKUQI

Në rrjedhë të viteve...

TREGIME

891.983-P3-32

S

896

BIBLIOTEKA E PIONIERIT

MARK GURAKUQI

NË RRJEDHË TË VITEVE...

Tregime

~~51032~~

877

BIBLIOTEKA E PIONIERIT
SHKURTARIA 1977

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

LIBRAT

1.

— Ec, moj të preftë mortja!

Sanija e vogël u drodh. Hanko Xhevahirja ishte zemrue keq, me sa dukej. Vogëlushja nxitoi për në konak të zonjës. Qëndroi e tulatun, në pritje:

— Ku ishe, moj zuzare?

— Nuk të ndëgjova, hanko. Po laja rrobat në hashef.

— Hapi mirë veshët, kur të thërras. S'ka: ndëgjova, s'ndëgjova. Apo do të ta fus një surratit?

Sanija heshti. E kishte gjetë tani. Sa herë që e shihte hanko Xhevahiren të inatosun, s'fliste. Përpara i jepte ndonji përgjigje... Dhe shuplakat s'kishin të numërue. I bahej trupi plagë. Se zonnja kishte dorë të randë. Ishte gjithë ajo grue e fuqishme, e bashme, kurse Sanija ishte një vajzë thatime njimbëdhjetëvjeçare.

Hanko Xhevaires edhe i vinte mirë, që vajza s'i kthente ma përgjigje, edhe s'i vinte. Ndërsa ma parë e zemëronin përgjigjet e Sanijes, tani i hip-te gjaku në kokë nga heshtja e saj.

«E ban për inat, — shfrynte, — që të më plasë». Dhe i drejtohej:

— Hape gojën, de!

Po Sanija s'fliste.

Si i kaloi pak inati, zonja i tha:

— U ba vakti. Shko merr gocën në shkollë. Flutur të bahesh? More vesh?

— Si urdhnon, hanko!

Mbas pak, u drejtue nga shkolla e vajzës së hanko Xhevaires. E, tek ecte udhëve me baltë të kuqe, që i ngjitej në kambët e zbathta, i vinte për të qamë. Ndjente një mllef, një zemëratë të thellë, gërryese. Kundër kujt? Kundër hankos, kundër burrit të kësaj, Demir agait, kundër vajzës së tyne, Dylberes, që, ndoshta, ma shumë se të gjithë, i hante shpirtin me nazet e teket e saj.

Prindët e saj kishin, përveç Sanijes, edhe gjashtë fëmijë të tjerë. Ma i madhi ishte Tahiri, trembëdhjetë vjeç. Baba i Sanijes, Maksuti, punonte si pazvan¹⁾ dhe merrte dy lekë në ditë. Me kaq para s'mund të ushqeheshin vetëm me bukë as tre vetë. Po pesë të tjerët?

Sanija e mbante mend shumë mirë, kur i ati e kishte thirrur dhe i kishte thanë:

— Do të shkosh te hanko Xhevahirja.

— Po shkolla, tate? — kishte guxue e pyetë ajo.

Maksuti e kishte pa me trishtim, i kishte përkëdhelë flokët me dhimbje, me dashuni, dhe:

— S'qenka shkolla për ne, moj bijë. Po atje, keq, mirë, një copë bukë do ta kesh. Dhe ndëgjo: banu e urtë, puno, mos kthe kurrë fjalë.

Sanija që në klasë të tretë, kur e hoqën nga shkolla. Po baheshin disa muej që punonte si shër-

1) roje nate, në treg (në pazar).

byese te Demir agai, njani nga pasanikët ma të mëdhenj të Tiranës, me kaq e kaq dyqane plot e përplot me mall e me sa e sa çifligje nëpër fshatra.

Kur Sanija mbërrini në shkollë, zilja e orës së fundit kishte pak kohë që kishte ra. Dylberja po lozte përpara portës me ca shoqe. Sa pa shërbëtoren tue u afrue, ja pat me inat e me të madh:

— Po ti, moj rjepacake, ç'u bane? Kam nji orë që po të pres!

Shoqet e Dylberes, të një sërë me të, ja shkrepën gazit. Zonja e vogël u krekos edhe ma tepër. Sanija s'bani za, megjithëse do të kishte dashtë t'ja bante kurrizin ma të butë se barkun.

Dylberja tha gjithë madhështi:

— Ec pas meje! — dhe filloi të ecë me hap të randë.

Sanija e ndoq, tue vlue përbrendë nga inati. Dhe, ndërsa i shkonte prapa, tue kundrue trupin e saj të majmë, mendonte: «Si e ama, e bija».

Hanko Xhevahirja e priti me kambët e para:

— Ç'u bane, moj kërcune, që u vonove kaq shumë? — dhe, tue u drejtue nga e bija: — Ku je, moj shpirti i nanës? Ec të të puth.

Dhe «plluq, plluq» e mbuloi me të puthuna.

Zonja, si u çmall me të bijën, i shfreu prap

Sanijes:

— Ç'më rri ashtu, si e ngrime? Shporru këndej e mbaroi rrobat, se ta preva kokën...

Kur shkante në shtëpi të vet, Sanija, pyetjeve të prindve se si e çonte te Demir agai, u përgjigjej gjithnji:

— Mirë!

Këtë e bante që të mos i mërziste, të mos i dëshpëronte. Ç'kuptim kishte t'u tregonte të vërtetën, t'u thoshte s'e as barkun se ngopte me bukë, se silleshin me të ma keq se me një kafshë? Edhe po t'u fliste haptazi, gjendja s'do të ndryshonte...

E ama kënaqej nga përgjigjet e së bijës dhe thonte:

— Të paktën ti u rregullove.

Dhe prap e porosiste të bijën:

— Ndëgjoje zonjën, të keqen nana. Mos prish gojë me te. Ta kem mendjen të fjetun për ty. Ti e di si e kemi hallin.

I ati ndërhynte:

— Sanija asht vajzë e mendshme. Nuk na turpnon.

Me gjithë mjerimin që i rrethonte, ato pak orë që kalonte në shtëpi të saj, për Sanijen ishin shumë të bukura. Të paktën atje e donin, e puthnin, e përkëdhelnin. Fëmijët ma të vegjël e rrethonin, e tërhiqnin nga fustani, s'i shkiteshin nga dora. E pushtonte një ndjenjë e ambël paqe, lumtunije... Ajo do të kishte dashtë të mos largohej kurrë ma prej andej, të mos shkelte ma asnjherë kambë te ajo shtëpi e huej, ku e ndjente veten të përbuzun, të poshtënueme, ku lodhej e kapitej aqë shumë, tue ndëgjue vetëm fyemje e shamje e

kurrë një fjalë të mirë ... Po e dinte se kjo ishte e pamundur ... Shtëpisë do t'i shtohet edhe një gojë ma shumë ...

Gjithë javën, kur e rrihnin, e shanin, e përbuznin, e mundonin me njëmijë e një punë, që s'ishin për moshën e saj, ajo i jepte zemër vetes, duronte, se e kishte mendjen te orët, që do të kalonte, ma në fund, me njerëzit e vet.

Kjo ishte kënaqësia e parë e Sanijes. Një kënaqësi, që s'mund t'ja ndalonin as Demir agai, as e shoqja, as e bija. Sanija kishte edhe një kënaqësi të dytë, shumë të madhe, po aq të çuditshme e të rrezikshme: librat. Ata e fusnin në një botë të mahnitshme, ata e tërhiqnin aq tepër, sa që, po t'i thoshe, a don një fustan e një palë këpucë të reja, që s'i kishte veshë kurrë, apo një libër, do të përgjigjej pa kurrfarë ngurrimi: një libër.

... Dhe libra s'kishte. Vajza e zonjës po. Gjithfarë librash të bukur, që Dylberja s'i hapte kurrë. Mërzia e saj ishin librat. Ajo s'do t'i kishte prekë kurrë me dorë, po të mos ishte e detyrueme për punë të shkollës. Po, dhe atëherë, pas dhjetë minutash i hidhte. Megjithkëtë, s'e linte Sanijen t'ja prekte. Kur e gjet një herë tue i shfletue, filloi të çirej e të bërtiste si e çmendun.

Rendi hanko Xhevahirja. Pyeti të bijën pse bante gjithë ate shamatë. Dylberja tregoi Sanijen e tha:

— Kjo zgjebarakja më mori librat.

Xhevahirja s'e çoi gjatë. Ja përveshi me pëllambë një dy-tri herë shërbëtores së vogël e ju gërmush:

— Rri, moj dreq, rehat. Ku merr vesh ti nga

librat? Mos ja prek ma, se të pi e zeza, të pi. Po të zuna edhe një herë, qerou këtej, pastaj. More vesh?

Sanija s'bani za, po u largue tue fshi lotët...

Kjo kishte ndodhë disa muej ma parë. Që nga ajo ditë, shërbyesja e vogël s'ja kishte nga ma librat Dylberes, po kishte jetue me dëshirën e tyne në zemër... Sa keq që s'kishte të holla, të blinte të paktën një. Do të kishte zgjedhë atë ma të mirin, ma të bukurin, si ai me kapak të trashë, që kishte Dylberja.... Do ta kishte lexue me andje, mbramjeve, atje, në hashef*) mbas punëve të mundimshme të ditës. E do ta kishte ndjemë veten të shplodhun, të kënaqun. Veçse, ku t'i merrte paratë? I ati dihej që s'kishte. Sa për zotnajtë, ata kurë s'i kishin dhanë as edhe një çerek leku!.. E librat kushtonin aq shtreitë!.. Duhej të mblidhte kushdi sa çerekë leku, që të mund të blinte një! Dhe librat, për te, mbetën si një andërrim i mrekullueshëm, i paplotsueshëm, po gjithmonë i gjallë e i bukur...

3.

Nata ishte e qetë, me hanë të plotë. Vera po vinte. Një verë e nxehtë, gjithë zagushi, si ato të Tiranës.

Sanija kishte ra prej kohe me fljetë në hashef. Po nuk po e zinte gjumi. Bante tepër vapë. S'frynte fare. Gjethet e pemëve të oborrit as që pëtinin.

*) kuzhinë.

Një qetësi e thellë, e plotë, sundonte anekand. Zotnajtë me vajzën flinin prej kohe, atje në konak. Ata kishin zakon që binin shpejt. Mbasi dëndeshin mirë e mirë, s'e zgjatnin, po ja këpusnin gjumit. Për të lexue ndonji libër, as që u shkante ndër-mend. Radio s'kishin. Sanija kishte ndëgjue një herë zotninë të thoshte, kur e shoqja i ankohej se të gjitha familjet e dorës së tyne janë ba me radio e ata jo: «S'kam nge të më shurdhojë veshët»...

Sanija u ngrit, duel nga hashefi, në oborr. Karafilat e trandafilat lëshonin një erë të rrallë. Lulet e mollëve dimnore zbardhëllonin. Vajza qëndroi për ca kohë në kambë, e mahnitun. Çfarë bukurie, çfarë qetësie!...

Jeta ishte e bukur. Po jo për ta, jo për shoqet e saj. Ato s'kishin asgja. Ja, asaj i qante zemra për një libër. Dylberja kishte sa të doje dhe as që i hapte. Kurse ajo, Sanija, s'mund t'i prekte as me dorë. E pra, sa do t'i pëlqente sonte të shkante e të merrte ndonji prej tyne, sidomos ate me kapak të trashë, të lexonte gjithë ato tregime të bukura, nën dritën e kandilit, deri në mëngjez!..

Me gjithë atë dëshirë të madhe, që i vlonte në gji, Sanija e dinte se kjo ishte punë me rrezik. Po prapë, diçka e shtynte të futej në sallon. në katin e poshtëm, ta plotsonte këtë dëshirë të frikshme. Dylberja s'do të ndëgjonte. As edhe ata të tjerët. Ishte tepër vonë.

Qëndroi për një kohë të gjatë më dyshas. Ma në fund vendosi. Tue u përpjekë të mos bajë zhurmë, tue mbajtë edhe frymën, hyni mbrendë, nga porta e prapme. Vuni veshin. Asgja. Mori ze-

mër. U fut në sallon. Prapë asnji zhurmë. Priti edhe pak. Qetësi e thellë. Kapi nga rafti librin, që andërronte aq shumë, ndërsa gjithë trupi i dridhej e zemra i rrihte me aq forcë, si të donte t'i shponte krahnorin. Ju duk se kërciti porta e dhomës së fjetjes së zotnijve, se u ndëgjuen hapa nëpër shkallë. Mbeti e ngrime në vend. Tani do ta gjenin, do ta pinte e zeza...

Sa e marrë ishte. **Frikësohej kot. Ata flinin për shtatë palë qejfe**, kurse ajo tmerrohej pa arësye. E lehtësueme, doli jashtë e shkoi në hashef. Vuni veshin, përgjoi. S'e kishte ndjemë kush. Sa mirë! Natën e kishte përpara. Do të kënaqej së lexuemi. Kështu do të bante çdo natë. Ata s'do të merrnin vesh. Ditën do të gjente rasën e çdo libër, që do të merrte, do ta vinte në vend.

Filloi të lexojë me et... U zhyt në faqet e librit. Harroi në ato çaste, gjithçka: edhe mjerimin e saj. Sa kohë kaloi ashtu, në atë kënaqësi të veçantë?

Gjumi i ishte zhdukë fare. Patjetër do ta kishte zanë agimi sikur... nji za mos të kishte pyetë rreptë:

— Ç'ban ashtu, moj edepsizë?

Qe diçka fare e papritun. U hodh përpjetë, si ta kishte pickue gjarpni. Me sy të zgurdulluem, vu re, si nëpër mjegull, se, te porta e hashefit, qëndronin, në rrobe nate, Demir agai me hanko Xhevahiren. Vështrimet e tyne sikur donin ta përpinin të gjallë.

Ajo s'ishte në gjendje të fliste, të shfajsohej. Sikur t'i ishte ngri gjuha. Me vështirësi të madhe qëndronte në kambë.

Hanko Xhevahirja u suell nga i shoqi:

— E, t'u mbush mendja? Të kam thanë sa herë se s'asht hajri i saj...

Dhe, pa i lanë kohë Demir agait të përgjigjet, u drejtue nga vajza:

— Po a nuk të kisha thanë, moj zgjebarake, se nuk duhet t'i prekësh librat me dorë? Oj, po të shkonin në shkollë njerëz si ti, lum ne pastaj! Hajt, vishu, këput qafën...

— Zonjë... zonjë... — belbëzoi Sanija.

— Ç'ke që të ngeci bështyma në fyt?.. Mos e zgjat, mblidh lekat e nga kambët kokën...

— Asht natë.. zonjë... prit... deri nesër.

— Vetë e deshe. Të kishe mendue ma parë. Do dalësh vetë, apo të të nxjerr me shqelma?

Ajo ju afrue vajzës, e kapi për krahu, e shtyu, që ta hidhte me forcë jashtë. Hanko Xhevahirja ishte e fuqishme. Llana e saj ishte ma e trashë se kamba e Sanijes. Po kjo, me fuqinë e dëshpërimit e të zemërimit, se ku e gjeti gjithë atë forcë sa të shkëputet nga zonja e ta shtyjë, tue thirrë:

— Hiqi duerët, dal vetë.

Hanko Xhevahirja ja dha britmës:

— Zgjebarake! Shih, më qëlloi, më qëlloi!

Demir agai ja preu:

— Mbylle, se do tallet bota me ty!

Po hanko Xhevahirja vazhdoi të bërtasë:

— Kape, kape zgjebaraken! Kape!

Sanija nxitoi, ashtu gjysmë e zveshun, nga porta e jashtme, e kapërceu me shpejtësi, duel në rrugë... Filloi të ecë me nxitim në rrugët e shkreta, me grushtat e vegjël të shtrënguem, si të donte të qëllonte dikë, ndërsa lot të nxehtë vyejtjeje, zemërate, urrejtjeje rignonin nëpër mollzat e saja të zbeta...

K A Ç A K U

1.

Fjala u përhap si rrufe: Dalipi kishte vra Maliq beun dhe kishte dalë kaçak.

Njerëzit mbetën të shtangun. Të vrisje Maliq beun duhej guxim i madh: ai vetë ishte gjithnji i armatosun, mbahej për trim dhe ishte i rrethuem nga disa sejmenë, që e ruenin. Po Dalipi ja kishte shkrepë në lule të ballit, mu në mes të fshatit dhe kishte marrë malin...

Fshatarët, përveç habisë, provuen një gëzim të madh. Maliq beun e urrente i madh e i vogël. Ai s'kishte lanë të keqe pa ba në Ferras e në fshatrat rretheqark, ku kishte çifligjet e tija. Njanin nxirre nga shtëpia, tjetrit digji kasollen, një të treti rrëmbeji bagëtinë, një të katërti grabiti selishten. Askush s'i thoshte gja. Xhandarët e ndihmonin. Gjykatësit e përkrahnin. Ja kishin edhe ata frikën. Se Maliq beu kishte miq të fortë në Tiranë. Madje, thuej se, sa herë që shkonte atje, mbreti Zog e ftonte në pallat për dreka e darka.

Të gjithëve ua kishte sjellë në majë të hundës. Andaj të gjithë thanë: «Të lumtë dora, o Dalip!..

Oeveria dërgoi shumë xhandarë për të kapë Daljipin. Rrethuen fshatin, kontrolluen, i ranë rretheqark malit e pyllit për një kohë të gjatë, po s'e gjetën dot. Atëherë filluen të kërcënojnë fshatarët. U thanë se ai që diktohej se ndihmonte për kapjen e Dalipit, do të merrte një shpërblim të mirë në të holla. Prapë fshatarët s'folën.

Mbasi dhanë e morën e panë që s'doli gja, xhandarët u larguen nga fshati. Mbetën vetëm ata, që qëndronin gjithnji në selinë e Komunes, të vendosun majë një kodre.

Njani prej atyne, që ishte gëzue ma tepër për vrasjen e Maliq beut, që Skënderi, djali i Can Hyzenit, që kishte vdekë në burg, pas një përleshjeje me beun. Skënderi, në moshën dymbëdhjetëvjeçare, kishte mbetë kryetar familje. Tepër të njo ma ishin shpatullat e tija për të mbajtë një barrë kaq të randë, po ai ishte djalë i guximshëm e i papërtueshëm: i kishte vu gjoksin punës.

Së bashku me t'amën, vëlleznit e motrat e vogla, i ndihmuem edhe nga disa fshatarë, kishte bari kishte bari sa për të futë kokën mbrendë.

Ma shumë për ta ndihmue se sa për nevojë, një pjesë e fshatarëve i kishte dhanë për të kullotë bagëtinë. Bariu i vogël e shkante ditën vetëm, majave të gërxheve. Dhe, në vetmi, blunte mbrendë vetes një urrejtje të thellë për shkaktarin e të gjitha fatkeqësive të tija e të familjes së tij: Maliq beun. Bashkë me urrejtjen, ziente dhe ndjenja e hakmarrjes. I ati, i dergjun dhe i vdekun në burg, kërkonte shpagim. Kërkonin shpagim dhe sa e sa fshatarë të tjerë, që kishin hjekë të zité e ullinit nga Maliq beu. Po Skënderi ishte ende

i vogël. Ai s'ja dilte dot ndanë kësaj pune. Si ta vriste beun? As pushkë kishte. Me gurë? Ku të linte ai t'i afroheshe?! Po, sa të rritej pak, atëhere do ta shihte Maliq beu!..

S'pat nevojë. Dalipi i qëroi hesapet për të gjithë me beun. Dalipin e mbanin të gjithë për burrë t'urtë e trim. Skënderi e kishte pa shpesh. Ai kishte qenë një ndër ata, që e pat ndihmue, kur i ndodhi fatkeqësia me të jatin... Djali, që atëhere, kishte nisë ta donte. Tani e kishte edhe ma shumë për zemër. Ja, ashtu donte të bahej. I urtë, i fuqishëm e guximtar si Dalipi, që, në loz të burrave, ja kishte derdhë trutë në shesh beut... S'do të zgjaste shumë e do të binte muzgu. Dita kishte qenë e kthjellët, e bukur. Nji diell i vakët pranvere pat ndritë, joshës, gjithë ditën.

Skënderit të vogël i pëlqente shumë natyra. Edhe në zemërimin e dimnit, në fishkëllimën e murlanit, në flokët e borës, ai gjente një farë bukurie. Edhe gjethet e zverdhame, që këputeshin e binin zabeleve e pyjeve e formonin si një shtrat të butë, ku të kishte anda të shkelje, i pëlqenin. Atij ja kishte qejfi të dëgjonte vapës kangën e gjinkallës; po, mbi të gjitha stinët, donte pranverën. Atëhere natyra përtërihej. Dëbora shkrihej. Përrenjtë fryheshin nga uji i freskët gjallënues e derdheshin fushave, ku niste të mugullonte bari i ri. Gruni niste të çonte kryet. Jonxha gjelbëronte tejpertej. Dallëndyshet cijatnin tue ua thanë kangëve të tyne të përmallshme. Qingjat merrnin mbra-pa njani tjetrin, tue u harbue pllajave të qeshuna. Atëherë Skënderi merrte fyellin e niste t'i binte. Askush s'e kishte mësue. Ai kishte pa e ndë-

gjue barinjtë e tjerë. Përsëriste, me vesh, meloditë e tyne e hera-herë i binte si i shkrephte. Dalëngadalë filloi të mësohej me këto kangë, që krijonte vetë. Kishte në tingujt e tyne edhe trishtim, edhe brengë, edhe shpresë, edhe besim. Ndoshta në të fshihej një talent i rrallë... Po kush mendonte për Skënderat në ato kohë?!

Edhe atë ditë, Skënderi kishte shprehë, në kangët e veta, mllëfin e zemrës. Mbas pak, do mblidhte bagëtinë e do varej në fshat. Po as ai vetë s'dinte pse s'po çohëj... Sikur ishte gozhdue në vend.

S'ndëgjohej kurr farë zhurme. Nji qetësi dehëse sundonte anakand. Ndoshta, për këtë, edhe zhurma e të shtimeve të pushkëve u duk se gjëmoi ma shumë.

Për Skënderin qe krejt e papritun. U hodhën. Solli sytë rretheqark. Në fillim s'pa njeri. Pastaj, nga «Gryka e Ujkut», dalloj nji njeri, që vraponte. S'e njohu. Vetëm kur u afrue ca, u drodh, ishte Dapi. Me siguri po e ndiqnin. Do ta kishin pikasë gjëkundi dhe, tani, donin ta kapnin ose ta vrisnin... Po ai s'do t'i linte.

Dalipi u afrue. Tue e ngadalsue hapin, mbasi njohu djalin, i tha:

— Ti qenke, o çuni i Canit? Ndëgjo: kam xhandarët pas meje. Janë shumë. Mos u thuej se më ke pa.

— Po ku do shkosh? — pyeti Skënderi me za të mekun.

— Do të gjej ndonji vend.

— Njoh unë nji, ku s'të gjen njeri. Shko te

51033

877

«Shpella e Gjarpnit»... aty sipër, në një shkambore, si kapton pyllin. E din?

— E di! — buzëqeshi Dalipi.

— Aty do të jesh mirë.

— Atje do të vete. Po deshe më sill nesërdiçka për të ngranë.

— Do të të bie sonte.

— Falemnderit, o çun i Canit. Tani po iki. Dhe asnjë fjalë...

— Mos ki merak.

Dalipi u ba veri.

S' shkoi gjatë dhe Skënderi pikasi xhandarët e parë. Derdheshin nga dy drejtime, tue vrapue me pushkët në dorë, të gatshëm për të qëllue.

Skënderi jo vetëm që s'u tremb, po, ndërsa ata afroheshin, vendosi aty për aty të veprojë ndryshe nga ç'e kishin lanë me fjalë me Dalipin.

Tue ju afrue djalit, xhandarët u bashkuen në një grumbull të vetëm. Skënderi, i ndjeu si dihatnin nga lodhja. Megjithëse pranvera sa kishte hy, ata ishin ba qull nga djersa. Në krye të tyne qëndronte një oficer, burrë i ri, me ca mustaqe të holla. Ai s'kishte në dorë pushkë, po revole.

Me za të rreptë, u drejtue nga Skënderi:

— Kaloi njeri kënde?

— Po.

— Si ishte?

— Një fshatar me pushkë.

Sytë e oficerit shndritën. Tani pyeti me za ma të butë.

— Nga shkoi?

— Kënde! — bani me dorë djali, tue tregue drejtimin e kundërt të Dalipit.

— Pas meje! — thirri oficeri dhe rendi përpara.

Xhandarët e ndoqën.

Skënderi i përcolli me sy derisa u zhdukën ...

SHKARPAT

1.

Dimën. Në ate kasolle të ftohtë hyn, nga të katër anët, era e akullt. Nga çatia prej kashte shiu pikon në çdo skaj. Tre fëmijë të vegjël janë mbledhë në një rrogoz. Struken të njani tjetri, si të duen të ngrohen me frymën e tyne. Në anën tjetër të votrës, një grue qëndron shtri. Asht nanë Zyraja. Ka dy vjet që lëngon. Tre vjet ma parë i vdiq i shoqi, tue kalue lumin. Kështu u tha. Po në fshat u përfol se e mbytën dy qehallarë të beut, të cilët po ktheheshin së bashku me të nga qyteti, ku kishin shkue për pazar. I shoqi i Zyrasë, një ditë, në mes të fshatit, ishte ngranë me beun me fjalë... dhe ky ja kishte marrë hakun.

Pranë nanë Zyrasë rrin një vajzë trembëdhjetëvjeçare. Ajo s'ka fjetë. Sheh t'amën, fëmijët dhe i pikon zemra gjak. Atë natë, pothuajse s'kanë shti gja në gojë. Misër s'ka ma. Tri delet e vetme s'japin qumësht. Fasulet janë mbarue. Pak miell, që u dha hua një nga fqinjët, tue ja hjekë gojës së vet, zgjati vetëm dy ditë. Dhe ja tani, edhe ky të ftohtë i madh, që të pret. Të

nesërmen, do të bajnë si do të bajnë, do mble-
dhin ndonji barishte, ndonji rrajë, do ta zie-
jnë e do ta hanë me pak krypë. Po kjo ngricë
e madhe s'durohet...

Edhe e ama ka fillue të kotet. Vajza, Na-
dirja, pret ta zają gjumi. I ka shkrepë një men-
dim. Po pret të flejë e ama, se e din që, po e pa,
s'ka për ta lanë të shkojë.

Shiu sikur asht rrallue ca, ndërsa të ftohtit
asht shtue. Dhe era asht ma e rreptë. Hyn në-
për të gjitha plasat e të ban akull.

Nanë Zyraja s'lëviz ma. Ndëgjohet herëpas-
here një rënkim i lehtë. Ka fjetë. Megjithkëte,
Nadirja s'guxon ende të ngrihet. Do të presë
edhe ca.

Tani pikat e shiut bajnë një zhurmë ma të
vogël. Sa mirë do të ishte të shtriheshe në rroba
të thata pranë votrës, ku drujtë të lëshonin,
ngrohtësi e dritë... E, ma parë, të kishe mundësi
të haje pak bukë misri me gjizë... Kaq, vetëm
kaq. Po ky asht një andërrim tepër i bukur...

Tashmë Nadirja asht e sigurtë. E ama s'ka
për ta ndjemë.

Ngrihet, ven një shami në kokë e, tue ecë
në majë të gishtave të zbathët, i afrohet portës
gjysmë të rrënueme, e hap ngadalë, me kujdes,
dhe del në errësinën e asaj nate të egër dim-
nore...

2.

Në fshat s'kishte kambë njeriu. Ndër kasolle,
asnji dritë. Era e shpejtë përcjell lehjen e ndonji
qeni, që duket ma tepër si një rënkim.

Nadirja s'ka frikë. As nga nata, as nga qentë. Ajo druhet vetëm nga njerëzit, ose, ma mirë, nga disa njerëz.

Merr rrugën drejt pyllit. Era i mpin fytyrën, trupin e lagun fund e majë. Gjethet e rame nxjerrin një kërcëllimë të mbyltun nën kambët e saja të zbathuna. Larg shkrep ndonji rrufe.

Papritë, vajzën e kap një shqetësim i thellë. Ajo sonte do të bajë diçka, që beu s'e lejon. Do të mbledhë shkarpa në pyll. Dhe pylli asht i beut. Gjithshka asht e beut.

Shqetësimi kthehet në frikë. Po sikur ta kapë pojakun? Kushedi se ç'rreng do t'i punojë beu. Ai e ka dorën të gjatë. Don të kthehet, sa nuk asht vonë. Veçse mendja i shkon te e ama, te fëmijët, që dridhen në atë kasolle të akullt. Dhe ecën. Fillon të mbledhë shkarpat e para. Përpiqet të mos bajë zhurmë, se pojakët i kanë veshët pipëz. Po pse kërcisnin aq shumë shkarpat?

Edhe pak. Edhe pesë a gjashtë shkarpa e do të vrapojë për në kasolle. S'e kanë pikasë. Asnjeri s'ka ndëgjue gja. Sa mirë! Kështu do të bajë çdo natë. Si s'e kanë mendue ma porë? Pojakët flejnë, patjetër.

I ka ngarkue mirë të dyja duerët. I afron për trup, që mos t'i bijnë shkarpat. Sa zjarr të mirë do të bajë!

E ka pushtue një gëzim i veçantë. I shtrëngon ato shkarpa, si të ishin një thesar.

Merr rrugën e kthimit. Asnji rrezik. Ecën me hap të sigurtë, e bindun se s'do të ndodhë gja. Fundi i fundit, ç'të keqe ka ba? Ka mbledhë disa

shkarpa. Pylli asht plot e përplot me to. Beu i len të kalben në pyll, mjaft që të mos i marrin fshatarët.

Mbas pak do të dalë nga pylli. Atëhere do të ketë shpëtue. Jo. Kot ka pasë frikë. Po në çastin, kur mendon se çdo gja ka mbarue, buçet një za i rreptë:

— Ndal!

Me siguri ndonji nga pojakët. Ajo s'ndalon. Përkundrazi, fillon të vrapojë, pa kthye kryet. Don të ikë, të largohet, sa ma parë.

Zani ndëgjohet përsëri, ma i fortë, ma zemrak:

— Ndal, se do të qëlloj!

Jo, Pojaku s'ka për të shti. Thërret vetëm për ta frikësue, për ta kapë. S'ka si të vritet një njeri për një dorë shkarpa...

Ajo vazhdon të vrapojë. Ja, ai s'po qëllon. S'do të qëllojë. Ka dashë vetëm ta trembë. Veçse... një krismë e fuqishme ndëgjohet... Ajo ndjen një dhimbje të fortë në shpinë, në gjoks e asgja tjetër ma. Bie përdhe, e mbulueme në gjak.

Nji burrë mustaqemadh e zijosh afrohet. Asht pojaku. Sheh vajzën të shtrime përtokë, përkulet mbi te, e shkund. Asnji lëvizje. Me sy të zgurdulluem, sheh ate fytyrë të njomë, të pajetë. Ngrihet në kambë i trullosun, me pushkë në dorë... dhe ndjen, në disa drejtime, hapa. Fshatarët janë zgjue, vijnë drejt tij. Tani s'ka mundësi as të largohet.

Njerëzit afrohen, shohin Nadiren e gjakosun. Dikush pëshpërit:

— E shkreta vajzë!

Pojaku ndjen si sytë e fshatarëve ngulen në te me zemërim, me urrejtje. Po s'ka guxim të flasë. Pa e dijtë as vetë se si, vështrimi i tij rrëshqet nga vajza te shkarpat, që janë derdhë në tokë, e ngulet në duerët e Nadires, që, edhe e vdekun, duket sikur shtrëngon dy shkarpa...

Nga fundi i turmës, ndjehet zhurmë. Njani thotë:

— Largohuni, po vjen beu.

Duket një burrë trashalug, me sy të skuqun, të frymë. Shtyn njerëzit e shtangun dhe vjen pranë. Sheh Nadiren e vdekun dhe drejtohet nga pojakku:

— Ti?

Pojaku, i tronditur, belbëzon:

— Po... bej... Ajo... Unë...

Po beu ja pret shkurt:

— Ç'ke që dërdëllis? Mirë ja bane.

Dhe, tue u drejtue nga fshatarët:

— Pylli asht i emi. Kështu do ta pësojnë të gjithë ata, që s'do t'u binden urdhnave të mia.

Me hap të randë, pa hedhë ma asnji shikim nga Nadirja, ai largohet, tue murmurue:

— Unë kujtova se ç'kishte ndodhë. Kot që prisha gjumin.

Nji fshatar shpreh mllefin e vet:

— I poshtri!

Kurse nji tjetër, pranë tij, ja pret:

— Fajin e kemi ne, që durojmë poshtërsitë e tij!..

Nji i tretë, me sy të përlotun, i afrohet Nadires, e merr në krah e thotë:

— Ejani të shkojmë, — dhe fillon të ecë.

Dhe, gjatë gjithë rrugës, vështrimi i fshatarëve qëndron i mbërthyer mbi Nadiren, mbi durrët e saj të vogla, mbi dy shkarpat, që, s'mundi t'ja çojë nanës së sëmundë e fëmijve të mitun...

NË MES TË KATËR UDHËVE...

1.

Pjetrin, i ati, Kola, e la në moshën dymbëdhjetëvjeçare. Qe një vdekje tragjike ajo e Kolës. Punonte si murator. Një ditë, ndërsa ishte kacavjerrë për të sheshue një faqe muri të një godine të re trekatëshe, i rrëshqiti kamba dhe ra në tokë nga ma tepër se dhjetë metra naltësi. Mbeti në vend.

Ishte hera e parë që Pjetri shihte një të vdekun. Fytyra gjithë plagë e të jatit i mbeti në mend. Ajo do t'i delte gjithmonë përpara, e s'kalitun në vetëdije të tij, e paharrueme.

Qenë ditë dhimbjeje të padurueshme. Nana e Pjetrit, Lezja, që ishte e sëmundë prej kohe, u ba edhe ma keq. Sëmundja e tuberkulozit e brente prej dy vjetësh. Tani ju randue, sepse s'kishin ma as bukë thatë. Sa që gjallë Kola, prapë përtypnin nga një kafshatë, shpesh pa gja, e hera-herë me qepë e gjizë. Kur vinte vera, ishte gëzim i madh: blenin ndonji domate a pak dhallë. Po tani...

Tani kishin mbetë gjashtë vetë pa asnjë ndihmë: ai, e ama dhe katër fëmijë të tjerë: një

vlla e tri motra, prush për tokë, pa bukë e pa robe, në mes të dimnit të ashpër.

Me dhimbë në zemër, Pjetrit ju desh me lanë shkollën. Qe e tmerrshme, po e nevojshme. E ama duhej shërue, fëmijët, për të cilët tani ai ishte baba, duheshin ushqye... E pra, sa shumë i pëlqente shkolla! Edhe pse gjithmonë i pangimë, ai ishte i pari i klasës. Ai s'mbahej me të madh. Ishte shumë i thjeshtë. Po fëmijët e bejlerëve, të tregëtarëve, të ministrave dhe të deputetëve, që mbushnin shkollën, e shihnin me përbuzje, e urrenin. Ata s'mund të duronin që një «rjepacak» të ishte ma i miri, ma i zoti. Andaj shpesh i binin më qafë, e përbuznin, e shanin. Sidomos njani prej tyne, djali i një ministri të Zogut. Pjetri duronte, veçse, përmbrendë ziente nga inati. Megjithëse i ati e kishte porositë t'i largohej sherrit, atij i vinte të pëllciste nga marazi, kur e shihte të krekosej si gjel këtë çunak, që ishte i fundmi i klasës.

«Sherri» plasi një ditë pa pritë. Pjetri, në atë kohë, kishte fillue të shkruente vjersha. Kishte qëndrue në klasë, në pushim të madh, dhe po mbaronte strofën e fundit të një vjershe, që kishte nisë një natë ma parë. Të gjithë nxënësit ishin jashtë. Djali ishte i gëzuem. Po e përfundonte kur ndjeu se dikush u afrue. Ngriti sytë. Ishte Selimi, «çunaku» kokëbosh i ministrit zogist.

Pjetri deshi t'i thotë me të mirë të largohej, po s'pati kohë. Selimi i kapi fletoren, e pyeti:

— Ç'ban ti këtu, zgjebarak?

Pjetrit i hypi gjaku në kokë. I erdh t'ja fusë një grusht turinjve, po u përmbajt:

— Mbaj gojën, Selim. Më len rehat!

Selimi pa vjershën e tha:

— Ahaaa! Na shkruete dhe bejte! U ba koka jote të merret me këto punë! — dhe, si pa të keq, filloi t'i grisë fletoren.

Durimi ka kufi. Pjetri s'e mbajti dot veten. Ju hodh në grykë, i vuni duerët në fyt dhe filloi t'ja shtrëngojë me sa fuqi kishte.

Djali i ministrit ja dha një britme të tmerrshme:

— Ndihmë! Më mbyti, më mbyti!

Rendën shumë nuanës. I ndanë.

Ai që e pësoi që Pjetri. Drejtori e përjashtoi një muej nga shkolla dhe i theu dy nota në sjellje. Dhe, megjithëse Pjetri ishte nuanësi ma i mirë, drejtori, që jepte mësimin e historisë në klasën e tyne, e la për vjeshtë...

Jo, Pjetri s'e kishte lehtë në shkollë. Prapëseprapë, e donte me gjithë zemër. I pëlqenin të tana landët, në të tana ishte shembullor, po ma për zemër kishte letërsinë. Ndoshta kjo vinte se kishte vetë prirje për të shkruar, ndoshta sepse mësuesi i letërsisë ishte shumë i zoti, shumë i thjeshtë, shumë i mirë dhe i sjellshëm. Djaloshit ja kishte fitue zemrën menjherë ai burrrë i ri, truphjedhun e shpatullgjanë, me ata sy të mëdhenj e të ndritshëm, që kishin një shikim aq të mprehtë, me atë buzëqeshje aq të thjeshtë e të çiltër, me atë za aq burrnor e të ambël. Pjetri e ndëgjonte, mahnitej kur mësuesi komentonte «Historinë e Skënderbeut» të Naim Frashërit dhe i bahej se e kishte aty, përpara syve, Kamanin kreshnik, kur në klasë kumbonin vargjet:

*Kurrë s'trëmbet Shqipëria,
nukë vdiq, po është e gjallë,
Tjatrë përgjigje Turqija
nukë do përves me pallë...*

Dhe fantazia, që aq bukur dinte t'ja ndizte mësuesi i tij i dashun, e çonte në kohnat legjendare të Skënderbeut, në atë epokë zulmëmadhe, në të cilën një popull i vogël, si yni, i qëndroi i paepun Turqisë, fuqisë ma të madhe të asaj kohe...

2.

Hyni shëgert te një tregtar. Ky e pranoi për hatër. I qe lutë ta merrte një i njohun i babës së Pjerit. Tregtari «zemërmirë» i jepte dy lekë në ditë. Me kaq pare ai s'ishte në gjendje të siguronte as bukë thatë për të gjithë. Le ma rrobe, ushqim, barna për nanën, që ditë për ditë bahej ma keq.

E shkreta nanë! Sa e mirë, sa e dashun, sa e dhimbsun ishte!. E sa trishtim, sa vujtje e brengë pasqyroheshin në sytë e saj! Ajo lëngonte e pafuqishme, e pazoja të ngrihej, të mbliidhte fëmijët e vet, të përkujdesej për ta, si çdo nanë. Kur i biri i afrohej, ajo i përkëdhelte flokët, me dorën e saj kockë e lëkurë, e i rignonin lotët, që s'i përmbante dot. Po Pjetri s'i linte t'i rrëshqasin. Ai qëndronte i fortë përpara saj. Vetëm përpara saj, se në vetminë dhe errësinën e natës, kur dhimbja bahej e padurueshme dhe e mbërthente një duf i madh, lotët i rridhnin çurk. Ai shpër-

thim vaji i jepte një farë qetësie, ja fashiste di-
si brengën, po s'ja zhdukte krejt. I vetëm, i stru-
kun në rrogzin e tij, kur të gjithë flinin, ai mien-
donte, mendonte, papushim... Mendime të zymta,
të idhta. Mendime të shoqnueme nga shumë pyetje,
të cilave s'dinte t'u jepte përgjigje... E pyetja
ma e parë, e përhershme, ma ngulmuese ishte kjo:
pse njerëzit ishin nda në të pasun e në të vorfën,
pse shumica s'kishin të hanin, kurse një pakicë
i kishte të gjitha të mirat?

Kishte ndëgjue në shkollë e kishte pa vetë
në librat e leximit se mbreti Zog kujdesej për të
gjithë. Në mur, në çdo klasë, ishte varë një fo-
tografi e tij, poshtë së cilës, ndër të tjera, shkru-
hej se i gjithë kujdesi i Naltmadhnisë, mbretit, i
kushtohej djelmënisë... Po ai, Pjetri, me shokët e
tij, a nuk bante pjesë në këte «djelmëni?» Apo
«djelmënia» ishin vetëm Selimi e të tjerët?

Punë të ngatërrueme, që e shqetësonin, po
që s'arrinte t'i kuptonte... Vetëm një gja e kishte
të qartë... Njerëzit e shtëpisë s'kishin zjarr, ush-
qime, veshje. E ama lëngonte dhe ai s'kishte të
holla t'i merrte doktorin. Kishte pyetë. I kishin
thanë se, për një vizitë, doktori merrte pesë fra-
nga, që banin njizet e pesë lekë. Kjo ishte ba-
rabar me pagesën që zotnia i jepte për dymbë-
dhjetë ditë e gjysmë. Po barnat sa do të kush-
tonin? Do t'u duhej të rrinin një muej pa ngranë.
Atyre, kurse Hasan efendiut, jo. Ai kishte pare
sa të donte. Pjetri e mbante mend mirë. Nji
ditë, e gjeti Saibe hanëmin të sëmundë. Ajo e
porositi të shkonte në dyqan te i shoqi, të si-
llte doktorin. Dhe Hasan efendiut jo vetëm që ja

solli, po e pruni me karrocë e po me karrocë e shoqnoi në shtëpi... E për ditë të tana ajo u ushqye me zogj pulash, që Pjetri, me porosi të zotnisë së tij, shkante ja blente ndër fshatarë, në pazar, pa kursim, ndërsa e ama dëshironte pak lang pule.

3

Pjetrit i binte bretku në punë. Sa hapej e mbyllej dyqani, s'levizte prej andej, veç kur zotnia e dërgonte për të ba harxhet në pazar e për t'i çue në shtëpi. Dhe kur mbyllej dyqani, s'e linte të qetë. Herë do ta ngarkonte të çonte ndonji stof në shtëpi të njanit, herë në ate të një tjetri. Saibe hanëmi s'rrinte prapa të shoqit. Ajo i binte në qafë sidomos për të mbushë ujë në pus e për të çu drutë. Kishte gjithë ata sharrxhij, që silleshin gjithë ditën rrugëve pa punë e bërtisnin me të madhe «dru me pre», po Saibe hanëmi s'e zgjidhte qesen. Pse të harxhonte, kur kishte Pjetrin? Dhe drutë s'kishin të mbarue. Ashtu si nuk kishte të mbarue ujët, që nxirrte me kova nga pusi i thellë. Mirë që s'ishte vajzë, se do ta kishte vu t'i lante edhe rrobot...

Prapseprap, Pjetri do të kishte qëndrue. Do të kishte durue edhe «nazet» e Saibe hanëmit, edhe shfrymjet e Hasan efendiut, se s'kishte ku ta përplaste kokën. Dy lekë në ditë s'i gjeje dot. Sa e sa burra të fuqishëm të papunë, që kishin për të mbajtur familjen, endeshin pazarit pa nxjerrë, shpesh, as edhe një çerek leku!...

Veçse ndodhi diçka ...

Nji ditë, si zakonisht, Hasan efendiu i dha Pjetrit të hollat për të ba pazarin. Djali i bleu, i çoi në shtëpi të zotnisë e u kthye në dyqan. Hasan efendiu muer «kusurin», numroi paratë, u skuq në fytyrë dhe ju gërmush Pjetrit:

— Pejzeveng!

Djali ngriu në vend. As që mundi të pyesë.

Zotnia vazhdoi tue shfrye:

— S'mjafton që të ngop barkun, po dashke edhe të më vjedhësh. Maskara!

Dhe e qëlloi me forcë me shuplakë në fytyrë.

Pjetrit i nxuerën sytë xixa. Belbëzoi:

— Hasan efendi!

— Pusho, pejzeveng! Dhe ke gojë të flasësh! Unë të dhashë dy dollarë!

— Jo, Hasan efendi, një dollar më dhe!

— Mbylle, horr! Dy të dhashë! — dhe ja veshi edhe një herë. Çirakut i shpërtheu gjaku nga hundët. I zoti i dyqanit e tërhoqi me forcë për krahu dhe u çorr:

— Largohu andej, surratsëz, se më bane stofat pis, — e, tue turfllue, shtoi:

— Oj, malukati! Unë e mora për hatër e ky na paska qenë edhe hajdut. Shporru këtej, mos t'i shof ma sytë!

Mbas asaj që kishte ndodhë, Pjetri, edhe sikur Hasan efendiu t'i kishte ra ndër gjunjë e t'i ishte lutë të rrinte, s'do të kishte qëndrue. Ma mirë të vdiste për bukë. Fshiu gjakun me mangën e xhaketës së arnueme dhe tha:

— Mos u mërzit. Po iki. Veçse më jep paret e javës. Më ke gjashtë ditë, me sot.

Hasan efendiu u çmend fare. U ba gati ta godiste prapë, por Pjetri ju shmang me shpejti.

— Na dashke edhe pare, hë? Këput zverkun, se po thërras xhandarët.

Ishte e kotë. Djali u largue, tue fshi gjakun, që vazhdonte t'i rridhte...

4.

Edhe këtë s'e kishte mendue. Hasan efendiu ishte hajdut. I kishte vjedhë mundin, djersën e tij. Dhe e kishte hjedhë në mes të katër udhëve, si një leckë, pa një e pa dy. Madje, e kishte kërçënue se do të thërriste edhe xhandarët. Do ta bante, me siguri. Dhe fajtor do të dilte ai, Pjetri. Për këtë ishte i bindun. Atij i kujtohej mirë se ç'kishte ndodhë, kur Selimi i kishte ra në qafë...

Shkoi në një çezme dhe u la. I vinte zor të kthehej në shtëpi. Ç'do t'i thoshte nanës?

U end rrugëve të qytetit. Kot. Si njeri pa punë, pa para, i uritun. Të hollat i ishin mbarue me kohë. Priste të merrte pagesën e javës. Kishte vendosë; të bahej ç'të bahej, do të shkonte e t'i blinte s'amës një kile portokalla. Ai e dinte se ajo do ta kishte qortue... kurse tani.. as bukë misri s'do t'i shpinte. Asgja.

Pa u kujtue as vetë, mbërrini te qendra e autobuzave të Shkodrës. Ishin grumbullue gjithë ata hamaj. Të vjetër e të rij, edhe mjaft djem të moshës së tij. Prisinin. Ndoshta do të nxirrnin ndonji lek...

Qëndroi edhe ai. Do të provonte. Kushedi... Nji kile portokalla s'do të kishte mundësi të

blinte...Po një kokërr, po... Dhe pak bukë... Sa të mos thoshin se ranë pa ngranë edhe atë natë...

Ju desh të presë shumë. Mbas mjaft kohe, mbërrini autobuzi i parë. Hamajtë u derdhën. Pjetri, ca sepse ata ishin të mësuem me atë punë, pra, ma të zhdërvjellët, ca sepse ai vetë ndjeu ta pushtojë si një farë turpi, s'ja doli dot të kapë ndonji valixhe.

I erdh inat me veten.

«Kur të vijë autobuzi tjetër, — mendoj, — do të sulem i pari. S'mund të kthehem në shtëpi duerbosh».

Autobuzi i dytë erdhi, por, prap, të tjerë genë ma të shpejtë.

Iku që andej, me një ndjenjë neverie, zemërate... U ra udhëve të Tiranës kryq e tërthuer. S'i bante zemra të mblidhej në shtëpi. Nana, vllaznit, motrat e dinin se atë natë ai do t'u binte për të hangër, kurse...

Donte t'i gjente fjetë. Të paktën, atë natë s'donte të shihte shikimin e tyne lutës. Prandaj u përpoq të qëndrojë jashtë sa më vonë, megjithëse dridhej së ftohti e trupi i ishte ba kaçë*). Të shpëtonte vetëm sonte. Të nesërmen do të rregullonte diçka, mund të hynte në ndonji punë, kushedi.

I gjeti fjetë. Ashtu i veshun u shtri në rrogos e hodhi përsipër një jorgan, që ishte hollue e ba si çarçaf.

*) akull, ishte ngrimë fare

Në mëngjez u ngrit i pari. Natën, para se ta kapte gjumi, i kishte ardhë një mendim.

Doli e filloi të ecë shpejt. E ndali vrapin në shtëpi të Zenelit, shokut të të jatit, që e kishte ndihmë të pajtohej çirak te Hasan efendiu.

Zeneli po lahej në oborr, te pusi. Pjetri ju afrue i drojtun e e përshëndeti:

— Mirëmëngjez.

Tjetri i ktheu përshëndetjen dhe kureshtar e dashamirës pyeti:

— Po ty ç'të solli kaq shpejt?

Djali i rrëfeu gjithçka, fill e për pe, pa shtue e mungue asgja.

Shoku i të jatit u err në fytyrë.

— Ta paska punue keq, — tha, — shumë keq. Po tani ç'do të bash?

Pjetri s'foli, Zeneli e mori përsëri fjalën:

— Duhet të rregullojmë diçka për ty. Mirë asht të futesh në ndonji zanat. Do të jetë e vështirë, se s'ka punë, po, ndoshta, me kohë kam me të gjetë ndonji vend... S'dihet sa do të zgjasë... Kushedi ca javë, po mundet edhe ca muej... gjatë kësaj kohe duhet të nxjerrësh ndonji lekë... Ke gjithë ata vetë në shtëpi... Ti e di se mezi e shtyjmë...

— E di... Unë...

— Mos u mërzit. Kam një dollar, e pata vu mënjane për ditë të zezë, si i thonë fjalës. Unë mund të baj edhe pa te, kurse ti ke mbetë ngushtë. Po ta jap... E di ç'ban? Blej kikirikë e shiti mejhaneve... S'ke për të nxjerrë ndonji gja të madhe, po kushedi të vete mbarë...

Pjetrit ju lidh si një nyje në fyt. Mallën-

gjimi, mirënjohja desh e mbytën. Pa e kuptue as ai vetë, u gjet në krahët e Zenelit e filloi të qajë me ngashërimë. Ishin lot gëzimi, dashunie për atë njeri të thjeshtë e aq fisnik.

Edhe Zeneli u mallëngjye, po, si burrë që ishte, s'deshi ta tregojë, prandaj i tha djalit:

— Mos, mos kështu. Tani u rrite. Mbaje veten, — dhe, tue i zgjatë pesë frangat shtoi: — Shko tani. Ban si të thashë. Përshëndete nanën dhe m'i puth kalamajt.

Pjetri e pushoi edhe një herë dhe u barë... Ato pesë franga, që shtrëngonte në dorë i dukeshin një pasuni përrallore...

Bleu dy rrotulla bukë, një çerek kile djathë, një kilo portokalla dhe u turr nga shtëpia...

Si e kishte parashikue, e ama i foli për portokallat e për bukën e bardhë. Ai s'tha gja, vetëm e pushtoi i gëzuem. Fëmijët filluen të hanë të uritun e të çuditun. Kishte kohë që jo vetëm s'kishin ngranë, po as edhe kishin pa kso buke.

Ndërsa fëmijët kënaqeshin, Pjetri i tregoi nanë Lezes ç'i kishte ngja një ditë ma parë e ate mëngjez... Pastaj doli të blejë kikirikë...

6.

Natë. Ngricë. Fryn një erë e ftohtë që të mpin. Erë me shi. Një shi, që të ban qull.

Pjetri ka dalë të shesë kikirikë. Dimni asht egër, po ai duhet të endet mejhaneve, të brendhë nëpër rrugët e errëta me llucë. Përndryshe,

s'ka as bukë thatë... Dhe, sidomos në net të tilla, shpesh i shkon mendja te ish bashkënxanësi i tij, Selimi, djali i ministrit të Zogut, apo te fëmijët e Hasan efendiut. Atij i janë ngjitë rrobet për shtat, shiu i ka hy në palcë, kurse ata, në këtë kohë, qëndrojnë pranë oxhaqeve ose stufave, ku drutë digjen për qejf, ose struken në dyshek të rehatshëm e mbulohen me dy-tri jorganë...

Po bahen dy muej që Pjetri shet kikirikë... Dy muej të tjerë vuetje e dhimbje, përpjekje e luftë për të mbledhë të paktën dy dollarë vetëm dy: një copë bukë, mirë a keq, e nxjerr, po atij i ka mbetë brengë në zemër, që s'po mundet t'i marrë ende doktorin nanë Lezes, e pastaj t'i blejë barna... Për vete, as që pyet, edhe pse në mes të dimnit brendh me sandale... Ai tashma asht regjë, asht burrnue para kohe. Pak ditë ma parë, ka mbushë të trembëdhjetë vjetët.

Nji shi me rrshekë ka shpërthye. Pjetri futet nën strehën e nji porte. Sheh se aty ndodhet nji burrë. Asht i moçëm, ndoshta shtatëdhjetëvjeçar. Mundet edhe ma shumë...

Paska edhe ma keq. Plaku ka mbathë nji palë opinga e asht vetëm në këmishë e brekushe. Në gjysmë errësirën e natës, Pjetri ven re se ka nji fytyrë të verdhë, kockë e lëkurë. Dridhet.

E kupton se ajo e tija asht nji pyetje e kotë, po s'përmbahet dot:

— Ke të ftohtë, xhaxho?

Plaku s'përgjigjet. Qëndron i heshtun, si i ngushtun.

Rrebeshi ka pushue ca. Pjetri lëshohet në rrugë. Sonte ka shitë tepër pak kikirikë. Duhet të grumbullojë të paktën edhe nji lek. Përndryshe, ne-

sër vështirë se do t'u blejë bukë njerëzve të shtëpisë.

Hyn në një mejhane. Pak njerëz. Të ngrysun, me gotat e rakisë përpara. Ata e shikojnë me bezdi. Po Pjetri s'don t'ja dijë. Thërret:

— Kikirikë! Kikirikë taze, myshterinj.

Një nga myshterijt ja pret:

— Edhe ti ishte mangut.

Dy a tre vetë qeshin. Pronari i mejhanes drejtohet nga djali me zemërim:

— Këput qafën!

Pjetri del.

I vjen për të qaja nga inati. Le të mos blejnë. Po mos ta shajnë, mos të tallen me vorfninë e tij.

Në mejhanen tjetër shet dy kaushë. Një zotni qejfli e thërret vetë. Edhe gjysmë leku e do të kthejë në shtëpi. Ka ftohtë, aq ftohtë...

Veçse u suell kot. S'bleu njeri. Madje, në mejhanen e fundit, për pak qe tue u kacafytë me një zotni. Ai e thirri vetë...

— Or çun, na sill... kikirikë!

Pjetri ngau drejt tij, i gëzuem:

— Urdhnoni myshteri!

— Dy kaushë.

Djali ja dha. Zotnia i zgjati një çerek leku.

— Bajnë gjysmë leku, — tha Pjetri.

— Si, ore, gjysmë leku? S'ke turp! Ti të ripke lëkurën! Ec mos t'ja fusësh turijve. Ka edhe gojë të flasë!

Pjetri hodhi çerekun e lekut mbi tryezë, rrëmbeu nga duart e zotnisë dy kaushët me kikirikë dhe vrapoi jashtë...

S'ka ç'ban. Do të kthehet në shtëpi. Ban të

njëjtën rrugë. Shiu vazhdon të bjerë. Kalimtarët janë të paktë. Në këtë natë, mund të dalësh vetëm për qejf ose për hall...

Kalon pranë strehës, ku kishte qëndrue ma parë. I vjen ndërmend plaku. Me siguri do të ketë ikë mbas tij. Po jo. Ai qëndron aty, ashtu në këmishë e brekushe, si i ngurosun, si një shtatore vorfnie...

Djali ndalet, futet nën strehë. Plaku e sheh dhe këtë radhë sytë e tij kanë një shprehje ma të butë. Pyet:

— Prapë ti qenke? U lage?

— Unë, xhaxho. U laga ca...

S'din ç'të thotë ma. Don të pyesë plakun për gjendjen, për jetën e tij, po e ndjen se do të jetë e kotë: pamja e tij e jashtme flet vetë.

Asht plaku që flet përsëri:

— Pse bredh kështu vetëm nëpër shi?

— Shes kikirikë.

Tani asht radha e plakut të kuptojë, të mos bajë pyetje të tjera.

Pjetri e sheh se si ai hedh sytë nga kani-stra e kikirikëve, mbledhë me kujdes, që të mos hyjë shiu. Në atë vështrim, pasqyrohet uri, një uri, që të gërren, të pret fuqitë. Djali zbulon kani-strën, merr dy fyshekë me kikirikë, ja zgjat plakut.

Ky në krye e sheh me çudi. Të jetë e mundun? Jo, ai çuni e ka me të vërtetë. Shtrin dorën, merr kikirikët e, me za të dridhun, thotë:

— Të paça, or djalë.

Dhe, ndërsa zhurma e kikirikëve, që plaku mundohet t'i përtypë me zor, nga uria, përzi-het me atë të shiut. Pjetri ndjen një kënaqësi të çuditshme, të madhe.

HAPI I PARË

1.

Agimi ishte ma i vogli nga dy djemtë. Sapo i kishte mbushë dymbëdhjetë vjetët, po, meqë vinte ca si i imët e i rrëgjuet, të gjithë e mbanin për çilimi. Dhe ai kishte inat. Të vegjëlit duen të duken ma të mëdhenj se janë. Tue ndëgjue punë e heroizma të mëdhejsh, ata dëshirojë dhe andërrojnë të rriten sa ma parë, të ndjekin shembullin e tyne, madje t'i kalojnë.

Kështu edhe Agimi.

Këtij s'i vinte mirë që i vëllai, Petriti, i fshihte, ose, ma mirë, përpiqej t'i fshihte pjesëmarrjen e tij në lëvizjen nacionalçlirimtare. Kjo mungesë «besimi» e mërziste, e dëshpëronte. Ai sytë i kishte në vend. E kuptonte se ata të rij e të reja, që hynin e delnin në shtëpi të tyne, vinin për të ba mbledhje. Ai tashma e kishte kuptue se Lami i gjatë e i hollë, që mbarte me vete një torbë të madhe, sipër së cilës vendoste zarzavate, pemë ose plaçka të ndryshme, mbrendë saj fshihte komunikata... Ai dinte gjithashtu se këto komunikata, i vëllai, Petriti, ua ndante shokëve,

— Që tani.

— Mos u tall me mue.

— Këto s'janë punë për t'u tallë. Ndëgjo. Ti me siguri ke pa një djalosh të gjatë e të hollë, që vjen këtu...

Agimi s'e la të mbarojë.

— ... Me një torbë...

— Po.

— E kam pa...

— Ai sillte komunikata...

— E di.

— E shoh që ditke shumë...

— E di edhe si quhet: Lam.

— Ai s'do të vijë ma.

Çuni u drodh. Ç'kishte ngja? U ba gati të pyesë, po s'pat nevojë. Petriti sqaroi:

— E kanë arrestue.

— Më vjen shumë keq. Më dukej djalë i mirë.

— Ai asht djalë i mirë.

— A ka njeri?

— Ka... Po t'i lamë fjalët. Lufta kështu e ka... Komunikatat që binte, unë ua ndaja shokëve, që vinin këtu për mbledhje. Ata i shpërndanin në popull... Ti sot do të kryesh një punë me randësi... dhe me rrezik.

— Jam gati.

Petriti i fërkoj faqen...

— Ti kishe të drejtë. Unë e kisha gabim, që doja të të mbaja mbyllun në shtëpi. Ti tashma je rritë, je ba burrë...

Agimit i ndriti fytyra. Priti. I vëllai vazhdoi:

— Me sa duket, fashistët kanë ra në gjur-

mët tona... Për një kohë, këtu s'do të bahen as mbledhje, as do të grumbullohen komunikata për t'ua nda shokëve të tjerë... Nesër, te ne do të banim një mbledhje. Disa shokë i lajmërova të mos vijnë. Nja dy s'i gjeta. Ti do të shkosh në shtëpitë e tyre e do t'u thuesh, nga ana ime, të mos duken... Do t'i lajmëroj unë më vonë, kur e ku do të mblidhemi. Drejtimin e emnat e tyre i ke këtu. Po të diktoi ose po të ndoqi njeri, gëlltite copën e letrës. Kuptove?

— I kuptova të gjitha, Petrit. Të nisem tani?

— Prit. Ke për të ba edhe një punë tjetër. Unë s'mund të lëviz, se s'asht çudi që fashistët më ndjekin. Ti e njef Astrit P. Kemi qenë në shtëpi të tij...

— E njoh.

— Atje shkante Lami e merrte komunikatat. Do të shkosh ti në vend të tij.

— Do të shkoj.

— Po nuk do t'i sjellësh këtu. Do t'i çosh në një vend tjetër sot, mbasi të kesh lajmërue dy shokët, si të porosita.

— Ku do t'i çoj?

— Në Pazar të vjetër asht një djalë i ri; ka hapë një dyqan çikërrimesh. E quajnë Hysen Demiri. Do shofësh emnin e tij në tabelë. E mban mend?

— Po.

— Mirë atëhere. Komunikatat do t'ja dorëzosh atij. Ku do t'i fusësh?

Agimi tha:

— Në torbë... Si Lami. Do të marr atë torbën prej lëkure.

— Mirë. Tani shko. Copën e letrës me adresat

e ke lehtë ta gëlltitësh, po e pe punën keq... po torbën me komunikata s'e gëlltit dot, dhe, në-qoftëse të zanë...

— Nuk do të më zanë.

Petriti e shikoi me ngulm. Dhe i erdh mirë që i vëllai ishte aq i sigurtë. Do të bahej një debatikas i mirë. E kishte kohën.

Mbasi muer torbën, Agimi ju afrue të vëllait. Nji herë desh t'i hidhet në qafë ta përqafojë. Po s'ju duk me vend. Tani që po kryente punë bu-rrash, s'duhej të sillej si çilimi. Prandaj ju afrue Petritit dhe i kapi vetëm dorën:

— Mirë u pafshim, Petrit.

Ky e tërhoq pranë vetes, e puthi dhe i tha:

— Kujdes.

— Mos ki fare merak për mue, — e duel jashtë me hap të shkathët...

Agimi përpiquej të dukej i qetë, i shkujdesun. Po, ç'asht e vërteta, edhe kaq i qetë nuk ishte. Jo, ajo që ndjente, s'ishte frikë. Frika ishte diçka tjetër. Kurse kjo që provonte tani ishte një ndjenjë shqetësimi, që s'e kishte provue kurrë. Dhe s'ishte shqetësimi vetëm për veten, po edhe për diçka tjetër. Në atë copë letër të fshehun në as-tar të xhaketës s'ishin shënue vetëm dy emna e dy drejtime, po edhe fati i dy shokëve, i dy luftëtarëve kundër fashizmit. Po të binte në dorë të anmiqve, dy shokët do të arrestoheshin, do të torturoheshin, ndoshta do të vriteshin. Pe-triti i kishte thanë ta gëlltiste. Po sikur ta kapnin në befasi? S'do të kishte kohë ta nxirrte, ta gëll-tiste. Ma mirë ishte ta nxirrte, ta mbante në pëllambë të dorës, i gatshëm për të veprue.

Kështu bani.

Koha ishte e ngryset. Po vinte rrotull një shi me rrebesh. Kishte dy ditë që rrekej të binte.

Nëpër rrugët e Tiranës endeshin këmishëzija, bersalierë, karabinierë, ushtarë fashistë, ku grupe-grupe, ku në rresht, ku vetëm. Njerëzit kalonin pranë tyne, të vranët e të heshtun, me zemër të lëndueme e të mbushun me urrejtje.

Së pari, Agimi shkoi te njani nga shokët, që banonte ma afër, në një rrugicë të lagjes prapa Bashkisë. I ra portës. Pas pak e hapi një grue e thymë në moshë, thatime, me kokën të mbështjellun me napë. Ai e pyeti:

— Nana e Xhavitit jeni?

— Po, të keqen nana.

— U kthye Xhevati.

— Jo. Po ti ç'e deshe?

Agimi i shpjegoi pse kishte ardhë e kush e kishte dërgue. Pastaj i tha:

— Sidoqoftë, do të kthehem edhe një herë, ma vonë.

Shokun e dytë, Andonin, e gjeti në shtëpi dhe mbaroi punë shpejt. E keqja ishte se duhej të kthehej edhe një herë te Xhaviti. Po të mos takohej me te, s'kishte si shkonte të merrte komunikatat. Dhe koha s'priste...

Të dytën herë, Xhavitin e gjeti. Sapo ishte kthye në shtëpi. Agimi e sqaroi për gjithçka dhe u largue. Copën e letrës me andresën e Xhavitit dhe të Andonit e bani grimca-grimca, që i hodhi në një grumbull plehrash, mbasi u sigurue se s'kishte njeri rretherrotull.

Tani ishte i lirë të kryente detyrën tjetër. Ndje-

nte një gëzim të çuditshëm, të paprovuem kurrë. Sot edhe ai kishte ba diçka të dobishme për Lëvizjen, kundër fashistëve. Dhe, pas pak, do të kryente edhe diçka tjetër.

Shqetësimi i ishte fashitë. Me torbën në dorën e djathtë, muerr rrugën nga shtëpia e Astritit, pa u ngutë. Astriti banonte në një shtëpi, që ndodhej në një rrugicë të ngushtë; rrethue në të dyja anët me mure të nalta dhe me kopshtije.

Agimi u përshëndet me të dhe i tha pse kishte ardhë.

Astriti e kundroi me kambëngulje për një copë kohë, si të donte ta studjonte. Djaloshi e ndjeu veten keq e mendoi: «Si duket s'po ja mbush mendjen».

Tjetri e pyeti:

— Të tha edhe ku do t'i çosh?

— Po.

— Ku?

— Këtë s'ta thom dot.

Astriti qeshi.

— Si konspirator, qenke i mirë. Prit këtu.

Agimi qëndroi në hajat, kurse Astriti u fut në dhomë të zjarrit, ngriti rrogzin dhe hapi një kapanaxhë, që ishte vështirë ta dalloje. Zbriti ca shkallë dhe u gjend në një si farë bodrumi pa dritare, ndezi një qiri, e vendosi në një tryezë të vjetër dërrase, ku ndodheshin disa grumbuj komunikatash të porsashtypuna. Mori një pjesë prej tyre, i numëroi dhe doli në dhomë të zjarrit, prej nga thirri Agimin.

Kur ky hyni, Astriti e pyeti:

— Ku do t'i fusësh?

— Ja, në torbë.

— Po kështu do të duken.

Djaloshi u zu ngushtë. Këtë s'e kishte mendue. Lami i mbulonte me pemë, me zarzavate, kurse ai...

Astritit i erdhi keq.

— Mos u mërzit. Do ta rregullojmë. Prit këtu.

Shkoi në kopshtin e vogël prapa shtëpisë, shkuli ca lakna të zeza, pak sallatë dhe i pruni.

I vendosi në torbë, sipër komunikatave. Kur duel Agimi jashtë e filloi të ecë nëpër udhët e qytetit, çdonjani që mund ta vinte re, s'kishte si të dyshonte për asgja. Të gjithë do të mendonin se kishte ba «harxhet» e ditës.

Dhe ç'asht e vërteta, qëndrimi, pamja e jashme e Agimit, këte mbresë të linin. Ai ecte i qetë, i sigurtë, si një njeri që kishte dalë vërtet në pazar e tani po sillte ushqimet në shtëpi. Herëpashere ndalej përpara vitrinës së ndonji dyqani, bante sikur shikonte mallnat e vendosuna në te, pastaj largohej ngadalë. Nja dy herë e vendosi torbën në trotuar, sikur të donte të shlodhej.

Në Pazar të vjetër, si zakonisht, kishte gjithfarë njerëzish. Nga dyqanet e vegjël, hynin dhe dilnin blerës të shumtë dhe të ndryshëm. Midis tyre, edhe ndonji fashist italian, që donte të merrte me vete «si kujtim» ndonji çikërrimë e vjetërsinë. Mbahej me të madh, hundëpërpjetë.

Agimi përpiqej të fshihte neverinë që ndjente. Dyqanin që kërkonte e gjeti pa vështirësi të madhe. Emni i Hysen Demirit dukej qartë në tabelën e vendosun mbi derën e dyqanit.

Djaloshi nuk hyni menjherë, sepse mbrendë ndodhej një blerës. Ju desh të presë ca. Për të mos ra në sy, filloi të vështrojë mallnat e vendosuna në vitrinë. Gjeje gjithçka: edhe tava me bisht, edhe nallane, edhe piper të kuq e të zi.

Blerësi, ma në fund, doli. Agimi u fut në dyqan. Përshëndeti:

— Mirëdita!

— Mirëdita, çun-o. Deshe gja?

Pronari i dyqanit s'ishte ma shumë se 22-23 vjeç. Kishte një fytyrë të mprehtë, të hijshme, sy të vegjël, të ndritshëm. Pa tjetër do të ishte njeriu që kërkonte. Megjithkëtë, Agimi desh të sigurohej. Pyeti:

— Ju jeni Hysen Demiri?

Ky e shikoi me kërshtëri dhe me ngulm. U përgjegj:

— Unë jam.

— Vij nga ana e Astritit. Kam diçka për ju, — dhe i tregoi torbën.

Hyseni hodhi një vështrim jashtë, pastaj u afrue te dera, shikoi mirë qark e qark, hyni prapë në dyqan, muer torbën dhe, para se të zhdukej në një të ndame prapa banakut, tha:

— Prit këtu!

S'kaluen ma shumë se dy — tre minuta dhe u duk përsëri me torbën në dorë. Prapë kishte përsipër zarzavatet e vendosuna nga Astriti, veçse kur e mori Agimi, kuptoi se ishte ma e lehtë.

Para se të dilte djali, Hyseni i tha:

— Herën tjetër, ec pak ma vonë se sot. Ka ma pak njerëz.

— Mirë, — u përgjegj Agimi. — Ditën e mirë.

— Ditën e mirë, djalosh, — ja ktheu Hyseni tue e përcjellë me një shikim dashamirësie...

4.

Kur duel jashtë, Agimi muer frymë thellë. Çdo gjë kishte shkuar për bukuri. S'do mend: s'kishte qenë pa rrezik, po puna, që kishte kryer, s'ishte dhe aq e vështirë... Ai ishte gati ta bante çdo ditë, madje të bante edhe ma tepër. Sa shumë do të kishte dash të ndante trakte!.. Sa të mbërrinte në shtëpi, do t'ja thoshte të vëllait...

Tani ecte i shkujdesun e ma shpejt. Edhe po ta ndalonte ndonji fashist e ta kontrollonte, s'do t'i gjente gja. Veç laknat e zeza e sallatën...

Qeshi me vete. Sallata i pëlqente. Do ta pas-tronte e do t'ja jepte nënës t'ja rregullonte vetë, me voj e me uthull.

Mbas pak kohe, do të arrinte në shtëpi. Petriti do të gëzohej, kur t'i tregonte se i kishte krye detyrat, që i kishte ngarkue. Dhe ndoshta do t'ja plotsonte dëshirën për ta lejue me shpërnda e me ngjitë trakte edhe shtyllave, edhe mureve, si kishte pa të banin mjaft moshatarë të tij...

Hapi portën e shtëpisë. Në oborr s'vu re njeri. Me sa dukej, i ati s'ishte kthye ende, përndryshe do ta kishte gjetë pranë shëgës, tue ça dru. Kështu bante çdo ditë, porsa shkelte në shtëpi, mba-si pinte një kafe, që kishte qejf ta përgatiste vetë. Po Petriti ku ishte?

Thirri me të madhe:

— Petrit, o Petrit!

I vëllai s'u përgjegj.

«Do të ketë dalë për ndonji punë», — mendoi.

U fut në dhomë të zjarrit. Aty gjeti t'amën dhe dy gra fqinjë. Menjsherë në fytyrat e tyne, diktoi diçka jo të zakonshme, një shprehje të rëndë, të zymtë. Sytë e s'amës shkëlqenin.

Pyeti me ankth:

— Ç'ka ngja?

Dhe, pa mbarue mirë të parën, bani pyetjen e dytë:

— Po Petriti ku asht?

Nanë Dija belbëzoi:

— Erdhën ata... të mallkuemit... fashistët dhe e kapën.

Agimit ju këputën kambët për një çast. Sytë ju errën, dhoma i erdh rrotull. Po e përmbloodhi veten dhe pyeti përsëri:

— Kur?

— Pak kohë mbasi kishe dalë ti... Ma muerren çunin, ata eh, ju shoftë fara... Ma muerën...

Djali ju afrue, e përqafoi:

— Mbaju, nanë. S'kanë se ç'ti bajnë, do ta lirojnë... — porse, në vetvete, ishte i bindun se i vëllai do ta kishte punën pisk...

Një copë herë mbetën ashtu të heshtun. Dy fqinjët u ngritën e shkuen tue pëshpëritë fjalë ngushëllimi.

Kur mbetën vetëm, Agimi ju drejtue prapë s'amës:

— Qëndro, nanë... Kështu e ka lufta...

— Po, bir, do të mbahem...

— Petriti do të kthehet... patjetër...

— Po, bir, do të kthehet Petriti i nanës...
Mirë e ke...

— Ja, tani po flet mirë... Më duket se erdhi baba...

Ky hyni me hap të randë, shtatmadh dhe ende i fuqishëm... Dukej se ishte lodhë...

Sa e pa, nanë Dija s'qëndroi dot, po shpërtheu në vaj.

I shoqi e shikoi me çudi, fytyrëngrysun:

— Ç'ke kështu, moj?

Agimi i tregoi të jatit, Hasanit, se ç'kishte ndodhë. Ndërsa i biri fliste, ai ziente përmbrendë. Nji dhimbje e thellë, therëse, e pushtoi. Veçse, prapë s'e dha veten. Ju afrue së shoqes e i tha:

— Mjaft, de! S'na vdiq njeri! Djali asht gjallë.

Nanë Dija e vështroi me nji mënyrë të tillë të përvuejtun si t'i kërkonte të falun. Fshiu sytë e heshtun.

Hasani e kundroi për nji hop me dhimbje. Pastaj ju drejtue edhe nji herë.

— Jo që do të kthehet, po populli thotë: dasëm pa mish nuk bahet. Ai zgjodhi rrugën e nderit... dhe mirë bani... Kështu duhet...

U afrue nga dollapi i vogël në mur, mori xhevzen, kafen dhe sheqerin, ju afrue votrës, i hodhi zjarrit dy ashkla.

Gjatë kësaj kohe, s'foli asnjani nga të tre.

Si u zie kafja, Hasani e shprazi në dy filxhana dhe njanin ja zgjati së shoqes.

— Kot bane edhe për mue, — i tha nanë Dija.

— Pije, pije se të ban mirë.

Mbasi mbaroi së pimi kafen, ai u tha:

— Po shkoj në oborr të çaj dru.

Doli i qetë, çaprandë, si përditë, sikur mos të kishte ngja asgja. I biri e ndoqi me sy, me një ndjenjë krenarie, ndërsa mendonte me vete: «Sa mirë din ta mbajë veten. E pra, kushe-di si zien përmbrendë».

Mbas pak filloi të ndjehet në oborr krisma ritmike e sopatës. Agimi u suell nga e ama:

— Po shkoj edhe unë në oborr, nanë.

— Mirë, të keqen nana. Ikë te yt atë... E njoh mirë unë... Ai s'e tregon, po zemrën plagë e ka...

Agimi ju afrue të jatit. Ky i hodhi një vështrim dhe, pa folë, vazhdoi të çante një trung të madh. Qëllonte me forcë, si të donte të shfrente zemërimin, mllëfin, që e kishte pushtue.

I biri i tha:

— Babë,

I ati ngriti kryet, shikoi me ngulm Agimin dhe, pa e ndërpreme punën, pyeti:

— E, Agim? Ç'ke?

— Babë, due të them diçka... diçka me rëndësi...

Hasani la sopatën dhe kundroi përsëri, hetues, të birin.

— Folë, Agim.

— Babë, mue sot Petriti më ngarkoi ca punë...

— Çfarë punësh?

— Për... për Lëvizjen.

— Kështu?

— Po, babë...

I jati e vështroi drejt në sy:

— A i plotsove?

— Po, babë.

Fytyra e Hasanit u çel.

— Të lumtë... Shumë mirë paske ba...

Agimi s'u përmbajt dot. Kur u kujtue, që po bante gabim, ishte tepër vonë:

— Kurse unë kujtova se...

I ati u ngrys prapë:

— Çfarë kujtove?

— Unë kujtova se... se do të më bërtisje...

— Keq paske mendue...

— Më... më fal, babë!

Hasani i buzëqeshi.

— S'ka gja, s'ka gja, Agim... Mos kujto se s'më dhemb... Arrestimi i Petritit asht një grusht i randë... po duhet të qëndrojmë... kupton?... Të qëndrojmë të paepun, të gjithë, me burra e gra, me pleq e fëmijë... Kjo asht forca jonë... Ti tashma u rrite... Mirë ke ba... Sot e tutje, unë dhe ti, duhet të punojmë edhe për Petritin...

Agimi, i mallëngjyem, belbëzoi:

— Po, babë.

I ati i pushpurishi flokët, përkëdhelës, dhe i tha:

— Dhe tani, shko... Shko te nana, mos e le vetëm, — e filloi përsëri të qëllojë me forcë trungun e madh...

PIÇIRUKU

1

Ende s'i kishte mbushë të katërmbëdhjetë vjetët. Ishte ma i riu i çetës partizane. Dhe, sikur të mos mjaftonte kjo, vinte i rrëgjuet në trup e rrumbullak. Shokët ja ngjitën «piçiruk». Megjithëse e quenin Halim, *Piçiruk* i mbeti.

Si ja mbushi mendjen komisarit ta pranojë, asht një histori më vete. Pat nga ata, që s'e panë me sy të mirë këtë punë.

Po komisari e shumë të tjerë e mendonin ndryshe. Komisari kishte vu re te Halimi një bindje të tillë, një vendosmëri, që mund t'ja kishin zili edhe mjaft të rritun. Andaj edhe e kishte mbajtë. Nga ata, që s'para u kishte pëlqye ardhja e Piçirukut, ishte edhe komandanti i çetës, Dulja. Megjithkëte, i kishte thanë komisarit, Myzaferit:

— Meqë të asht mbushë mendja, s'kam ç'të të baj. S'do të prishemi për një piçiruk.

«Piçirukut» i kishin ra në vesh gjithë këto fjalë. Madje ndonji, tue ba shaka me te, e pyeste:

— Ore, Piçiruk, kush asht ma e madhe, pushka apo ti?

Në fillim, djaloshi s'kthente përgjigje. Po, kur e pa se po e tepronin, një ditë njanit që i bani këtë pyetje, Sulës, që vinte i gjatë e i shëndoshë ja pat aty për aty:

— Po ti, di të më thuesh se kush peshon ma shumë: një kile hekur apo pambuk?

Sula u krekos tallës:

— Ama pyetje që më bane! S'do mend, një kile hekur peshon ma shumë.

Ata që ishin pranë, ja plasën gazit. Vetëm Piçiruku qëndronte serioz.

Sula i shikoi me çudi e pyeti:

— Ç'keni, ore, që qeshni?

Një partizan, Kamberi, që njihej si gjaknxehëtë e nga ata, që s'përtonin të ta përplasnin në fytyrë, s'u përmbajt dot:

— Hajde, kokëshinik, hajde. Akoma s'e more vesh se ta hodhi Piçiruku?..

Dhe, kur pa se Sula prapë s'kishte kuptue pse Piçiruku ja kishte hedhë, i spjegoi se një kilogram hekur e pambuk peshojnë njisoj.

Ishte njeri i mirë, babaxhan, Sula. Ai jo vetëm që s'u zemrue, po, tue e shikue Piçirukun me një farë çudie e mirëdashje, tha:

— Qenka i zgjuet çuni.

Që nga kjo ngjarje, Piçirukun filluen ta shohin ca ndryshe. Edhe «kundërshtarët» e tij ma të vendosun nisën të mbajnë kundrejt tij një qëndrim tjetër. Prapë partizani i vogël s'ishte i kënaqun. Mendja ishte punë e mirë, po duhej të lueje edhe gishtin. Kurse ai s'e kishte shkrehë asnjherë. Si ta kishin ba me fjalë, në gjithë ato dhjetë ditë që kur kishte ardhë ai në çetë, s'ishte dukë andej kambë fashisti.

Vente nga vente dhe i drejtohej Muzaferit:

— Kur do t'i sulmojmë, shoku komisar?

Këtij i vinte mirë me padurimin e djaloshit. buzëqeshte dhe, tue e kapë për krahu, i përgjigjej dashamirës:

— Mos u mërzit, s'do shkojë shumë e do kër-casë.

Po ku i pritej Piçirukut?

Sulmi i fashistëve erdhi i papritun. Po edhe përgjigjja e partizanëve qe e menjihershme. Përleshja qe e rreptë: fashistët lanë mbi njëzet të vramë e të plagosun randë dhe ua mbathën. Nga partizanët mbetën dy vetë. U plagos, jo randë, edhe një tjetër.

Kur po i gëzoheshin fitores, Sulës i ra ndër-mend:

— Po Piçiruku?

Të gjithë u shikuen sy në sy:

— Vërtet, po Piçiruku? — pyeti Myzaferi dhe shtoi: — Kush e ka pa?

— Unë e pashë që kishte zanë pozicion, — tha një partizan.

— Mue, më duket, se e vuna re që u hodh përpara, — tha një tjetër.

Veçse askush s'dijti të tregojë diçka të sigurtë.

Myzaferi u shqetsue e tha:

— Duhet ta kërkojmë në fushën e betejës. Dhe ashtu banë. Qe e kotë. Asnji gjurmë.

— Ta kenë zanë rob? — pyeti njani.

Myzaferi e shikoi shtrembët. Partizani tha:

— Mund të ketë qenë i plagosun...

— Partizanët, edhe të plagosun, s'bijnë në dorë të armikut, — ja priti Sula.

Bash në këtë kohë, në largësi, u dukën dy vetë.

— Gjermanë! — thirri një partizan.

Myzaferi shikoi me dylbi. Buzëqeshi:

— Vetëm njëni asht gjerman!

— Po tjetri? — pyeti Sula.

— Asht miku yt, Piçiruku!

Sulës i ndritën sytë:

— Djalë i mençëm! — tha — Kushedi se ç'do të ketë ngatërruem.

Shpejt e muerën vesh. Piçiruku kishte zanë rob një alamet gjermani, e kishte vu përpara dhe rrinte tue i thanë:

— Hitler kaput 1)!

Kurse gjermani kokëngjeshun heshtte.

— Ore, kaput e çfarë kaputi! Mos fol ti po deshe... — i shfreu Piçiruku!

Pastaj u drejtue nga Myzaferi:

— Shoku komisar, Shih sa asht! Duhet të ketë ndonji gradë të madhe!

— Më vjen keq, që po ta prish qejfin, o Piçiruk, po ky që ke zanë, asht ushtar.

— Gjithë ky derr dhe ushtar!... — Shprehu habinë e vet djaloshi:

Sula ju afrue djaloshit dhe i tha:

— S'ka gja, herën tjetër do të sjellësh ndonji oficer!.

1) Vdekje Hitlerit.

BUJARI

Po rrinim një natë me një ish partizan. Kishte qenë trim i madh, të rrallë e kishte pasë shokun. Kisha ndëgjue për të shumë episode.

Ju luta të më tregonte ndonjë ngjarje të tillë. Po ai s'ndëgjoi. Ka mbetë i thjeshtë si atëhere.

— E teprojnë, — m'u përgjegj. — Unë s'kam ba ma shumë se sa gjithë partizanët e tjerë. A ka pasë partizanë, që s'ishin trima? Partizan donte të thoshte trim. Meqë më kërkove, do të të kallxoj për një ngjarje, që më ka lënë, ndoshta, mbresën ma të thellë gjatë luftës sonë.

Unë s'po baj gja tjetër, veçse po e tregoj siç ma dëftoi ai.

Dimni i viteve 1943-1944 që i rreptë. Ngricë, borë, stuhi pat jo vetëm ndër zonat malore, po edhe ndër ato fushore. Nazistët gjermanë, së bashku me tradhëtarët ballisto — zogistë, shpërthyen një sulm të përgjithshëm kundër forcave partizane, me qëllim që t'i shpartallonin, tue përfitue edhe nga vështirësitë natyrore e klimaterike. Dihet se ky sulm i tyre përfundoi me turp. Njësitë partizane, jo vetëm s'u shpartalluen, po u shtuen e, me ardhjen e pranverës, vërshyen mbi

armiqtë, ashtu si ata përrejtë malorë që, të ushqyem nga bora e shkrime, derdhen ndër pllaja e fusha...

Në një ditë të këtij dimni të egër, një njësi e vogël partizane u ndesh me forca anmike, që ishin tri herë ma të mëdha. Po, megjithëse të pabarabartë në numër, partizanët nuk u dhanë. Ata vranë ose plagosën pothuajse gjysmën e ushtarëve të anmikut. Gëzimi i fitores do të kishte qenë i plotë, sikur, nga radhët partizane, mos të kishin ra komandanti i njësisë dhe 6 shokë të tjerë.

Ashtu, thjesht, partizancë, varrosën shokët në borën e ngritë, tue vu një shenjë për të mbajtur mend vendin, dhe u betuen se do t'ua merrnin hakun.

Beteja kishte zgjatë disa orë. Kjo e bante edhe ma të madhe vonesën e tyne. Forcat e tjera të batalionit tani duhej të ishin edhe ma larg... Atë natë s'i arrinin dot. Duhej të ndalonin diku, të merrnin veten, të mjekonin të plagosurit, prej të cilëve dy ishin mjaft randë.

Për komisarin, Hekuranin, kjo ndalesë ishte një e keqe e pashmangshme. Po ku të qëndronin? Ajo ishte një zonë e panjofun për ta. Ishte ma lehtë kur kishe baza të sigurta. Veçse bazat e tilla ishin larg, shumë larg...

Nga të katër anët, male, vetëm male, që shtriheshin në pafundësi, veshë me petkun e tyne të bardhë, të akullt. E rretheqark, brinja e humnera,

Njani nga partizanët thirri, papritë:

— Shoku komisar! Nji shtëpi! — dhe tre-

gonte me gisht një kullë, në një vend të veçuem, të ngritur e shkambor.

— Ku i ka shkue ndërmend të zotit të saj ta ndërtojë? — tha një partizan me habi.

Hekurani — kundroi kullën:

— Kushedi e kujt do të jetë!..

— Do të vemi? — pyeti një tjetër.

— S'kemi ç'të bajmë. Po do të veprojmë me kujdes. Dy prej jush do të qëndrojnë jashtë. Njani përpara shtëpisë, tjetri sipër, mbi shkamb. Për çdo lëvizje të dyshimtë, do të shtijmë me revole, njana pas tjetrës. Do të ndërrohem i çdo dy orë. Ka vullnetarë?

Dy partizanë banë nga një hap përpara.

— Shumë mirë. Të tjerët me mue.

Ngjitja që e vështirë. Kur qenë fare pranë kullës, Hekurani bani pyetjen e njohun ndër ato ana:

— A do miq, o i zoti i shtëpisë?

S'u përgjegj kush.

— S'do të ketë njeri, — tha një partizan.

Hekurani thirri edhe një herë. Një za ja pat nga mbrendë:

— Bujrum, bujrum. Mirë se keni ardhë. Mbas pak, duel jashtë një plak i ndjekun nga një djalë 11-12 vjeç. Malësori përsëriti:

— Mirë se keni ardhë. Urdhëroni mbrendë.

Hynë të gjithë, me përjashtim të dy partizanëve, që Hekurani kishte lanë si roje.

U gjendën në një dhomë zjarri pa tavan e me votrën në mes. Nga trenët e nximë e gjysmë të kalbun varej bloza. Orendi pothuajse s'kishte fare. Gjithçka aty tregonte vorfëni. Deri edhe drujt, që

Plaku as që pyeti se ç'ishin. I njohu nga yjet, që mbanin në bustinat partizane.

Hekurani, mbasi shkëmbeu fjalët e para, u përpoq të hetonte nga shprehja e fytyrës së plakut si e kishte pritë ardhjen e tyne. Por s'ja doli në krye. Sytë e të zotit të shtëpisë s'pasqyronin as gëzim, as keqardhje. Ndoshta, një farë dëshpërimi, që, kushedi, s'kishte të bante fare me pralinë e partizanëve në ate kullë të vetmueme. Ja çka kishte ai plak: ishte i ngrysët. Tek e shikoje, të dukej se s'kishte qeshë kurrë në jetë të tij. Fytyrën e kishte të mbushun me rrudha, sytë të vegjël, ballin të ngushtë, hundën tepër të kërrusun. Mbante mustaqe të gjata, të thime. Djali i vogël vinte thaim e kishte një ngjyrë tepër të zbetë, që ta jep ose sëmundja ose uria.

Komisari vu re se, pak kohë mbas ardhjes së tyne, plaku muer djalin mënjanë e i tha diçka shpejt e shpejt. Pastaj vogëlushi doli.

Hekuranit ai largim iu duk i dyshimtë. Megjithatë s'bani za. Me vete tha: «Duhet pasë kujdes». Ndeshi shikimin e njanit prej partizanëve të vjetër të batalionit, Galipit. Vështrimet e tyne u kryqëzuen. E ato vështrime thoshin: « E qartë. Duhet t'i bajmë sytë katër».

Plaku as që e gjeti të udhës të japë ndonjë shpjegim. U ul në vend të vet e tha:

— Ftohtë i madh po ban.

— Shumë ftohtë, — ju përgjegj komisar.

Biseda e tyne s'po ecte. Plaku s'ishte në qejf. Madje, po ta shqyrtoje me kujdes fytyrën e tij, tani mund të kundroje një farë shqetësimi, që s'e fshihte dot.

Për të hapë muhabet e, në të njejtën kohë, për të marrë vesh gjendjen, Hekurani pyeti:

— Sa njerëz ke në shtëpi?

— S'ka njeri tjetër, veç nipit... E ama i vdiq prej iletit... Se për të jatin, tim bir, ma vranë. Punë gjaku... Kemi mbetë vetëm... Kam edhe një motër, në një katund tjetër. Po ti, or trim?

Hekurani i tha se kishte prindët, dy motra e një vëlla.

— I paç me jetë, — uroi plaku.

— Edhe ti i paç me jetë, — ja ktheu komi-sari.

Shkëmbimi i këtyre fjalëve kaq të zakonshme e të thjeshta krijoi një farë afrimi midis tyre. Fytyra e plakut sikur u çel pak.

Hekurani mendoi: «Kot dyshova, më duket. Djali do të jetë tue përgatitë ndonji gja».

I kshte marrë uria. Stomaku u ishte ba si gropë. Do të hanin çdo gja, që t'u veje përpara, edhe vetëm qepë djegëse, mjaft të përtypnin diçka.

Shumë kishin ndëgjue të flitej për bujarinë e malësorëve të këtyne anëve. Shprehja e njohun e mikpritjes së tyre ishte: «bukë e krypë e zemër». Po plaku as që po e vente atë ujë në zjarr. Deri tani s'u kishte nxjerrë asgja. As raki, as kafe, madje as edhe duhan s'u kishte dhanë. Si do të ishte puna?

Hekurani e pyeti për emnin. Plaku u përgjegj:

— Zekë, më thërrasin.

— E gëzofsh.

— Gëzue qofsh. Po ti,

— Hekuran.

— Emër të bukur paske. E mbafsh me nder. Zeka u ngrit, mori ca dru të tjerë, i hodhi në zjarr dhe u ul përsëri në vend të vet.

— S'kemi dru të mirë, — tha, — s'nxejnë.

Koha po kalonte. Nata kishte ra. Drita e pishës s'e mundte dot errësinën e asaj dhome zjarri të madhe. Djali s'dukej gjëkund...

Zeka pyeti:

— Ke kohë partizan?

— Nji vit.

— Boll paske. Keq e keni.

— Mësohet njeriu.

— Mirë e ke. Mësohet. Me të tana. Dhe të tana i duroka. Kur mbeta vetëm me nipin, thashë: «Tash s'më duhet ma jeta». Por s'paska qenë kështu. Tash ma ka qejfi të jetoj, sa ma shumë madje. Jo për vete, po për nipin, ta rris.

— Do të jetosh. E do ta shohësh të lumtun.

— Jetës nuk i dihet, lum Hekurani. Kanë ardhë kohë të vështira.

— Shpejt do të vinë ma të mira.

Plaku tundi kokën:

— E di ku don me dalë... Unë kam jetue gjatë. Kam pa e kam ndëgjue shunë. S'e keni aq të lehtë.

— Si i thonë fjalës, s'bahet dasëm pa mish.

— Trimat i due. Po s'mjafton vetëm trimnia.

Veç, a din çka? Ma mirë e lamë këte muhabet...

Hekuranit s'i pëlqeu kjo ndërpreme e menjihershme e bisedës. Deri tani, ai s'kishte marrë vesh ç'mendonte. Me sa dukej, as që i pëlqente të fliste... Kurse orët po kalonin e nipi i Zekës s'po shihej... Jo, me siguri, diçka s'vente si duhej. Në këtë

mes, kishte një të fshehtë, që shkaktonte te ai vetë, Hekurani, një ndjenjë pasigurie... Le ta merrte si të donte, le të fryhej plaku, po të donte, kjo gjendje duhej sqarue.

Komisari theu heshtjen:

— Nipi s'po duket...

Zeka ngriti sytë e tij të vegjël, të mprehtë.

Tha:

— Këndeje asht. Ka punë.

S'dha asnjë sqarim tjetër. Përprjekja e Hekuranit kishte dështue. Vështroi Zekën me ngulm. Po plaku as që i ngriti ma sytë.

«Duhet të ketë karakter të fortë, — mendoi përsëri komisar — karakter dhe kokë të fortë. Njeri më vete. Ç'farë do që të mendojë, një gja duket e sigurtë: ka vujtë shumë».

Porta u hap papritun. Të gjithë vështrimet u drejtuen andej. Ishte nipi i Zekës, Smajli. Nëse sytë e të tjerëve shprehnin kërshëri, në ata të plakut u ravijëzue një ndjenjë kënaqësie e gëzimi të thellë, kur vuni re se djali mbante në dorë një trastë lëkure.

U ngrit, mori trastën e i tha nipit:

— Ulu e nxeju. Do të kesh mbërdhifë.

Tani ishte i sjellshëm, fytyrëqeshun. I nguli sytë Hekuranit e tha:

— Eh, komisar, komisar!.. Mos kujto se s'mëra në sy dyshimi yt. E vuna re që në fillim. Ti, në atë mendjen tande, kishe të drejtë... Po s'dije se në ç'hall ishte Zeka... Në kto anët tona thuhet se s'ka hall ma të madh se me të gjetë miku pa bukë në shtëpi!.. Kur ja behët në konak tem, edhe u gëzova, edhe u mërzita. U gëzova, se kam kohë që ju pres... U mërzita, se s'ki-

sha çfar t'ju qes. Asgja. Asht e dyta ditë që s'kemi shti gja në gojë...

Hekuranit ju përqeth trupi nga mallëngjimi. Qëndronte si i shtangun. Donte të fliste, t'i thoshte se kot ishte shqetësue, se ata ishin mësue me ndejë pa ngranë, me ditë të tana, po s'ishte në gjendje të fliste... Sjellja, qëndrimi, fisnikëria e atij malësori të thjeshtë e kishin prekë aq shumë.

Zeka vazhdoi:

— Shtëpia ma e afërt e katundit mban një sahat prej këndeje. E rruga asht e keqe fort. Me ju nxjerrë pa gja, s'kishte si bahej. Atëhere çova Smajlin te ime motër. Si duket, s'e ka kthye duerbrazët.

Mori trastën, e hapi, nxori një shishe, e vuni në tokë. Pastaj futi duert në trastë. Qeshi i kënaqun.

— Bukur fort. S'thom që kemi me u ngimë si duhet, po, prapë urinë do ta thyejmë. Smajl, bjere fulteren.

E, kur i nipi, po aq i gëzuem e i lumtun sa gjyshi, e solli, Zeka tha:

— Do bajmë petulla... E thirri edhe ata, që ke lanë jashtë.

Hekurani kafshoi buzët. I shtrini dorën plakut.

— Më fal... e të falemnderës.

— S'kam për çka me të falë. Me besue asht mirë, po edhe sytë duhet me i hapë. E s'ke pse më fale nderës. Unë, po, duhet t'jua dij për nder, që më erdhët në shtëpi, — ja ktheu Zeka, me atë të folmen e tij të thjeshtë e të përzemërt.

Dhe tue u sjellë nga Smajli:

— Shtoi dru zjarrit, t'i gostitim miqtë!..

TRINGA

1.

Tringa po kthehej nga kroni. Buljera i randonte mbi shpatull. Ishte tepër e madhe për te. Vocrrakja gadi sa s'përkulej nën peshën e saj. Po s'kishte ç'të bante. Megjihëse katërmbëdhjetëvjeçare, ishte ma e madhja e fëmijve. Asaj i binte barra të shkonte për ujë. Dhe kroni ishte tepër larg.

Krismat e pushkëve u ndëgjuen porsa vajza kishte mbërrijtë te «Lugina e Gjarpnit», në të hyme të «Pyllit të Madh». Ajo shtangu. Nji e dridhun i përshkoi trupin. Flitej se po bahej luftë e ashpër midis partizanëve e gjermanëve, po deri atëhere, në ata kropa, s'ishte dukë njeri.

Shkrepi edhe nji batare tjetër. E asaj batareje ju përgjegjën ca të shtime të veçueme.

Ç'po ndodhte? A thue po vinin gjermanët në ato male ende të pashkeluna?

Ata, që i kishin pa, tregonin se ishin të egër, barbarë e gjaksorë, se digjnin kulla e rrafshonin katunde, se vrisnin pleq e fëmijë pa nji, pa dy.

Qe tue ja dhanë vrapit, të lajmëronte njerëzit e shtëpisë, fqinjët... Në atë çast i zuni syni dikë, që vraponte drejt saj. Ishte nji vrapim i çu-

ditshëm. Njeriu që dallonte Tringa, shkonte përpara si i dejun, si i trullosun, tue ba zigzage. Kur i panjohuni qe pranë, ajo vuni re se i rridhte gjak. Me siguri duhej të ishte i plagosun... Ajo pa dhe diçka tjetër: në bustinën e atij burri të ri sikur ndriste një yll i kuq me pesë çipa. Për të parën herë po shihte një partizan. Sa shumë kishte ndëgjue për trimnitë, për guximin e tyne. Sa shumë kishte dëshirue të shihte, të paktën një. E ja, tani e kishte përpara syve... Po ai ishte i plagosun e, me sa dukej, e ndiqnin. Ai duhej shpëtue, ai...

Partizani s'tha gja. Vetëm vështrimi i syve të tij shprehte gjithçka.

Asnjeri tjetër s'po dukej. S'duhej humbë kohë. Tringa ju drejtue.

— Ec me mue, — dhe e kapi për krahu.

Ai ecte me vështirësi, i randonte mbi krahu, po Tringa s'u dha. Vazhdoi të shkonte përpara, nëpër pyllin e lashtë. E, në ato çaste, s'mendonte ma as për buljerën, që kishte hjedhë diku, as për shtëpinë, për kurrë tjetër, veç për atë partizanin e plagosun, që donte ta shpëtonte me çdo kusht.

Për tash, vetëm një strehë mund të ishte e sigurtë, ajo shpella e vogël, në të dalë të pyllit, që ajo një ditë, tue kërkue një dhi, e kishte pikasë pa pritë. S'kishte pa njerëz të tjerë të hynin në të, po, edhe sikur ta dinte ndonjë, s'kishte si t'i shkonte ndërmend se ajo do të fshihte një partizan...

Kur mbërrinë, Tringa ishte ba qull nga djersa, po, për çudi, s'ndjehej e lodhun. Madje, e kishte pushtue një ndjenjë e pakuptueshme kënaqësie, që

s'e kishte provue kurrë ma parë. Se si i dukej ve-
tja ma e rritun, ma e pjekun...

S'kishte ku ta vendoste. E shtriu përtokë, i
zbuloi plagën, prej së cilës vijonte të rridhte ende
gjak. Ajo ja lidhi si dihti e si mundi me shami.
Nji buzëqeshje falënderimi u pasqyrue në fytyrën
e partizanit, që digjej nga ethet.

«Duhet ta ndihmoj, — tha, me vete vajza. —
S'kam si e la kështu. Duhet t'i ndërroj plagën, t'i
sjell ndonji shtresë, diçka për të ngranë. Po ditën
s'kam si e baj. Do të vij natën, kur të kenë ra
me fjetë të tanë...

U drejtue nga partizani:

— Tash po shkoj. Do të vij sonte.

Ai i buzëqeshi përsëri. Ajo u largue, tue i hjedhë
nji shikim të fundit...

2.

S'e pa kush. Gjet buljerën aty, ku e kishte hje-
dhë dhe u drejtue nga shtëpia. S'amës i tha se ishte
kthye te nji shoqe, Mrika.

Gjithë rrugës kishte mendue për partizanin e
plagosun. Ishte tepër i ri, pa i mbushë njizet
vjetët. Kishte në fytyrën e tij, edhe pse të lo-
dhun e të këputun, diçka të bukur, të pastër, fis-
nike, që të tërhiqte, të bante për vete.

Do ta kishte vështirë. Në fshat kishin ardhë
ata «plehrat» e kapidanit. Kështu i quente ajo
gjithnji. Se si i dukeshin, të ndytë e të neverit-
shëm. Që në krye s'kishte mund me i pa në sy.
Me siguri, ata do ta kishin ndjekë e plagosë par-
tizanin. E tash donin ta gjenin, ta vritnin. Duhej

t'u shpëtonte syve të tyne, të kishte kujdes, kur të shkonte natën, përsëri në shpellë.

Dhe tani, në shtëpi, për këtë mendonte, tue mbledhë ndonji rizë të pastër a ndonji ushqim, fshehtas nga e ama, Dila.

E ama ishte shumë e mirë, po vajza s'guxonte t'i hapej, t'i tregonte ç'i kishte ndodhë atë ditë. Megjithëse ishte hera e parë, që i ngjante diçka e tillë, Tringa e ndjente, ma shumë se sa e kuptonte, se s'duhej t'i thoshte asgja, askujt. Ajo duhej të vepronte vetëm... Aq më pak s'duhej t'i thoshte gja të jatit. Ai ishte i rreptë dhe idhnak. Tringa e ndjente mirë: i ati e donte fort, po në atë mënyrën e vet, pa puthje e përkëdheli. Në ashpërsinë e tij, sikur fshihte atë dhimsuninë e dashuninë e vet prindore... Prenga ishte nga ata burra, që i kanë fjalët të paka e çdo gja ta thonë troç, pa dredha. Tringës i bahej qejfi, kur dëgjonte të flitej në fshat se i ati, Prenga, i kishte qëndrue gjithmonë kokërr, ballëpërballë, pa ju dridhë qerpiku, kapidanit. Madje flitej se ata të dy, që i kishin zanë pritë ma parë, kishin qenë njerëz të kapidanit...

3.

Natë e errët. Erë, stuhi. Ka kohë që njerëzit janë strukë ndër kalibet e tyne, janë futë ndër shtresa, flejnë. Tringa, ndoshta, asht banorja e vetme e fshatit, që s'ka ra. Në mes të furtunës e të shiut, ajo çan rrugën drejt shpellës. Ndërresat e ushqimet për partizanin e plagosun i ka mbledhë në një bohçe... Do të donte të mbërrinte sa ma parë...

Ju afrua shpellës. Qëndroi. Vuni veshin me kujdes. Asnji zhurmë, asnji lëvizje. Askush... U drejtue nga gryka e shpellës. Si do ta gjente partizanin? A thue do të kishte mundë me qëndrue, me durue?...

E pa, në dritën e zbetë të pishës, që kishte marrë me vete dhe që e ndezi me dorë të dridhshun. Ai qëndronte symbyllun. Kur ajo u afrue, i përpëliti qepallat dhe kundroi Tringën me habi, si në kllapi.

Vajza pyeti:

— Si je?

Ai u përpoq të përgjigjet, të thotë diçka, po buzët e tija të rreshkuna s'nxorën dot asnji tingull.

Tringa i vuni dorën në ballë. I digjej prush.

Tani do t'i ndërronte plagën, do t'i jepte për të ngranë. Zgjidhi bohçen, filloi të nxjerrë plaçkat, kur...

Po, po, s'e kishin gënjye veshët. Dikush lëvizi prapa saj. U drodh. Me siguri, ndonji nga ata «laperat» do ta kishte ndjekë. Dhe, në atë ças, për çudi, s'mendoj për vete, po për partizanin e plagosun. Do ta vrisnin patjetër. Veç ma parë do të kishin të banin me të. Ajo do ta mbronte jetën e tij me thoj e me dhambë...

Ktheu kokën, e vendosun, e gatshme, të përleshej...

Habia që provoi që e pashprehshme. Përpara saj qëndronte i ati... Ajo u ba gati të fliste, t'i shpjegonte, po u ndal. Në fytyrën e tij s'dalloi atë shprehje të vranët, të randë, që njihte, po nji tjetër, të re, të çuditshme.

Prenga, tue u afrue nga partizani, i tha së bijës, qortues:

— Pse s'më tregove, apo s'pate besim te unë?

Tringës ju lidh fjala nyje në fyt.

Ai vuni re turbullimin e së bijës dhe shtoi:

— S'mund të qëndrojë këtu. Do ta çojmë në shtëpi...

E bija, me zemër të shkriptueme, plot mirënjohje e dashuni, ju hodh ndër krahë dhe e përqafoi ashtu si, ndoshta, s'e kishte përqaftue asnjherë tjetër, tue belbëzue:

— Të falemnderës, babë!...

NANË E BIR

1.

Era e shkurtit fryn si e tërbueme, përplaseti dhe hungron mbi llamarinë të çatisë së shtëpisë së vockël të nanë Hatijes. Të duket se, prej çasti në çast, kjo ndërtesë e vogël me qerpiçë do të shembet.

Plaka ka qëndrue pranë votrës, ku drujt e lagun lëshojnë një tym të zi, që të qorron. Më kot mundohet. Me ato degëza të njoma s'mund të ketë as flakë, as prush... I ka mbledhë nëpër kopshtin e vogël një nga një. Tepër pak. Duhet drunj të vërtetë. Po me se t'i blejë?

Kur i vdiq i shoqi, ajo ishte ende e re. E re, po e lodhun nga jeta, nga vujejtjet.

Ishte koha e sundimit të Zogut. Papunësia kishte marrë dhenë. Xhemali ishte kovaç. Punonte si ndihmës te një «usta», që mezi nxirrte kafshatën e gojës për vete. Ai e mbante Xhemalin ma shumë për miqsi se sa për nevojë. Punë s'kishte. Dhe, një ditë, e hoqi fare.

Xhemali u end poshtë e përpjetë, u ra dyerve të kovaçëve të tjerë. Asnji s'e pranoi. S'u duhej.

Erdhën ditë shumë të vështira. Ndërsa, ma

parë, prapëseprapë hanin diçka, tani u mungonte shpesh edhe buka thatë.

Ishte pa puna. Zanatin e tij si kovaç s'e donte askush. Të paktën të gjente një punë tjetër. I brodhi prapë dyqanet me radhë. Disa as që pranuen të bisedonin me të. Ndonji, që e futi mbrendë, ju ankue për vete. Vendosi të bahej hamall. Po hamajtë silleshin rrugëve, gjithë ditën pa punë...

Tani e kishte bamë zakon të kthehej sa ma vonë në shtëpi. Donte ta gjente të birin në gjumë. S'e duronte dot shikimin e tij.

Nji natë, për çudi, megjithëse u kthye vonë, e gjeti zgjuet. Dhe u habit edhe ma shumë, kur pa sofrën të shtrueme. S'kishte ndonji gja të madhe: bukë, djathë, ca qepë të njoma, po atij ju duk një pasuni prrallorë, diçka e pabesueshme.

Nga hutimi as që i përshëndeti. E shoqja i tha:

— Të pritëm ty.

Ai pyeti:

— Ku i more?

Hatija buzëqeshi:

— I bleva.

— Ku i gjete paret.

— I leva ndërresat hanko Tixhes. Pata punë sot... Po nesër?..

Hangri fare pak. Ai do të kishte dashë që gjithë pjesën e vet t'ja lente të birit, Dinit.

Si ishte katandisë kështu! E pra, ai s'ishte dembel, ai donte të punonte. Dhe pse s'ishte mirë me shëndet, dhe pse, me kalimin e kohës, merrte frymë gjithnji e ma me vështirësi, dhe pse të therunat në zemër vinin tue ju shtue, ai do të ki-

shte ba çfarëdo pune... Po të gjitha dyert, të gjitha shtigjet ishin mbyllë... Asnji rrugëdalje...

Ndoshta kishte një... Veçse ai, në asnji mënyrë s'do ta pranonte. Ai s'mund të bahej xhelat i të vorfënve, vegël i sundimtarëve...

Nji ditë, rrugës, kishte takue rastësisht një shok të tij të ushtrisë, një farë Ndou. Mbiemnin 'ja mbante mend. Xhemali s'e njohu. Qe Ndou që e thirri:

— Xhemal, o Xhemal!

Përpara tij qëndronte një xhandar. Ç'punë kishte me të? Ai s'donte me i pa me sy.

Xhandari ju afrue, foli përsëri:

— A s'po më njeh, a? Jam Ndou, bre!

Atëhere Xhemalit ju kujtue:

— Me të thanë të drejtën, se si m'u duke. Paske ndryshue fare.

Ndou e përqafoi. Xhemali ja ktheu përqaftimin, po pa qejf. Edhe kjo i duhej: të puthej me xhandarët në mes të Tiranës!

— Edhe ti paske ndryshue shumë! — i tha Ndou — A mos ke qenë sëmundë?

— Kam qenë ca.

— Ku po shkon?

— Kot...

— A kthejmë e pimë nga një kafe?

U zu ngushtë. Ndou dukej i gëzuem që e kishte takuem. S'ja prishi: U përgjegj:

— Mirë.

— Po shkojmë në Pazar të vjetër. Kam një mik atje. Ban kafe për kokë të kafes.

U drejtuen andej. Pronari i prit buzagaz:

— Urdhëroni, myshterij.

Pastaj ju drejtue xhandarit:

— Si po je, zotni Ndue?

— Mirë me thanë.

— Po robt si i ke? A ke fjalë a gja prej tyne?

— Mirë, mirë janë. Falem nderës.

Kafet qenë vërtet të mira. Xhemali s'mbante mend sa kohë kishte, që s'kishte pi një të tillë.

Ndou e pyeti si e çonte. Xhemali i tregoi gjithçka. Shoku i tij e ndëgjoi pa e ndërprerë dhe, në fund, i tha:

— Keq e paske punën... Edhe unë kam hjekë. Nji mik ndërhyti te nji i njohun i tij dhe, si e sheh, u futa xhandar... Ka dy vjet. Mund të bahem fjalëmirë edhe për ty... Kushedi e rregullojmë punën... Veçse, për nji vit rresht, gjysmën e rrogës duhet t'ja japish atij të njohunit të mikut tim. Kështu bana edhe unë... Si thue?

— Jo, Ndue. Të falem nderës, po s'e kam me qejf.

— Këtu s'ka punë qejfi. Duhet me hangër, me jetue.

— E dij, po mos të të vijë keq. Xhandar unë s'kam për t'u ba kurrë...

Megjithëse Ndou dha e muer, Xhemali s'ndëgjoi.

Kur u ndanë, Ndou i dha drejtimin:

— Po deshe, eja e më tako ndonjiherë.

S'u përqaftuen ma. Vetëm i dhanë dorën njani tjetrit... Midis tyne ishte krijue nji ftohtësi e pakuptueshme...

Xhemalit ky takim i la mbresë të thellë. Dhe e bani të mendojë shumë. Sa kishte ndryshue Ndou! Kur kishin qenë bashkë ushtarë, Ndou ishte nji malësor i ri, gjaknxehëtë dhe kokëkrisun, që, me sho-

kët e tij ma të ngushtë, s'lente gja pa thanë kundër Zogut, i cili atëhere, sapo ishte vetëshpallë president i Republikës së Shqipnisë. Dhe ja, ishte ba xhandar i po këtij Zogu, që prej vitesh ishte vetëshpallë mbret i shqiptarëve! Xhandar i mbretit!.. Sa keq!.. Ndoshta, si i kishte thanë ai vetë, e kishte ba nga nevoja, nga skamja e madhe.. Po... xhandar kurrën e kurrës.

Xhemali i urrente xhandarët. Kishte disa vjet që i urrente, qëkur kishte pa me sytë e vet një ngjarje, që s'kishte për ta harrue sa t'ishte gjallë.

... Ishte një pasdreke. Xhemali po kthehej në shtëpi i lodhun, ma shumë nga hallet e mendimet, se sa nga puna... Pa pritë, ndëgjoi një zhurmë të madhe e pa një grumbull njerëzish. Ç'kishte ndodhë?

U afrue dhe pa një burrë të ri, trupnaltë e të fuqishëm, të cilin e kishin lidhë me pranga. E shtynin përpara me egërsi tre xhandarë, i binin me kondak të pushkëve, e shanin:

— Përpara, komunist i qelbët!

— Ti don të rrëzosh mbretin, ë? Ta rregullon mbreti qejfin ty, maskara!

Burrit të ri i rridhte gjaku në fytyrë, i pikonte në mjekër dhe i binte ndër rrobe, përtokë... Ai s'kishte mundësi as të fshinte gjakun, as të mbrohej. Dhe ata, xhandarët, e qëllonin, e qëllonin. Kurse ai, mbërthye ndër pranga, ecte i fortë, i qetë. Në sytë e tij shkëlqente diçka fisnike. Xhemalit i shembëllente me një lis, që stuhia e rrihte me tërbim. po që qëndronte i papërkulun, rranjëthellë dhe degëgjanë...

Që nga ai ças, Xhemali i kishte urreye xnan-

darët. Ata i shërbenin qeverisë, mbretit, ishin veglat e tyne. E të mendoje se Ndou kishte dashë të interesohej për t'u ba edhe ai xhandar!.. Jo, kjo s'kishte për të ngja kurrë. Ma mirë të vdiste për bukë...

...Koha kaloi, e zyrtë, me njimijë mundime. Ca nga vuejtjet e uria, ca nga dëshpërimi, Xhema-
li u sëmure keq... Ai vdiq zemërcoptuem e buzë-
plasun. Hatija mbeti vetëm me të birin. Tani vetëm atë kishte. Dhe për të punoi, u lodh, jetoi. Ajo e dinte se ç'jetë të mundimshme bante, po s'u dha, Luftoi.

U këput, u plak para kohe, po s'e hoqi Dinin nga shkolla. Sipas saj, zanati s'të jepte gja në atë kohë. Vetëm shkolla kishte mbetë... I biri do të bahej i dijtun. Profesor. Ndoshta doktor...

I kishte mbetë brimë në zemër. I shoqi për doktor dhe ilaçe kishte shkue dam. Po ku t'i gjenin, kur s'kishin as të hanin?

Po, i biri do të bahej njeri i ditun...

Kur Italia fashiste pushtoi Shqipërinë, Dini ishte trembëdhjetëvjeçar. Po, megjithëse ende i vogël, ai u bashkue me morinë e njerëzve, që e pritën me demonstrata hymjen e trupave anmike në Tiranë...

Shumë gjana ai nuk i kuptonte. Veçse diçka e mori vesh mirë: vendi ishte shkelë nga i hueji. Për popullin do të vinin ditë gjithnji e ma të vështira.

Në gjimnaz vërente se nxanësit ma të mëdhej bisedonin, takoheshin, mblidheshin fshehtas. Ç'donin të banin ata? Ja, këtë s'e merrte vesh mirë...

Kaluen ma shumë se dy vjet. Dhe, gjatë kë-saj kohe, Dini filloi të piqet. Ai u poq para kohe, si shumë fëmijë gjatë Luftës nacionalçlirimtare. Ai ndjente se diçka e madhe po përgatitej. Populli po lëvizte, po ngrihej në kambë. Thoshin se ishte formue Partia Komuniste, që ishte vu në krye të popullit.

Gëzimi i tij qe i papërshkrueshëm, kur nga pranvera e vitit 1942 një nga nxanësit e rritun të gjimnazit, mbas një bisede të gjatë me te, i tha se do t'i jepte të nesërmen, për të shpërndamë në lagje, disa komunikata. Lexuesi i tyne i parë e ma i dëshirshëm qe vetë ai. Shpejt u mësue me këte punë. Dhe filloi t'i duket e pakët. Ja tha një ditë shokut të tij ma të rritun gjimnazist, Aleksit.

Ky buzëqeshi:

— Mirë, Din. Përpiqu të grumbullosh rreth vetes disa shokë të tjerë të mëhalles. Duhet të zgjanojmë radhët tona edhe ma shumë. Fjala e partisë duhet të përhapet kudo.

Dini i bani një pyetje të papritun:

— Aleks, komunist je ti?

Shoku qeshi, po s'u përgjegj.

— Unë e di që je komunist. Kot e ke që s'ma thue.

— Ja, ta zamë se jam.

— E di ku e kam hallin? Due të bahem edhe unë komunist.

— Edhe kjo ditë do të vij. Tani për tani, po të pranojnë edhe shokët e tjerë, do të bash pjesë në organizatën e Rinisë Komuniste...

Mbas pak ditësh, ai u pranue si i ri komunist në organizatën e gjimnazit. Ishte ma i riu, po edhe ma i gjalli.

Dalëngadalë, ai krijoi disa grupe simpatizantësh në gjimnaz dhe në mëhallë. Ishte aq i ngarkuem me punë, sa që, si i thonë fjalës, s'kishte kohë as të hante bukë.

Nanë Hatijes i ra në sy se i biri kishte ndërrue për të mirë. Megjithëse tani e shihte ma pak se përpara, vërente se ai ishte ba ma i mirë, ma i kujdesshëm:

Nji ditë Dini i tha:

— Nanë, sot pasdreke do të vij në disa shokë... do të mësojmë së bashku.

— Mirë, të keqen nana.

S'ishte punë mësimi. Në shtëpi të tij do të bahej një mbledhje të rijsh komunistë. Ata erdhën një nga një me ndërpreme, me kujdesin e fshehtësinë ma të madhe. Kur mbaroi mbledhja dhe Dini shoqnoi të parin nga ata, pa t'amën që rrinte te dera, sikur të priste dike. Mbasi ikën të gjithë, ai i tha s'amës:

— Po ti, nanë, pse rrije aty?

Ajo, si e zanë ngushtë e në faj, ju përgjegj:

— Asgja... Thashë... thashë se mos vinte njeri dhe... s'i dihet... ka gjithfarë njerëzish.

Dini e përqafoi:

— Pse s'e thue copë? Ti bane roje... apo jo?

Ajo s'u përgjegj, po buzëqeshi.

— Domethanë ti e kuptove si qendronte puna, ë? Dhe unë mendova se... ti s'more vesh gja.

— Ka ca punë, që, don, s'don, merren vesh...

— Unë për ty e kisha, nanë. Nuk desha që të të shqetsoj.

— Nana s'di shumë, po të mirën kam dijtë ta dalloj ngaherë... Ti s'ke pse të fshihesh nga unë... Punën që ke nisë, çoje deri në fund...

— Të falemnderit, nanë! S'ka si ti — dhe e puthi përsëri.

Mbledhjet u banë ma të shpeshta. Nanë Hatija u mësue me shokët e shoqet e të birit. Ata, dalëngadalë, u banë pjesë e pandame, e nevojshme e jetës së saj. Dhe vetë jeta e saj filloi të marrë një kuptim të ri. Ajo gjithnji kishte luftue me urinë, skamjen, ishte përpjekë për të rritë të birin, për ta mbajtë në shkollë me çdo kusht. Po kishte qenë, ajo e saja, një luftë e vetmueme, e dëshpërueme. Tani, ishte ndryshe. Tani, ajo kishte shumë shokë e shoqe.

Ishte një gëzim i panjohun deri atëherë. Një kënaqësi e një lumtuni e re, e çuditshme. Me kalimin e kohës, ajo u ba një aktiviste e vërtetë e lëvizjes nacionalçlirimtare. Ndrojtja për të birin, megjithëse këtij s'ja kishte shprehë kurrë, filloi të zhduket. Ajo u bind se lufta për liri s'bahej pa flijime. Nëse do t'i takonte edhe të birit edhe asaj të binin në këtë luftë, — e mirë, të tjerët do të jetonin, do të gëzonin lirinë, lumtuninë e pritun.

Erdhi një kohë që ajo s'kënaqej ma të bante roje, as edhe të mbledhte plaçka për partizanët. Don-te të bante ma shumë. Dhe ja tha Dinit. I biri ju përgjegj:

— Po ti s'po ban pak, nanë!

— Jo, jo, pak. Të shoh, që bie e çon armë.

— Edhe këtë e din?

— I pashë në qilar...

Ai qeshi:

— Dhe s'më ke thanë gja...

— Pse të të them? Kur s'të thashë herën e parë për mbledhjen!... Venma veshin, Din! Unë e dij që ju s'pyesni për asgja, po, prapë, puna

e armëve asht me rrezik...

— Të gjitha me rrezik janë...

— Mirë, mirë, po ka rrezik e rrezik!... Unë jam grue, plakë!.. S'bie në sy. Dhe punën mund ta baj njisoj....

— Të shofim, nanë!

— S'ke ç'të shofësh!

— Duhet të bisedoj me shokët...

— E ç'do të bisedosh? Ata më njofim mirë...

— S'asht çashtje besimi, nanë, po... Ti mos u mërzhit. Prit. Veç mos kujto se për ty s'ka rrezik.

— Le të ketë!

Për ditë me radhë nanë Hatija nguli kambë. Dhe, kur ma në fund, i biri e dërgoi te një shok të marrë dy revole e ca bomba, ajo s'dinte si ta shprehte gëzimin e saj. U ba tamam si fëmijë. Kur Dini e pyeti se ku do t'i futte armët, ajo ja ktheu:

— Do të shohësh.

I solli të mbështjelluna në një bohçe. Poshtë armëve kishte vendosë ca lesh. Po kështu edhe sipër.

I biri e ngacmoi:

— Pate frikë?

— Me të thanë të drejtën, pata ca... Në fillim. Më dukej se të gjithë e dinin ç'kam në bohçe. Le ma, kur m'u afrue një nga ata «basyretët» (kështu i quante ballistët). «Kaq e pata», thashë me vete. Po ai më pyeti se si mund të dilte në rrugën e Vorrit të Bamit. Atje i pafsha të gjithë, ishalla, një sahat e ma parë!

Dini ja plasi gazit. Ajo ja preu:

— Qesh, qesh, ti, po, ama, djersët më shkuen! Po do të mësohem, të shofësh.

Dhe u mësue. Me gjithçka. Vetëm me diçka

nuk u mësue dot: të mposhtte shqetësimin, që e kapte, kur vonohej Dini. Dhe ai vonohej shpesh, gjithnji e ma shpesh...

2.

Kështu po ngjiste edhe sonte... Dini s'dukej. Dhe erdh koha për me u mbyllë nëpër shtëpi, sipas urdhnit të hasmit. Po të panë rrugës pas orës që kanë caktue, s'ta zgjatin. Plumbin ballit ke.

Pikat e shiut bijnë mbi llamarinë të çatisë dhe nxjerrin një tingëllim të trishtueshëm, si të përvajshëm.

Ç'të ketë ndodhë? Po nëqoftëse?... Jo, s'don as ta mendojë... Ai asht gëzimi, shpresa, jeta e saj...

Ka të ftohtë. I rrëqethet trupi vazhdimisht. Zjarri s'mori e s'mori. As flakë, as prush, veç tym. Po edhe një muej e do të vijë pranvera. S'do të ketë ma nevojë për zjarr. Dimni s'asht për të vorfnin. Dimni do pare.

Jo. Dini s'po vjen. Sonte e teproi. U shkri në punë. Mbeti mbledhje më mbledhje, aksion më aksion. Ta shofësh kështu, s'ta mbush syun. Vjen i pakët, i dobët. Po asht çelik. Ku e gjen gjithë atë forcë?!

Porsa të kthehet Dini, ajo do t'ja thotë copë... po pat për t'u vonue ose për të mos ardhë fare, t'ja tregojë ma parë, që ta dijë, mos të rrijë si ndër gjemba, në ankth. Të ishte vetëm një herë, edhe mund të durohej. Po kjo po ndodhte pothuajse për natë... Dhe, sado i fortë të jesh, sado që të përpiqesh ta mbash veten, prapëseprapë s'e duron dot këtë pritje, që s'ka mbarim...

Një zhurmë hapash të largët ndëgjohet në kall dram. Hapat afrohen. Asaj fillon t'i rrahë zem-

ra me forcë, me rrëmbim. Ma në fund Dini po kthehet. Po, po, ai asht... Po pse dikush po e shkund portën e jashtme, pse po e qëllon me shqelma? Dhe ç'ka sonte Balua, që s'po e njeh të zotin, por po hung-ron me të madhe?

Porta prej dërrasash bie përtokë, me rrapanë. Nëpër oborr gjëmojnë hapa të shpejtë, të randë, të shumtë... Dhe ato hapa ja shpojnë zemrën si me thikë. S'asht i biri. Ata, që po vijnë, janë të tjerë... Me siguri... Hapat afrohen edhe ma, afrohen. Në derë të dhomës çfaqen disa fytyra të egra, të ngërdheshuna njerëzish të veshun me uniformën e xhandarmërisë... Në mes tyne qëndron një toger fytyrëvrantë, me vetullat ngërthye kular. Në brez, nga këllëfat e zbërthyem, duken kokat e dy revoleve, sipër të cilavet ai shkon dorën, me krenari e përkëdheli. Në dorën tjetër tund një kamzhik të hollë, të cilin e përplas ritmikisht mbi çizme.

S'flasin. Nanë Hatijes i duken si ata kusarët, të cilët, si kish ndëgjue, në kohë të maparshme u dilnin përpara udhëtarëve për t'i plaçkitë...

Togeri i afrohet. Kamzhikun s'e lëshon nga dora. E ngren kërcënues dhe pastaj e përplas mbi çizme. I drejtohet nanë Hatijes:

— Folë, ku i ke fshehë?

Ajo hesht.

— Folë, po të them. Ku i ke fshehë?

— S'po marr vesh... Cfarë?

Ai qeshi tallës. Dhambët, si çapakë, i dalin të gjithë përjashta, nga buzët e shkurtëna dhe të holla:

— S'merr vesh, ë? Na trego me të mirë. Le-ri lojnat, përndryshe... — dhe ngriti kamzhikun. Nanë Hatija, sikur mos të kishte pa fare, tha

krejt e qetë dhe e pafajshme:

— Unë s'po di as çfarë kërkoni.

Togeri e kapi për dore, ja shtrëngoi fort:

— Dëgjo, shtrigë. Ti e di shumë mirë. Po, meqë do, po ta them unë. Mos na lodh kot, se s'ta kemi ngenë: ku i fshihni armët dhe ato komunistat tueja të mallkueme? E more vesh tani? Folë! Hape gojën, se t'i derdha trutë.

— Ama, kështu qënka puna?

Ai e shikoi me shpresë:

— E de, folë!

— Po ku marr vesh unë nga këto punë, mor zotni... Unë jam grue plakë, pa burrë, mezi nxjerr nji kafshatë bukë... Ç'më duhen mue armët dhe ato... si ju the. S'ua mbajta mend emnin...

— Fillove prapë ti? Hajt, trego!

— Pse më bie kot më qafë? Ti je goxha burrë. Më le në hallin tim!

Togeri u xhindos:

— Ta kallxoj unë hallin ty. Do ta marrësh vesh se kush jam unë!

Dhe tue u drejtue nga xhandarët:

— Filloni. Mos leni asnji brimë pa kontrollue.

— Siurdhnon, zoti Xhelal.

Ata u shpërndanë si zagarë në kërkim të gjahut. S'lanë dyshek e mbulesë pa hjedhë përtokë, s'lanë kazan dhe enurinë pa rrëzue e rrenue. Shtëpia, që ajo e rregullonte me aq kujdes dhe e mbante aq pastër, u ba lesh e li. Nanë Hatija vuni re se ndonjani nga xhandarët filloi të mbushë xhepat me çikërrima. Po ato dy plaçka të vume me aq mundim s'ju dhimbnin fare. Mendjen e zembrën e kishte tjetërkund: te i biri...

Ndërsa të tjerët kontrollojnë, Xhelali asht ulë

mbi një karrige dhe, qesëndisës, i egër, s'ja ndan sytë. Sa të rreptë e zhbirues janë sytë e tij! Ai, me shikimin e tij, sikur don të depërtojë në mendimet, në ndjenjat e saj, të zbulojë të fshehtat e saj. Po ajo qëndron e qetë, çuditërisht e qetë, sikur s'din asgja, sikur as merr vesh pse i kanë ardhë në shtëpi këta «miq» të paftuem..

— S'gjetëm gja! — raporton një kapter, tue nderue ushtarakisht dhe tue marrë drejtpëndrim.

— Hajvan! Shikoni prapë! — thërret togeri — Do të ketë patjetër. Shpejt, se u bamë vonë.

— Kontrolloni dhe një herë, — bërtet kapteri.

Xhandarët u shpërndanë përsëri. Këtë radhë banë zhurmë ma shumë se sa kontroll. Ishte e qartë se aty s'kishte gja. Po urdhni asht urdhën dhe duhet zbatue... Njani nga xhandarët përfitoi nga rasa për të vjedhë diçka tjetër...

Kapteri raportoi prapë:

— S'gjetëm gja, zoti komandant!

— Ku dini ju ç'asht kontrolli! Ju jeni derra! E muert vesh se ç'jeni?

— Siurdhnon!

Kapteri dhe xhandarët ndëgjuen në heshtje shfrimin e eprorit të tyne. Ata e njëfmin për inatçi e gojëpleh. Kur i hypte në kokë, puna më e mirë ishte të mos i ktheje asnji fjalë.

Kur u qetsue disi, Xhelali urdhënoi, tue bamë me shenjë nga nanë Hatija:

— Mernie këtë shtrigë. Do ta baj unë të ligjërojë si bilbil!

Dy xhandarë kapën plakën, e vunë përpara, e shtynë... Toger i kaloi serbes e doli në rrugë.

Asaj i përplasat në fytyrë era e ngritë... Ban hapat e parë, në mes tyne, në heshtjen dhe terrin e natës, në atë udhë të shkretë, të vetmueme... Kthen kryet me dhimbje e shef portën e shkallmueme, që ka mbetë si gojë e hapun, që don të ankohet, po s'e dëgjon kush...

3

Nga çdo skutë shpërndalet një erë thartine. Asht e vështirë të marrësh frymë në atë qeli të qelbët, të errët. Nga një vrimë e vogël hyn një rreze e zbetë drite, sikur don t'i kujtojë me vezullimine saj të ftohtë se jeta, përjashta, prapëseprapë vazhdon...

Në këtë qeli e përplasi me zemrim, tue i ra me shqelm, natën vonë, njani nga xhandarët. Nanë Hatija, ndëgjoi si rrotullohej çelsi me ngulmim në bravën e madhe të portës së hekurt. Ra në tokë palmuç, në mes të asaj heshtje, të asaj errësine të kobshme.

Tashma s'kishte asnjë dyshim. Të birin do ta kishin kapë po atë ditë, kur asaj i erdhën në shtëpi për kontroll... Ajo kishte kohë që jetonte me frikën, me ankthin se diçka e tillë mund të ngjiste... Shpesh, ndëgjonte për partizanë të vramë, për ilegale të kapun, të plagosun, të torturuem apo edhe të internuem... Këtë shqetësim të vazhdueshëm ajo e kishte mbajtur të fshehun në zemrën e saj. Të birin, kurrë s'i kishte thanë gja... Ai duhej të punonte i qetë, i sigurtë, të mos kishte edhe brengën e saj...

Ishte një shqetësim i thellë, i çuditshëm... Po,

vërtet i çuditshëm, sepse, në të njajtën kohë, i shkaktonte edhe një gëzim po kaq të thellë... I biri po punonte për vegjëlinë, për fukarejtë, për lumtuninë e tyne... Ai ishte rritë i ndershëm, i drejtë, fisnik. Dhe ajo ndjehej krenare, që kishte një djalë, që s'e kishte për gjatë të rrezikonte veten për të tjerët...

Këtë ndjenjë krenarie, gëzimi provonte edhe tani në qeli. Shqetësimi për Dinin ishte ba ma i madh, po, në të njajtën kohë, ishte ba edhe ma e madhe bindja se ai kishte veprue drejt. Me këtë bindje të ngulitun në zemër e në mendje, ajo u kishte qëndrue, deritani e fortë, pyetjeve, torturave të vazhdueshme.

Vetëm një gjatë nuk duronte. Shpesh, natën, i ngjante se ndëgjonte gjamë ankimi, britma të thekshme, që dukeshin si rënkime të ardhuna nga zemra e dheut... Rënkim të ndonjanit, që në agoni, në mes dhimbjesh të parrëfyeshme, hiqte shpirt...

Dhe atëherë i vente mendja te i biri. Po sikur të ishte ai?

Dhe tani po ky mendim e bren. A thue s'ka me e pa ma kurrë? Të ishte, vallë, e mundun që i biri, kaq shumë i dhanë pas jetës së re, që do të agonte, të mos e shifte e ta gëzonte dot?

E zgjoi nga këto mendime të ambla një hap zemrak, që kërciti kërcënues në koridor... Çelsi sillet në bravë, dera hapet, një dorë si çelik e kap e tërhjek në koridor e një za i rreptë çirret:

— Përpara shtrigë!

E kanë çue rishtas përpara Xhelalit, në atë dhomë torturash shnjerezore. Nanë Hatija tashma e njuh fort mirë. Ç'duen prapë prej saj? Ende s'e kanë marë vesh që ajo s'do të tregojë? Pse s'e vrasin një herë e mirë? Përpara asaj, që po hiqte, vdekja do të kishte qenë kapak florini.

Xhelali i ka ngulë sytë e tij si gaca:

— Folë, po të them, për të fundit herë.

Zani i tij asht i çjerun, i egër. Duket si një bishë e vërtetë.

Ajo hesht. Si gjithjini.

Ai gërthet edhe ma i egër:

— Trego, po deshe të të shpëtojë djali!

Pra, e paskan kapë. Dhe, për ta lirue, nëse vërtet kanë ndërmend, kërkojnë si shpërblim, që ajo të tradhëtojë të birin, shokët e tij. Po s'ish për t'u çuditë që ky të jetë një trillim i tyne, s'asht çudi që Dinin mos ta kenë zanë. Duen vetëm ta prekin si nanë, ta bajnë të flasë.

Ajo i hedh një vështrim përçmues, që e tërbon Xhelalin. Gjithçka te kjo plakë e tërbon. Ku e gjen gjithë këtë forcë kjo grue e vuejtun, e dobët, e lodhun? Si asht e mundun të qëndrojnë kaq gjatë?

Por jo. S'do të mundet. Edhe pak e do ta hapë gojën, ma në fund, do të përkulet.

Ai i afrohet e, pa pritë, e qëllon me grusht, me sa fuqi ka, në fytyrë, ndërsa ulurin:

— Hape, de, gojën, bushtër!

Gjaku i shpërthen, i ngrohtë, e i bie në rrobet. Po nana i thotë vetes: «duro!»

Dy xhandarë kanë qëndrue në kambë, të gatshëm për të ndërhyrë, sa të shofin një shejë të togerit. Njani prej tyre, tek e shef ashtu të gjakosun, zgërdhiet si fëmij kulim. Dhe, të dy, nanë Hatijes i shembëllejnë me zagarët, që togeri mban pas vetes për t'u dukun trim.

Togeri e godet përsëri. Dhe ajo prapë s'flet, po me mangën e anterisë, përpiqet të fshijë gjakun, që i rrjedh pa pushim.

Atëhere Xhelali thërret si i çakërditur:

— Sillnie!

Asaj i përshkon trupin një e përqethun. Tam-that i rrahin me forcë, si të duen të pëlcastin. Nji mendim i tmershëm e pushton...

Pas pak, porta hapet. . . Ajo e sheh! Aty, përballë saj, qëndron i biri i lamë në gjak, gjithë plagë, rrobeçjerrë.

Merr të sulet nga ai, ta pushtojë me mall, me dhimbsuninë e një nane zemërplasun. Porse një dorë, si një danë, e kap.

Asht Xhelali. Në fytyrën e tij vijëzohet një buzëqeshje djallëzore. Thotë:

— Ngadalë! Ka kohë edhe për këte!

Nanë Hatija kundron të birin. Sa shumë e kanë mundue! Sa tortura të parrëfyeshme do t'i kenë ba. Dy xhandarë e mbajnë për krahësh që të mos bjerë. E vetëm sytë oh, sytë e tij — tregojnë se asht ende gjallë. Ata sy s'i ka turbullue asgja, s'mund t'i turbullojë asgja. E, në ata sy, ajo lexon një vendosmëri të papërkulshme, një nxitje edhe për te, t'amën.

Xhelali, me një za të butë, tështirun, i drejtohet nanë Hatijes:

— E, do të flasësh tani?

Përgjigjja e saj tingëllon e preme:

— S'kam se ç'të thom.

— Vërtet?

Ai buzëqesh tallës. Dhe pyet prapë:

— Edhe tani?

— Ta thashë një herë.

— Kështu, ë? — dhe nis të qëllojë Dinin me shqelma.

Djali s'e priste atë goditje tërbimi. Kambët s'e mbajtën. U rrëzue. Xhandarët deshën ta ngrenë, po ai i dha vetes:

— Ngrihem vetë.

Në atë çast, s'amës ju duk sikur ju ngulën në zemër njimijë heshta përnjiherësh.

Ata kapin Dinin, e shpojnë me gjylpana, i shqyejnë thojtë, i djezin mishin me hekur të skuqun. Edhe bishat e pyllit s'bajnë kështu...

Xhelali tani e ka lanë mënjanë atë mirësjellje të shtirun, që kishte përdorë ma parë. Shtazarak, çiret:

— E, do të flasësh, apo të vazhdojmë?

Ajo shikon të birin. Ky hesht. E në sytë e tij e ama lexon: «Duro, duro, o nanë!» Ndërsa ai shikon të pasqyrueme në vështrimin, që ajo i kthen, përgjigjen: «Po, biri im, mos ki merak për mue. Do të qëndroj ashtu si më mësove ti. Si nanë partizane...»

DY PARTIZANËT E VEGJËL

1.

Malet rrethërreth ishin ngarkue me borë. Nji borë e thatë, e ngjeshun, që vazhdonte të binte edhe në këtë muzg të ngritë.

Njësi i vogël partizan vazhdonte udhëtimin e lodhshëm në kërkim të nji strehe. Skuadërkomandanti, Petriti, ecte në krye të rrjeshtit. Të tjerët vinin varg mbas tij.

Ai ishte i ri, rreth njizetvjeçar dhe, megjithkëte, i vjetër si partizan. Kishte ma shumë se nji vit në mal. Që nga ajo kohë, kishte njoftë sa e sa marshime nëpër borë e stuhi, kishte qëndrue sa e sa herë pa shti nji kafshatë bukë në gojë. Po, si kësaj radhe, kurrë. S'mbahej mend prej sa ditësh ecnin nëpër borën, të bame akull, pa hangër asgja. Në malin e naltë gjigand s'u kishte zanë syni asnji kasollë. Asnji prej tyne s'ishte nga ato anë. Kishin humbë lidhjet me shokët e s'po mundeshin t'i gjenin ma, mbas përleshjes së fundit me nazistët gjermanë.

Petriti ishte i fuqishëm, i durueshëm. Kështu, edhe shumica e partizanëve. Po njani nga ata, nji djalë i ri katërmbëdhjetëvjeçar, Hysniu, e kishte

punën pisk, edhe pse përpiqej të mbante veten. Atij po i shterreshin fuqitë. Të ftohtit i kishte hy në palcë. Po qe se nuk do të gjenin strehë e ushqim sonte, të nesërmen vështirë se do të gdhinte i gjallë ...

Ky mendim e brente skuadërkomandantin. Ai e ndjente veten disi fajtor. Kur Hysniu kishte ardhë të qëndronte me ta, shokët s'kishin dashtë ta mbanin, si tepër të vogël. Po camërdhoku ishte lutë aq tepër, sa që Petriti ishte prekë . . . Dhe ja, tani djaloshi asht tue vdekë... Ai s'e ban veten, veçse skuadërkomandanti e din se s'e ka të gjatë... Madje Hysniu s'deshi të mbathte as këpucët, që i dha Halimi, partizani ma i vjetër i njësitit.

Qe një ndër skenat e zakonshme dhe, në të njëjtën kohë, aq prekëse të jetës partizane, të miqësisë e të dashënisë së thellë për shokun.

Hysniu pat ardhë me një palë opinga të vjetra. Këpucë për te s'u gjendën. Që ditën e parë të marshimit i qe afrue në heshtje Halimi, gjatë një pushimi të vogël, kishte zbatë këpucët e veta ushtarake, pothuejse të reja, dhe ja kishte zgjatë djaloshit.

— Merri.

Dhe, tue qeshë, kishte shtue:

— Po më jep opingat.

Hysniu ishte përgjegjë:

— Opingat i kam për vete.

Tjetri s'ja kishte marrë për të keq:

— Qenka kokëfortë! Merri, ore, të them!

— Mirë i kam këto.

Dhanë e muerën, s'qe e mundun t'i ndërronin mendje. Hysniu mbajti opingat.

Skuadërkomandantit edhe i pëlqeu, edhe s'i pëlqeu ajo që ngjau. Mendoj: «Mirë që ka sedër. Do të bahet njeri me karakter të fortë. Po sedra e teprueme asht e damshme. Duhet punë me te».

Në kushte të zakonshme, ai do të kishte fillue menjherë nga puna. E kishte për detyrë edhe si skuadërkomandant, edhe si komunist. Po kushtet qenë të jashtëzakonshme...

Hysniut filluen t'i ngrijnë e t'i rrjedhin kambët gjak. Halimi ju lut t'i pranonte këpucët. Hysniu prapë s'ndëgjoi:

— S'kam gja, — tha.

Atëherë ndërhyri Petriti:

— T'urdhnoj t'i marrësh.

Djaloshi deshi të kundërshtojë përsëri:

— Po unë... jam mirë. Unë...

— Zbato urdhnin! — ja preu fjalën me ton të rreptë eprori.

Deshi, s'deshi, Hysniu u bind. Prapë gjendja e tij s'u përmirësue, madje u keqsue. I hypi ethja. Digjej prush. Dhe s'kishin t'i jepnin, të paktën, as një kokërr aspirinë.

Natën e parë u futën në një guvë, që gjetën rastësisht. Ndezën dhe ca shkarpa të njoma nga shiu e bora shumëditëshe e që nxirrnin ma shumë tym se flakë... Megjithkëte, ishte ma mirë se përjashta.

Që në agim Petriti dha urdhën të vihen për rrugë. Nji nga partizanët tha:

— Sikur të qëndronim edhe ca këtu...

— S'ka mundësi.

— Po, shoku skuadërkomandant, Hysniu asht keq...

— E di ... Dhe prapë s'kemi si të ndalemi. Duhet të arrijmë shokët... Duhet të gjejmë edhe diçka për të ngranë...

Dhe u vunë përsëri për rrugë... Kështu për disa ditë, të lodhun, të unshëm, të cfilitun...

2.

Petriti mendon. E çdo mendim i tij lidhet me Hysniun. A do të shpëtojë? Jo, s'ka se si. E vetmja mundësi asht sikur të gjejmë sonte një strehë të sigurtë, të ngrohtë, ushqime... Po ku?

Rretheqark vetëm borë, male të ashpra, të egra... S'duket kambë njeriu. Kush mund të jetojë ndër këto anë, në këtë të ftohtë?

Zani i Halimit e shkund mendimesh:

— Shoku Petrit!

— Ç'ke, Halim!

— Nji kasolle!

Me siguri s'ka ndëgjue mirë. Shikon me çudi Halimin, që vrapon drejt tij:

— Nji kasolle, shoku Petrit. Ja, atje! E pe? Dhe ja tregon me dorë.

Petriti vështron i hutuem. E vëren. Po. Asht e vërtetë. Nji valë e ngrohtë gëzimi i përshkon gjithë trupin.

Sytë e gjithë partizanëve shkëlqejnë. Ata duen të derdhen andej, nga kasolla, po skuadërkomandanti i ndalon:

— Me kujdes, shokë. Shko ma parë ti, Halim, me Gjergjin. Po qe e sigurtë, ma bani me dorë. Në rasë të kundërt, jepni alarmin me tri të shtime pushke të pandërpreme.

— Si urdhnnon, shoku skuadërkomandant!

Dhe, të dy me Gjergjin, u banë erë.

Vështrimet e të gjithëve i ndjekin hap pas hapi. Çdonjani ban me vete të njejtën pyetje: «Ç'do të jetë ajo kasolle?»

Po, ç'po ngjet kështu? Nga kasolla del një njeri... Asht larg, s'e dallojnë mirë. Venë re vetëm se asht trupvogël.

Mbas pak, Halimi i thërret me dorë. Atëhere çdo gja asht në rregull. Partizanët turren nga kasollja. Petriti dhe një shok kapin përkrahu Hysniun, që ecën marramendsh, si në kllapi.

Në krye të kasolles, Halimi e Gjergji presin shokët. Petriti i sheh si puthen e përqafohen me një djalosh fare të ri, të veshun me rrobet karakteristike të malësorëve të atyne anëve.

Halimi i drejtohet Petritit:

— Shoku skuadërkomandant, njihuhet me Hyskën, mikun e partizanëve.

Petriti e përqafon. Hyska, i mallëngjyem, i fton:

— Ecnit të futemi mbrendë, shokë. Mjaft keni qëndrue në të ftohtë.

Të gjithë sulen në kasollë, në një skaj të së cilës digjet një zjarr, që të shkrin e të thith gjithë lagështinë e trupit.

— Bani vend Hysniut, — thotë Petriti.

Dy partizanë e rregullojnë në qoshe ma të mirë. Hysniut buzëqesh.

Hyska pyet:

— Asht plagosë?

— Jo, i kanë ngri kambët. Ka ethe.

— Do të kalojë, — ja pret i sigurtë. — Tani do t'i jap ca çaj mali të ngrohtë.

Ven çajin, që pas pak fillon të vlojë në një kusi të madhe. Hyska thotë me dashamirësi:

— Do t'i bajë mirë. Vetëm sheqer s'kam.

— Ore, ujë i zimë të jetë, s'ka gja. A asht i ngrohtë? Për të tjerat, mos u ban merak.

— Do t'i hedh ca mjaltë! — shton Hyska.

— Ti qenke, ç'qenke! — shpreh gëzimin e tij Halimi dhe i rreh shpatullat miqësisht.

Sytë e vegjël të Hyskës ndrijnë. Ata shprehin zgjuetësi e mirëdashje të thellë. Pasqyrohet, në ta, edhe një kënaqësi e veçantë.

Bariu i vogël merr një tas, derdh ca çaj në te, pastaj shtie mjaltë me një lugë të drujtë. I afrohet Hysniut, e kap përkrabu, e ndihmon të ngrihet ca dhe:

— Pije, do të të shkrijë damarët.

Hysniu s'flet. Buzëqesh prapë e fillon të pijë çajin e valë.

Petriti i sheh të dy e kënaqet. Halimi ja pret:

— Po ne s'do na japësh, o Hyskë?

Djaloshi ja kthen buzagaz:

— Edhe ju, po pa mjaltë, ama!

Qeshin të gjithë. Në atë kasolle të braktisun krijohet një atmosferë miqësie, hareje. Po t'i kishe pa ashtu tue bisedue e tue ba shaka pranë zjarrit, s'do të kishe besue se, një orë ma parë, endeshin të këputun e të bamë akull në mes të borës, në shpinën e atyne maleve hijeranda e të vrazhda.

Halimi, si rrokulleu tasin e tij me çaj, kur i erdhi radha, pyeti Hyskën:

— Më thuej, o çun, po ti ç'do vetëm këtu, në mes të borës?

Hyska qeshi:

— Ma ka shumë qejfi këte vend. Këtej e ka-
loj thue gjithë vitin. Veç në mes të dimnit zbres
në stanin poshtë, në pllajë.

— Po mesi i dimnit asht tani!

— Ashtu asht, vërtet. Kso kohe, s'rri këtu.
Veçse kështu qëlloi. Se nga m'u shkëputën dy de-
le. Kërko, kërko e s'i gjeta. Nji mendje më tho-
shte se i ka pre ujku, po, ne barijtë s'e hum-
bim lehtë. Ishin dy dele, që s'i gjeje ma të mira.
Ngjitu, ngjitu, më zu bora e madhe. Atëhere tha-
shë me vete: «Or Hyskë, delet kaq e patën, po
shiko se mos të shkon edhe ty kaptina!»

Partizanët ja plasën gazit. Hyska vazhdoi:

— Që mos ta baj tërkuzë, vuna kambët në
krahë e ja pata këtu. Po, prit e prit, bora e ka zanë
për qejf.

Petriti pyeti:

— Do të zgjasë shumë?

— Edhe nesër, po.

— Do bakemi qejf! — tha nji partizan.

— S'jemi dhe aq keq këtu! — ja pat nji tje-
tër! — Çaj mali kemi! Zjarr po! Ç'do ma tepër?
Demiri, që njihej si hamës i madh, mori pjesë
në bisedë:

— Cajit s'ke ç'i thue! Më kënaqi fare. Na,
më shtier edhe nii tas.

E, si e rrëkëlleu me shije:

— Kurrë s'kam pi çaj ma të mirë. Po ujë
asht, dreqi, jo mish qingji, si i thonë fjalës.

— Keq të paska shkue mendja! — e ngacmoi

Petriti.

— S'them të kem mish qingji, shoku Petrit,

po, të flasim me zemër në dorë, harruem fare të hamë. Le të ishte edhe buell, po mish, ama!

Hyska kënaqej, tek i dëgjonte. U suell nga Demiri:

— Po mish kali, do të haje?

— Edhe pyet? Me gjithë kocka, do ta gëlltitja! Se mos do të ishte hera e parë!

Bariu u çudit:

— Vërtet ke hangër?

— Oj, vërtet, thotë! Të gjithë kemi ngranë. E, kur e përtypnim, na dukej qingj. e përmbi qingj.

Hyska tha:

— Mish s'më gjindet, po s'do t'ju la pa gja. Demiri ju afrue, i zuni dorën:

— Vërtet e ke? Shiko se mos ban shaka!

— Vërtet, vërtet e kam. Më kanë mbetë ca kallinj misri. Do t'i zijmë. Edhe një çikë fasule...

— Ore, po ti qenke për të puthë!

Dhe e rrëmbeu në krahët e tij të fuqishëm e e puthi në të dy faqet. Po, sikur, aty për aty, t'i kishte ardhë një mendim, pyeti me dyshim:

— I ke, apo do të tallesh?

— I kam. Fjalë burrash.

— Tani më shkriu gjaku. Ec, ec t'i marrim.

Nga një kosh të mbuluem me leckë nxuerën një 20-30 kallij misri e ca groshë të futun në një qese lëkure. Demiri u ngarkue mirë e tha:

— Shih, shih! Ky Hyska paska qenë nikoqir i madh! Ku do t'i zijmë, o Hyskë?

— Në kusinë e çajit.

— Po çajin që ka teprue?

— Ate, si dënim, do ta pijsh ti, të gjithë menjiherë, — tha sërish Petriti.

Demiri mori drejtqëndrim:

— Siurdhnon, shoku skuadërkomandant! Më fund!

Sytë e të gjithëve u ngulën në te. Ai, pa e prishë qetësinë, nisi të pijë. Kur s'mbeti asnji pikë, tha, prapë:

— Urdhni u zbatue, shoku skuadërkomandant.

Kësaj radhe, bashkë me të tjerët, qeshi edhe Hysniu. Sikur ishte gjallënue ca. Tani i mbante sytë hapë.

Demiri pyeti:

— Ma parë të zijmë misrin apo fasulet?

Petriti ndërhyri:

— Ke të tjera, o Hyskë?

— Jo.

— Atëherë, me racion. Sonte vetëm misrin.

Nga një kalli për kokë. Për Hysniun dy.

— Po për Demirin? — pyeti Hyska.

— Demiri u ngop me çaj. Nji kalli e tepër e ka.

Ky u përpoq ta mbajë veten. Nji partizan ja plasi gazet. Demiri e shikoi vëngër dhe murmuroi nëpër dhambë:

— Plasja të raftë!..

Kur të gjithë muerën kallinin e tyne, Petriti i porositi:

— Me kujdes. Kemi kaq ditë pa ngranë. Hani ngadalë e nga pak kokrra.

S'kishte mbarue ende fjalët e fundit, kur Demiri hodhi përdhe koçanin e zveshun të misrit.

Fërkonte barkun e shikonte me lakmi nga koshi, ku gjendeshin kallijtë e pazimë e fasulet. Këtë herë asnjani s'ja mbajti të qeshë...

Hysniu nuk mundi të hajë shumë. Ethja e kishte këputë. Mezi përtypi disa kokrra misri. Po, edhe pse s'hangri, dukej që ishte ma mirë. Ai kishte ndjekur me sy skenën, që ishte zhvillue përpara tij. Megjithëse i ri në njësit, dhe ai e njihte grykësinë e Demirit. Dhe, kur pa se nuk e hante dot gjithë kallinin me misër, thirri Demirin.

Partizani u afrue i gatshëm t'i sillte ndonji shërbim, Hysniu i zgjati kallinin dhe ngadalë, me za ende të mekun tha:

— Merre, s'e ha dot. Ti ke uri...

Sytë e Demirit shkëlqyen, po kësaj radhe jo nga lakmia... Në vështrimin e tyne, të ngulun mbi fytyrën e Hysniut, ndriçonte mirënjohja, dashuria e thellë partizane.

— Të falemnderit, Hysni. Mbaje, do ta hash, kur ta marrësh veten.

Hysniu ja priti prapë.

— Ti ke uri. Asht për ty.

Po Demiri u përgjegj i premë:

— Jo, Hysni. Rueje. Do kesh edhe ti uri e ka me t'u dashtë. Ti ke qenë sëmundë e duhet të hash ma shumë.

Gjatë këtij dialogu, asnjani nga partizanët e tjerë s'kishte thanë një gjysmë fjale. Të tanë kishin qëndrue në heshtje, me frymën pezull. Përpara tyne sikur kishin një Demir të ri, të panjohun...

Petriri që i pari që foli mbas atij dialogu:

— Demir!

— Urdhno, shoku Petrit!
— Merr edhe një kalli e zieje për vete.
— Jo, shoku Petrit!
— Të urdhnoj ta bash.
— Më fal, shoku skuadërkomandant, po këtë radhë s'do ta zbatoj urdhnin.

— Me gjithë mend e ke?
— Me gjithë mend... E di që jam grykës, po ha, ama, kur ka, jo kur të tjerët vdesin nga uria... S'due asnjë kokërr misër, as një kokërr fasule ma shumë se të tjerët...

Skuadërkomandanti ju afrue, i kapi dorën, ja shtrëngoi fort. Demiri u mallëngjye. Me vështirësi të madhe ja doli në krye të përmbajë lotët... Pa pritë, një prej partizanëve ja mori kangës:

N'ato maja rripa-rripa...

Të tjerët, sikur bash këtë të kishin pritë, e pasuen. E, me ta, edhe Hyska. S'përcillte vetëm melodinë, po Petriti e shokët vunë re se ai i shqip-tonte një për një e me siguri të gjitha fjalët.

Pa mbarue mirë kangën e narë, i njejtë partizan ja filloi së dytës:

Bashkonju, shok, me ne në çetë...

Edhe kësaj here Hyska këndoi bashkë me të tjerët. Habia e tyne u shtue, kur ai nisi i pari:

*Hakmarrje rini — dëshmori thërret,
që ra për liri — për truallin e vet...*

Këndonte me bindje, me zjarr, si partizan i vërtetë.

Si u shuen tingujt e fundit, Demiri shpërtheu:
— E thashë unë që Hyska asht i vetmi! Ti vërtet qenke, ç'qenke! Po nga i mësove gjithë këto kangë, o Hyskë?

Me një mburrje naive, feminare, Hyska u përgjegj:

— Di edhe të tjera. Nga i mësova, pyet ti? Nga partizanët, nga do t'i mësoja!

— Po thueje, të shkretën, se unë po vrisja mendjen!.. — foli përsëri Demiri e shtoi:

— Ke pa shpesh partizanë?

— Gjithnji. Prej ma shumë se një viti. Këndej e atje poshtë, në stan. Në këto anë ishte një çetë partizane. U bamë miq. Partizanët s'e mënin ndonjëherë kangën, për çudi. Edhe kur s'kishin ç'të hanin, prapë këndonin. Si ju sonte. Le ma ai komisar, Andrea! Ç'burrë që ishte! Apo s'ja thoshte! Hajde, za, hajde! Tundej dheu kur ja merrte kangës!

U drejtue nga Demiri:

— Ke ndëgjue për te, apo jo?

Demiri u zu ngushtë. I vinte keq për Hyskën, po u përgjegj:

— Jo. S'e njoh.

— Si, ore, s'e njeh? Atë e njohin të gjithë!

— Mundet, po mue s'më kujtohet...

— Asht një burrë i ri, me një palë mustaqe të mëdha... Të kujtohet tani?

Demiri qeshi.

— Shumë nga partizanët mbajnë mustaqe. Edhe unë s'i kam të paka. Sa për ato të shokut Petrit, rrallë i gjen...

Partizanët qeshën. Edhe vetë Hyska vuni buzën në gaz. Pastaj...

— Sa keq, që s'e njihni. E due shumë. Ndejtëm kaq kohë me te. Ai...

Diçka ju kujtue. U ngrit, shkoi e mori një torbë të vjetër, nxori disa gjana dhe u afrue prapë:

— Këto m'i dha ai.

— Abetare! — tha Demiri. — Di të lexosh?

— Di, — u përgjegj me kënaqësi Hyska. — Ai vetë, Andrea, më mësoi të lexoj edhe të shkruiej. Ja, shihe këtë. E kam shkruie vetë.

Ishte një fletore mbushë plot e përplot me një shkrim të kujdesshëm të një nxanësi kambëngulës.

— Kam shumë të tjera, po ato i mbaj në stan, — shtoi Hyska. — Atje kam edhe «Zërin e popullit», edhe «Kushtrimin e lirisë».

— Ore, po ky i ditka të gjitha, për nder! — shprehu prapë habinë e gëzimin e tij Demiri, dhe, tue e pushtue: — Hajde, Hyskë, hajde! Po ti qenke dhaskal, or çun!...

Halimi e ngau, tue thanë si pa të keq:

— Po edhe Demiri s'mbetet prapa teje! Ka mësue edhe shkrim, edhe këndim! Edhe gazetën e qan...

Demiri s'u nxeh, vetëm ja priti:

— Zure nga të tuat, ti!.. Jo, or Hyskë, unë s'e kam mendjen të hollë si ti... Këto të shkreta shkronja mezi më hyjnë në kaptinë... Mësoj dy, harroj një... Pastaj, të them të drejtën, edhe mësuesin s'e kam si tandin...

Partizanët s'e përmbajtën gazin. Petriti tha:

— Ta hodhi Demiri, o Halim!

Qeshën përsëri. Nji e qeshun e çiltër, midis shokësh për kokë...

Ishte bamë vonë. Skuadërkomandanti tha:

— Si thoni, o shokë? Flemë?

Ranë, mbasi shtuen edhe një krah dru në zjarrin, që kishte fillue të mekej.

S'shkoi shumë e i zuni gjumi. Nji gjum i randë, i thellë, mbas gjithë atyne ditëve lodhjeje e urie të tmerrshme...

3.

Bora nuk reshti as të nesërmen. Binte flokëmadhe, e shpeshtë. Petritit s'i pëlqeu. Çdo ditë që kalonte, i ndante, i largonte ma shumë nga shokët... Ç'është e vërteta, aty ndjeheshin mirë... Për ushqime, do banin si do banin edhe nja dy ditë. Dru, sa të doje. Kamba e trupi s'u lagej. Po skuadërkomandanti kujtonte fjalën e urtë popullore: «qingjin, që ndahet nga kopeja ujku e ha ma lehtë...»

Jo, ata s'mund të qëndronin aty ma gjatë. Të nesërmen në mëngjez, do të viheshin për udhë. Tani e kishin ma lehtë. Hyska do t'u spjegonte se nga duhej të kalonin...

Pika ma e dobët ishte Hysniu. Natën sikur i kishte ra ethja. Veçse, edhe po të mos i vinte ma, a do të kishte fuqi të ecte me ta, nëpër ato male e në mes të asaj furtune me borë? Mund t'i rregullonin një vig... ose... Po, ndoshta, do të ishte ma mirë kështu... Po do të priste edhe ca...

Deri të nesërmen në mëngjez kishte kohë për të marrë një vendim të premë...

Ate ditë hangrën misrat, që kishin teprue, dhe pak groshë. Hangri edhe Hysniu.

Në mbramje bora vazhdonte të binte. Ranë të flenë shpejt, sipas porosisë së Petritit. Duhej të mblihdnin fuqitë...

Në agim, bora vazhdonte të binte. Jo me ngulmin e ditës së kalueme, po prapë e ngjeshun.

Petriti kishte vendosë. Do të niseshin. Megjithkëte, deshi të marrë edhe mendimin e shokëve. U foli shkurt, qartë, partizançe. Dhe ata, të bindun nga fjalët e tija, po kaq partizançe ju përgjigjën se duhej të largoheshin andej. Po, sikur ta kishin ba me fjalë, sytë e të gjithëve u drejtuen nga Hysniu. Skuadërkomandanti buzëqeshi:

— E di ku e keni hallin. Hysniu do të qëndrojë këtu, me Hyskën, që do të kujdeset për te. Apo jo, Hyskë?

Bariu u përtyp. Mendime të tjera i silleshin në atë çast nëpër kokë... Kërkesa e Petritit i erdh e papritun. Prapë e mori veten e u përgjegj:

— S'do mend.

— Falemnderit, Hyskë. Me fasulet që keni, do ta shtyni ca. Mos kini kujdes. Ne do t'ju vijmë menjihërë në ndihmë.

U suell nga partizanët:

— Të nisemi, shokë! Takohemi më parë me Hysniun.

Ndërsa Petriti bisedonte me Hyskën, Hysniu ishte ngritë në gjunjë. Kur skuadërkomandanti mbaroi fjalën, djaloshi u suell nga ai:

— Shoku Petrit!

— Deshe gja, Hysni?

— Do të flas shtrua, partizance. Ajo punë që i the Hyskës, s'bahet... Unë do vij me ju.

Petriti po ndodhej edhe një herë tjetër përpara diçkaje, që s'e kishte parashikue. Dhe ai e njihte karakterin e fortë të Hysniut të vogël... Prapë duhej të përpiqej ta bindte:

— Ti s'ke fuqi, Hysni... Qëndro dhe ca. Pas pak ditësh do bashkohesh sërish me ne.

— Kot e ke, shoku Petrit. Unë, i gjallë s'ndahem nga ju. Mos kini kujdes. S'do t'i bahem barrë njeriu. Do të eci vetë.

Fjalët e preme të Hysniut i tradhtonte shikimi lutës i syve të tij. Vështrimet e të gjithëve ishin kryqëzue mbi fytyrën e Petritit. Përsëri ishte vendosë një qetësi e madhe. Ndjehej vetëm frymëmarrja e partizanëve.

— Mirë, — u përgjegj në fund skuadërkomandanti. — Do të vish me ne.

Hysniu, i prekun, pëshpëriti:

— Të falemnderit.

Shokët ju afruen, i rrahën shpatullat, e përqafulen.

— Mos të vonohemi, — foli Petriti. — Shpejt. Dy prej jush të pregatisin një vig.

— Do të eci vetë — kundërshtoi Hysniu.

— Tani mos e tepro. S'ka ma asnji lëshim. Kuptove?

— Siurdhnon, shoku skuadërkomandant! — nderoi Hysniu.

— Mirë, mirë. Tani, ulu, pusho ca, sa të vij në shokët me vigun.

Gjatë gjithë asaj kohe, Hyska s'kishte nxjerrë

asnji fjalë nga goja. Prite si do të përfundonte puna. Kur e pa si mori udhë, ju afrue Petritit, e kapi përkrahu:

— Shoku skuadërkomandant!

— E, Hyskë, si e ke punën?

— Po unë, ç'do të baj?

— E ç'do të bash tjetër? Do të qëndrosh këtu...

— Tamam këtu ta kisha fjalën. Unë s'due të qëndroj këtu.

— Prit ma mirë të pushojë bora. Stani, si na the vetë, asht ca larg.

— Po unë s'due të kthehem në stan.

— Si, ore, s'do të kthehesh?

— Jo.

— Po ku do të vesh?

Bariu u step për një ças, pastaj ja pat:

— Do të vij me ju.

«Edhe kjo na duhet, — mendoj Petriti, — sikur s'mjafton Hysniu!...» E me za të naltë:

— Ti je tepër i vogël!

— Po Hysniu ma i madh se unë asht?

— Ma i madh.

— Unë e pyeta. Nji moshë kemi.

— Kot e ke. S'na e mbush mendjen. Je tepër i vogël!

— Po kur do të rritem unë? Ai, Andrea, komisari, si ju thashë, s'e ka shokun. Ama, nji gja s'ja pëlqeja: «Je i vogël!» më thoshte, kur i lutesha të më pranonte në çetë. Erdh moti e shkoi, e ai po nji fjalë: «je i vogël». Ndëgjo, shoku Petrit. S'jam ma i vogël. Çetat janë mbushë

me moshatarë të mi. Ata ikën e formuen një batalion me dy çeta të tjera. Dhe unë prisja të vinin të tjerë. Erdhët ju. Për Hysniun, do kisha qëndrue. Ti e pe vetë, të thashë po. Veç tani që po e merrni me vete, s'kam ç'të baj ma këtu. As këtu, as në stanin poshtë. Do ju qepem pas. Edhe po më përzutë, s'do ju shqitem.

— E thashë unë! Ky qenka, ç'qenka — ja priti Demiri.

Disa vunë buzën në gaz. Petriti mendoi përsëri: «Ç'më polli me këte! Brisk e ka gjuhën!»

Nji nga të dy partizanët, që kishin shkue të pregatisnin vigun, hyni e lajmëroi:

— Gati, shoku skuadërkomandant.

Po Petriti kishte ngecë keq. S'dinte nga t'ja mbante.

Halimi i përshpëriti:

— Mos ja prish.

Skuadërkomandanti pa shokun e tij. Pjekunia e urtia e tij i kishin qenë gjithmonë krahë. I qenë edhe këtë radhë:

— S'po ta kthej, o Hyskë. Banu gati.

Djaloshi mori drejtqëndrim:

— Gati jam, shoku skuadërkomandant!

— Mirë atëherë. Përpara!

Partizanët duelën. Mbasi vendosën në vig Hysniun, filluen të ecin në borën e trashë, në të cilën kambët fundoseshin deri në gju...

S'kishin ba as njiqind hapa, kur Hyska i ra kokës.

— Ç'pate? — e pyeti Halimi.

— Harrova abetaren e fletoren. Sa t'i marr dhe u ktheva.

— Bjer edhe qesen me fasule! — tha një partizan.

— Për atë, mos u ban merak. Ja ku e kam, — ja preu Demiri aty pranë.

I pari ja dha gazit Petriti. Qeshën edhe të tjerët me të madhe.

Hyska u kthye shpejt. U vunë përsëri për udhë. Dhe, ndërsa çanin përpara nëpër ato shtigje të pashkeluna, në mes të atyne maleve të rrepta e perçebardha, Petriti mendonte, tue drejtue sytë nga Hyska, që ecte, i shkathët e i gëzuem, pranë vigut, ku ndodhej i shtrimë Hysniu: «S'gabova që e pranova. Do të bahet një partizan i shkëlqyeshëm, si ai tjetri, Hysniu»...

PRENGË SOKOLI

1.

Edhe ato ditë, Prengë Sokoli duel të kulloste bagëtinë. Kështu i kalonte pushimet e verës. Puna e bariut i pëlqente. E joshnin ajri i pastër i bje-shkëve, bukuria e mahnitshme e natyrës. Ku i gjeje ato male të hjedhta, ato pyje të shpeshta, ato kroje si kristali!

Prenga i njifte tashma një për një të gjitha bagëtitë e tufës së vogël. Dhe ato e njifnin, i bindeshin, e dëgjonin. S'ishte e vështirë t'i kulloste. I mbetej kohë edhe të lexonte. E donte shumë leximin. Kishte sidomos për zemër ato ngjarje, që flisnin për Luftën nacionalçlirimtare. Le ma ato, që kishin në qendër të tyre pionierë partizanë! S'i hiqte nga dora. I lexonte dhe i rilexonte me rreshk. Ata trima të vegjël i donte dhe i kishte zili. Shpesh mendonte: «Pse s'linda edhe unë në atë kohë? Do të kisha dalë partizan, do të kisha luftue kundër fashistëve, do të kisha vra edhe unë anmiqt e vendit! Tani s'ka fashistë. Ka vetëm shkollë, libra, e, verës, të kullosohesh bagëtinë».

Kur herojt e tregimeve që lexonte, vriteshin,

ai derdhte lot, si t'i kishte njoftë, si t'i kishte pasë shokë. Dhe i qëllonte të qante shpesh, sepse, në të shumtën e rasave, autorët e tregimeve herojt i vrisnin. Prengës jo vetëm që i vinte keq, po edhe inat, kur, tue lexue ndonji tregim, autori, pa pritë e pa kujtue, e bante të vritej protagonistin e vogël. Ai s'i dinte «të fshehtat» e artit, po me vete thonte: «Kot e ka vra.»

Vera po mbaronte. Dhe pak, e do të shkonte përsëri në shkollë. I vinte keq që do të linte bagëtinë, po sa shumë e kishte marrë malli të ulej në bankën e vet, në klasë në mes të shokëve e të dëgjonte mësuesin e tij, Frrokun. Mësuesi kishte qenë partizan e thoshin se, për trimni, s'ja kishte lanë gja mangut askujt. Nga lufta kishte dalë oficer, po s'kishte qëndrue në ushtri. Kishte kërkue të vinte mësues, këtu, në fshat të vet. Dhe, aty ku as kishte shkelë ndonjiherë kambë mësuesi, prej disa vjetësh, me dihmën e vetë fshatarëve, ishte ngritë një shkollë e re...

2.

Prenga tani ishte i vetmi djalë në familjen e tij. Ai kishte pesë motra, prej të cilave dy të martueme. Tri të tjerat ishin ma të vogla se ai. I ati, Marku, ishte ende i mbajtun, kurse e ama, Gjelina, ishte tepër shëndetligë e mezi mbahej në kambë. Motrave u kishte ra barra e shtëpisë.

Kishte pasë një vëlla ma të madh, Ndoun. Tani do t'ishte rreth 25 vjetësh, po mos të ishte vramë gjatë Luftës nacionalçlirimtare, si partizan. Aso-

kohe Prenga ishte tepër i vogël, dhe, po të mos ishte një fotografi në kornizë, mbi oxhak, s'do të kishte mundë as të kujtonte mirë fytyrën e të vëllait.

Shpesh Prenga qëndronte para fotografisë së Ndout, e kundronte me dashuni, me mall. Dhe i tingëllonin të fuqishme ndër veshë fjalët e të jaitit, kur tregonte se kishte luftue e ra si burrë Ndou.

Edhe në këtë çast, i shtrimë në hije, ndërsa bagëtia kulloste për shtatë palë qeife, mendjen te i vëllai e kishte. Se si i ishte kujtue...

Ju ba se ndëgjoi zhurmë shkarpash të thyeme. Jo, s'ishte bagëtia. Zhurmën e tyne dinte ta dallonte shumë mirë. Ishin kambë njerëzish.

Vështroi rretheqark. Në krye s'i dalloi. Pas-taj pa tre vetë, që ecnin si rrëshqitas e po drejto-heshin nga ai. Nga veshja dukeshin ushtarakë. Kur u afruen ca, i mori për kufitarë. Veshja ishte po-thuajse e njëjtë, po... prapë diçka ndryshonte. Diçka, që ai s'dinte ta thoshte...

Ata erdhën pranë tij, fytyrëçelun. Ishte një oficer, i shoquem nga dy ushtarë. Të paktën, kështu dukeshin.

— Mirëse të gjejmë, or mec! — e përshëndetën.

— Mirëse erdhët, — na ktheu përshëndetjen e, pastaj, sipas zakonisht, shtoi:

— A u lodhët?

— Pak, po, për besë, — u përgjegj oficeri — kemi ba rrugë të gjatë.

— Nga Sh... vini?

— Nge Sh...

— E paski ba do rrugë, vërtet. A po vini kah shtëpia? Me ç'të na ndodhet!

Oficeri u përgjegj menjherë:

— Tu rritë ndera, or djalë, po s'kemi kohë. Duhet të vihemi prapë për udhë... Ma mirë, po s'tu randue, shko e na merr ndonji send e na i sill këtu.

As ai s'do të kishte dijtë me e thanë pse e si, po këto fjalë të oficerit s'i pëlqyen. E pra, ai i tha me një za të qetë, të sigurtë e të afërt, si të fliste me një të njoftun, me një mik. Megjithkëte, diçka s'ishte në rregull. Prenga e përmbajti veten. Ata s'duhej të kishin kurrfarë dyshimi... Po të ishin njerëzit tanë, do të merrej vesh shpejt. Po të ishin diversantë, prapë do të kuptohej. Po tani ai duhej të sillej natyrshëm. Prandaj ju përgjegj:

— Si të doni. Po shkoj e po jua sjell këtu.

— Mirë, — tha oficeri. Po, menjherë, si të ishte pendue, shtoi:

— E di çfarë? Po vjen me ty edhe ky shoku... — e bani me shejë nga njëni prej ushtarëve.

Dyshimet e Prengës u shtuen. Veçse prapë u suell sikur s'kishte marrë vesh asgja.

— Bukur, — tha. — Kështu s'do ta baj rrugën vetëm. A nisemi?

Pa pritë përgjigje, u vu për rrugë. «Ushtari» e ndoqi, mbasi shkëmbeu një vështrim të shpejtë me «oficerin».

Ky i tha ushtarit tjetër:

— S'ka kuptue gja fare. Mirë që u ndeshëm me një çunak si ky.

«Ushtari» që kishte mbetë, murmuriti:

— Mjaft që të na bjerë për të ngranë...

3.

Prenga dhe «ushtari» vijonin udhën të he-shtun. Prenga mendonte, përpiquej të kuptonte. Miq-të e vërtetë do ta kishin pranue pa ngurrim fte-sën për të shkue e për të hangër drekë në shtëpi. Edhe po të ishin për ngut pse do t'i kishin dhanë bisht mbas vetes njanin nga «ushtarët»? Ata, po të ishin për të qenë, do të kishin pritë aty të tre së bashku kthimin e tij. E, ma në fund, ky që e shoqonte, pse e shikonte gjithnji me bisht të sy-nit, sikur të donte ta hetonte, t'i vidhte mendimet?

Duhej pasë kujdes. E, pa ra në sy, do të kishte qenë mirë me i nxjerrë ndonji fjalë. Pastaj...

— A e ke larg shtëpinë? — theu heshtjen «ushtari».

— Edhe pak, e mbërrijmë. A e sheh atë bokë?

— Po.

— Ajo shtëpia në majë asht imja.

— Shtëpi të tjera nuk ka?

— Jo.

«Ushtari» mori frymë si i lehtësuem e tha:

— Shumë bukur.

Kjo shprehje bani që Prengës t'i shtoej edhe ma shumë dyshimi. Me sa dukej, «ushtari» s'donte të takonte njeri... Prapë duhej ta nxiste të fliste, ma haptas.

Bash kur Prenga po rrekej të gjente mënyrën ma të përshtatshme, «ushtari» pyeti:

— A asht larg Posta prej këndej?

Djaloshi u shtir sikur s'kuptoi.

— Cila postë?

— Nji postë ka. Ajo e kufinit.

— Larg, larg asht.

— Po kufitarët, a vijnë në fshat?

Prenga s'ngurroi të përgjigjej menjisherë:

— Vijnë shpesh.

Tjetri tha prapë:

— E di çfarë? Unë po të pres këtu. Ti merr ç'ke për të marrë, dhe ec shpejt.

Prenga ja ktheu:

— Kot e ke që s'vjen edhe ti, nana do të gëzohej shumë. Ajo asht shumë e sëmundë. S'del kurrë nga shtëpia. Kur i vinë miq, i bahet qejfi.

— Do të vijnë, kur të mbarojmë punë. Ti ban si të them unë.

— Si të dësh.

— Po njerëz të tjerë ke në shtëpi?

— Jo. Baba punon arave, me të tjerët.

— Shumë mirë. Atëherë shko e mos u vono.

— Zene se erdha.

Muer rrugën me të shpejtë drejt shtëpisë. Tashma, s'kishte kurrfarë dyshimi. Ata të tre ishin anmiq, diversantë. Vetëm këta përpiqen të fshihen ferrave, pyjeve. Miqtë dalin haptas e takohen me miqtë.

Duheshin lajmërue patjetër, sa ma shpejt Posta kufitare, forcat e ndjekjes. Anmiqtë s'duhej të shpëtonin. Mund të ishin të rrezikshëm, ndoshta, me randësi. Do të shkonte vetë. Po të vraponte, do të arrinte për një gjysmë ore. S'do të iknin dot. S'kishin nga t'ja mbanin. Po, kështu do të vepronte. E do të kthehej me kufitarët, me forcat e ndjekjes.

Në çastin kur po përfytyronte se ç'do të

ngjiste, i erdhi një mendim, që e bani të ndryshonte vendimin e marrun. Po të shkonte në Postën kufitare, do të vonohej. Ata që e prisnin të kthehej sa ma parë, do të dyshonin. Dhe atëherë do të iknin dhe mund të shpëtonin. Jo, ai duhej të kthehej te ata, t'i mbante, t'u jepte kohë shokëve të vinin, t'i rrethonin, t'i kapnin.

Nuk mund të shkonte vetë. Duhej mendue një rrugëdalje tjetër. Sa ma shpejt.

Në shtëpi gjeti motrën e madhe trembëdhjetëvjeçare, Davën. Ajo po pastronte mjelcën. Kur pa të vëllanë, e pyeti me habi:

— Kaq shpejt?

Prenga s'u përgjegj. Zgjidhjen e asaj që e mundonte, e kishte aty, përpara syve. Në Postën kufitare do të dërgonte të motrën. E kapi për krahu:

— Venma veshin, Davë.

Dhe shkurt i spjegoi çdo gjë.

— Tash nisu vrik për Postë.

— Po ti?

— Unë do të shkoj te ata.

— Po...

— Kështu duhet. Ikë, ikë shpejt! E eja rrotull, mbrapa shtëpisë, si të porosita, që të mos të të shofin.

Vajza duel. Ai nxitoi drejt dollapit, që përmbante diçka të shtrejtë, të dashtun për familjen e tyre. E hapi. Revolja ishte aty. Atë e kishte mbajtur Ndou, vëllai i madh partizan. E kishte edhe atë ditë kur u vra. Komisari ja kishte dërgue të jatit të Ndout, Markut. E ky e kishte rrujtë, ashtu si e kishte marrë me katër plumbat, që kishin mbetë në te.

Marku, s'lente kend ta prekte. E merrte vetë, shpesh e kundronte, si të shihte të birin e vramë, e fshinte, e pastronte, pastaj e vendoste përsëri në dollap. Prenga e kishte pa sa herë në heshtje. Madje, një ditë, i kishte thanë:

— Ma jep mue. Ti ke pushkën e gjatë.

I ati e kishte përkëdhelë e i ishte përgjegjë:

— Kur të vijë koha, kam me ta dhanë vetë.

Dhe ja, sot Prenga e mori pa lejen e të jatit. E fshehu me kujdes, mbasi u sigurue se plumbat ishin në te. Pastaj mblodhi shpejt e shpejt ca bukë, djathë, qepë e turshi, i futi në një bohçe, duel dhe u afrue nga vendi ku gjindej «ushtari».

Ky, kur e pa, e pyeti i lehtësuem:

— A takove njeri?

— Jo. Të thashë se në shtëpi s'ka kend.

— As rrugës?

— As rrugës.

— Më jep të ha diçka.

Prenga i dha një çapë bukë e pak djathë. «Ush-tari» i përllau, si i zijosun. Shtriu prapë dorën nga djali:

— Më jep edhe ca.

Djaloshi ia dha. Tjetri filloi të përtypej përsëri me rrëmbim.

— Sonte, ndoshta, do të vijmë për darkë andej nga ti.

— Unë ju thashë edhe ma parë. Im atë do të gëzohet shumë.

Tjetri seç murmuriti. . . .

Ndërsa Prenga me shokun e tyne po largohet, dy të tjerët, për pak kohë heshtën, të menduem.

Kishin tri ditë që s'kishin shti gja në gojë. Ajo që provonin, ishte një uri e tmerrshme. Uri dhe frikë. Askush s'i afronte, askujt s'kishin guxim t'i kërkonin strehë. Kishin qenë pesë vetë. Në një përpjekje me forcat e ndjekjes, dy prej tyne ishin vra. Ata vetë kishin shpëtue për qime. Dhe tani sillëshin poshtë e përpjetë, të uritun, të lodhun, të dëshpëruem.

Përpara se të niseshin, koloneli amerikan kishite thanë: «Në Shqipni ka plasë kryengritje. Populli do t'ju presë krahëhapët»

Përralla. Ata, nga skutat e vrimat, ku fshihehin, vështronin se si njerëzit punonin të qetë, të gëzuem ndër arat me gjerdhe të sheshueme. Dhe ndiqnin me sy të zgurdulluem traktorët. Çudi! Kur kishin braktisë, për turp, vendin e tyne në prak të çlirimit, s'shihej hije traktori ndër fusha, jo ma në këto anë malore. Dhe, sa për «kryengritjen», s'ishte gja tjetër veçse një trillim i atyne që i kishin dërgue.

I pari, që u theu heshtjen, qe «oficeri».

— Adem, Selimi s'po duket. Sikur u vonuen.

Ademi i hodhi një vështrim të turbullt:

— Mos u shqetëso, Zenel. Do të vijnë.

— Se mos na punojë ndonji rreng ai çuni!

«Ushtari» buzëqeshi tallës.

— Ai? Mos u merakos. Ai s'ka marrë gja vesh fare... Po kot e kishe... Ja ku po vijnë...

Porsa Prenga me Selimin u afruen, Zeneli pyeti këtë të fundit:

— Në rregull?

— Çdo gja në rregull!

— Shumë mirë! — dhe Selimi, i kënaqun, i përkëdheli Prengës flokët.

— Je vërtet një djalë i mirë... Na solle gja?

— Urdhnoni!

Zeneli dhe Ademi s'e zgjatën. U «sulën» mbi ushqimet. Selimi i shkeli syun Prengës dhe filloi të hajë për së dyti, me të tjerët...

Prenga i shikonte, në dukje, i qetë. Ai do ta zbatonte deri në fund vendimin që kishte marrë: asnji lëvizje, asnji shprehje e fytyrës së tij s'duhej të ngjallte dyshimin ma të vogël te ata. Ai do të vazhdonte të sillej si babaxhan, si mik i tyne. Po përmbrendë ziente. E, tek i shifte, tue ngranë me shije ushqimet, që u kishte sjellë me duerët e veta, fliste me vete: «Edhe pak, sa të vinë «ata», pastaj *do të hani mirë*».

Veçse, a do të vinin në kohë? Ç'do të banin «këta», mbasi të hanin? Me siguri do të largoheshin. Dhe pastaj ec e gjeji. Nëqoftëse shokët nuk do të arrinin me kohë, ai do të vepronte vetë. S'kishte rrugë tjetër. E dinte që ishte e vështirë, e rrezikshme. Mund edhe ta vrisnin. Dhe, megjithkëte, do të përleshje me ta, do të përpiqej t'i zhdukte, në befasi.

Ata mbaruen së ngrani:

Zeneli muer pagurin me ujë, piu, ua dha edhe shokëve. Pastaj tha:

— Shkojmë!

Ademi ju afrue, i tha diçka me za të ulët. Po Zeneli ja priti shkurt:

— Jo, jo, s'ka nevojë.

— Shiko se mos pendohesh, — nguli kambë Ademi, — djaloshi s'më duket kaq budalla. Të paktën ta lidhim e t'i fusim nji shami në gojë.

— Kot e ke. Ai s'ka marrë vesh asgja.

— Mirë. Si të duesh. Ti je komandanti, po mos thuej pastaj se s'të paralajmërova...

Prenga i hetonte me bisht të synit. Ai e ndjente që bisedonin për te. Megjithate e mbajti veten, edhe pse ndjehej si në gjemba. Duhej të ishte gati për gjithçka...

Zeneli ju drejtue:

— Prengë, ne po shkojmë tani. Selimi e mësoi shtëpinë tande. Po na pranove, ndoshta sonte do ta mësyjmë...

Djaloshi qeshi:

— Fjalë asht kjo. Shtëpia jonë asht hapë për të gjithë, jo ma për ju...

— Atëherë, mirë u pafshim.

— Mirë u pafshim.

U përshëndet edhe me të tjerët. Ata banë hapat e parë, nisën të largohen...

Pra, çdo gja po shkonte për së prapthi. E motra s'kishte arritë me kohë në Postën kufitare. Shokët do të vonoheshin dhe «këta» do të shpëtonin... Jo, kjo s'duhej të ndodhte në asnji mënyrë...

Bash kur po vente dorën në revole, dëgjoji nji za të rreptë, komandues:

— Duerët nalt!

Ai pa se si diversantët, për një ças, mbetën të shtangun. Me sa dukej, rrethuesit kishin qëndrue të fshehun mirë, dhe, kur anmiqtë s'e prisnin, u kishin dalë përpara, nga të gjitha anët.

Ngjarjet u rrukullisën me një shpejtësi të çuditshme. Megjithëse s'u ndëgjue asnjë krismë, Prenga pa se Zeneli ra menjihërë shakull përdhe. Selimi, me një të kërcyeme, u fsheh pas një peme dhe filloi të shtjerë, kurse Ademi nisi të vrapojë në drejtim të tij, i ndjekun nga batarrë plumbash...

Djaloshi e ndjeu si vraponte tue dihatë, me sy të zgurdulluem. Rrobat i kishte të gjakosuna. Me siguri ishte plagosë. Po prapë vraponte, vraponte...

S'kishte kohë, Prenga nxuer revolen dhe, ndërsa Ademi, i çuditun, po ngrente automatikun, qëlloi kundër tij, i shprazi gjithë fyshekët... Me sa dukej, ndonjani prej tyre e zuni, sepse diversanti u rrëzue përdhe!

Në këtë kohë, u ndëgjue një za i fuqishëm:

— Prengë, o Prengë!

Zana të tjerë ja patën:

— Prengë, o Prengë! Ku je?

Ky, i trullosun, u përgjegj:

— Këtu jam!

U afruen disa kufitarë. Në krye qëndronte komandanti i Postës, Ndreka.

Prenga i paralajmëroi:

— Kujdes, se mund të jetë gjallë.

Ademi vërtet ishte gjallë. Vazhdonte të merrte frymë me zor dhe, megjithëse me fuqi të mpaku-

na, zhgjetonte me shikimin e tii të egër e plot urrejtje Prengën. Shtrëngoi buzët, deshi të thotë diçka, po s'mundi. Veçse atë që s'ishin në gjendje të shprehnin buzët e tij, e çfaqnin sytë e përgjakun. . .

Dy kufitarë kapën Ademin, i lidhën duerët, ndërsa Ndreka vështronte me dashuni Prengën, që vazhdonte të mbante ende në dorë revolen. . .

Prenga u përmend dhe pyeti:

— Po të tjerët?

— Njanin e kapëm, kurse tjetri piu helmin menjihërë, sapo na pa, — u përgjegj Ndreka dhe, si iu afrue djalit, e përqafoi tue i thanë:

— Të lumtë, Prengë!

E tue u sjellë nga vajza, shtoi:

— Edhe ty, Davë.

Vëlla e motër u shikuen sy më sy, dhe i buzëqeshën, të lumtun, njani tjetrit. . .

VULLNETARJA

1.

Mrika ishte shumë e gëzue me ate mëngjez. Një natë ma parë, brigadën e të rejave të Dukagjinit e kishin lavdërue në sy të të gjithëve për punën e bame.

Ndërsa komandanti i Shtabit të hekurudhës Rogozhinë-Fier fliste, ajo ndjehej krenare për shoqet e saja, për Dukagjinin, për fshatin e saj... Ja, ato vajza, që s'kishin dalë ma parë as nga fshati i tyne, tani, prej ma shumë se dy muejsh, punonin për hapjen e hekurudhës së re. Dhe sikur një jetë e re kishte fillue me lulzue për to. Kur të kthehej në fshatin e saj të largët malor, kishte se ç'të tregonte. Ata pak njerëz, që shkuemjen e vajzave në hekurudhë e kishin pa me mosbesim, me dyshim e drojtje, do të bindeshin vetë se kishin gabue, kur t'i shifnin të ktheheshin malësoret e reja ma të shëndetshme, ma të hijshme, ma të pjekuna... Dhe në turnin tjetër, do t'i dërgonin vajzat edhe baca Ndrejë, edhe baca Palokë... të gjithë.

Qielli ishte i vranët. Disa ditë me radhë kishte ra shi. Po ai s'kishte mundë të shuente vru-

llin, gëzimin e punës së vullnetareve të reja dukagjinase. Ato kishin dhanë fjalën se do t'i mbaronin punimet në sektorin e tyne një javë para afatit. Mbasi ishte këshillue e kishte vendosë së bashku me to, këtë zotim ishte ngritë dhe e kishte njoftue vetë Mrika në emën të vet e të shoqeve të brigadës.

Sa për kohën e keqe... ajo le të bante punën e saj. Nuk mund të ketë gjithmonë ditë me diell...

Pranë Mrikës punonin edhe dy shoqe të tiera, Dava e Bardha. Ato ishin nga një fshat. Bardha e kishte pasë punën pisk me të jatin. Ai ishte njeri i mirë, puntor i rrallë, po, sa për të lanë vajzën e vetme me shkue aq larg, e kishte qitë do punë. Ishin dashë kaq biseda, kaq sqarime e premtime për ta bindë ma në fund.

Mrika shifte Bardhën si gërmonte dhëun, veshë me rrobe pune, me kominoshe... Kush do të kishte njohë ma në te bareshën e pak muejve ma parë, të veshun me xhubletë, aq të drojtun?

Po kështu, kishin ndërrue edhe të tjerat. Edhe ajo, Mrika. Pa e kuptue, ditë për ditë, orë për orë, çast për çast.

Tata kishte për t'u kënaqë, kur ajo të kthehej në fshat e ta shifte si kishte ndërrue.

Ajo shpesh sillte ndërmend bisedën me te, ku ate natë i kishte thanë se do të shkonte me shoqet e saj.

Mrika e njipte mirë të jatin. E dinte se ai s'e bante dysh fjalën e partisë. Ai kishte luftue kundër nazistëve, ishte përleshë me diversantët, kishte hy ndër të parët në kooperativë. Prapë,

ndërsa po e priste të kthente atë natë në shtëpi ajo s'e ndjente veten aq të qetë.

Kur ai kishte hy në dhomë të zjarrit, ajo, si ngaherë, e kishte pyetë:

— A u lodhe, tatë?

Ai i qe përgjegjë:

— Jo, bijë. Puna asht shëndet. Vetëm dembelat lodhen... Po ti çfarë bane sot?

— Kishim mbledhje.

— Kam ndëgjue se çikat tona duen me shkue në hekurudhë.

— Për ate punë u mblodhëm... Tatë, a po më len të shkoj edhe unë?

E bija e kishte kuptue se atij i erdh mirë, që e kishte pyetë, që i kishte kërkue leje. Ai i kishte thanë:

— Po ti, a ke qejf me shkue?

— Po, tatë.

— Atëherë, s'ke ç'më pyet. Mos u ndaj nga shoqet. Shko e na zbardh faqen.

Vajza i qe hjedhë në qafë, e kishte puthë:

— Ty s'të ka kush, tatë!

Ai kishte buzëqeshë:

— Ngadalë, se më more frymën. Me të thanë të drejtën, edhe mue ma ka qejfi me ardhë atje... Veçse punët e bujqësisë s'presin... Mandej s'di, a do të më pranoin.

— Do të të pranoin, patjetër.

— Kështu thue? Atëherë kemi me pa. Ndosh-ta, do ta gjejmë kohën...

Dhe, pa pritë, kishte pyetë të shoqen:

— A vjen të shkojmë bashkë?

— S'hoqe dorë ti nga hokat e tua!

— S'bah hoka. E kam me gjithë mend.

— E pleqnojmë ma vonë. Për tash, të shkojë e të na kthehet shëndoshë e me nder Mrika...

— Bukur e the... A po na shtroni sofrën?!

Ja, kështu, thjesht, ishte zhvillue biseda e tyne atë natë...

Gjatë kohës që ishte në hekurudhë, ajo u kishte shkruar njerëzve të shtëpisë. Kishte marrë edhe letër prej tyne. Po, prapë, tjetër asht kur bisedon gojarisht. Me thanë të drejtën, e kishte marrë malli për të gjithë: për të jatin, Prengën, për nanloken, Gjelën, për të vëllanë dymbëdhjetëvjeçar, Frrokun, për motrën e vogël, Lulën. Dhe shpesh përfytyronte se si do të mblidheshin në dhomën e zjarrit, natën e parë, kur të kthehej, se si do t'u tregonte për hekurudhën, për punën, për shoqet, se si ata do të pyesnin dhe se si Frroku do të fillonte ta ngacmonte.

Djalë i çuditshëm Frroku. Ishte vetëm dy vjet ma i vogël se ajo, po kaq i squet, kaq i shka-thët e i etshëm për të dijtë.

Ajo sillte në kujtesë bisedën që kishte pasë me të natën para se të vinte i ati e t'i thoshte se do të shkonte në hekurudhë. Kur ishte kthye në shtëpi nga mbledhja, kishte gjetë vetëm Frrokun dhe Lulën. Kjo ishte afrue, e kishte kapë për xhublete. Mrika e kishte çue pezull, e kishte puthë, ndërsa Frroku e pyeste:

— Ku u vonove kaq shumë, Mrikë?

— Kishim mbledhje.

— Për punë të hekurudhës?

— Po.

— E ç'u the?

— Do të nisemi mbas pak ditësh.

Ai kishte qëndrue si i mendueshëm e pastaj:

— A thue më marrin edhe mue?

— Jo, Frrok. Je tepër i vogël. Rritu edhe pak.

— A s'më sheh sa jam, a?

Mrika kishte qeshë.

— Shtatin e ke, po vjetët jo.

Dhe, për ta qetsue, kishte shtue:

— Do të ketë hekurudha të tjera.

— Do të ketë, për të pasë, po unë desha të vij me ty.

— Mos u mërzi. Mbas pak vjetësh do të shkojmë bashkë... Dhe, pak më vonë, do të vijë edhe Lula.

Motra e vogël ndërhyri:

— Ti atëherë do të jesh ba nuse...

— S'ka gja, Lulë. Edhe nuset shkojnë në hekurudhë...

— Mos u tall me mue.

— Jo, e kam me të vërtetë...

Tue sjellë ndërmend këte bisedë, Mrika mendonte: «S'ka asgja për t'u çuditë. Mbas pak vjetësh, të tre do të shkojmë të punojmë në ndërtimin e një hekurudhe tjetër të re...»

2.

Ajo që ndodhi, që e menjehershme, e papritme. Përshtypja e vetme e Mrikës, para se të humbte ndjenjat, që kjo: një uturimë e çuditshme e grumbullit i dheut, që shëmbet e bie mbi te.

Shoqet pranë për një ças u mpinë. Pastaj thirrën me sa fuqi patën:

— Ndhimë!

Së bashku me të tjerat, që rendën menjherë, shkuen te vendi, ku ishte shembë dheu, gërmuen. Mrika s'dukej pothuejse fare.

Filluen të largojnë dheun. Me ankth, zemërdridhuna. Dikush tha:

— Me kujdes, mos ta damtoni më keq. Komandantja e brigadës porositi:

— Lajmëroni autoambulancën.

Ma në fund e nxuerën. Kishte marrë disa plagë në trup dhe një në kokë.

Komandantja afroi veshin te zemra e Mrikës. Nji shprehje gëzimi të thellë u vijëzue në te. Briti:

— Gjallë, gjallë asht!

Në sytë e njenës prej shoqeve të Mrikës filluen të rrëshqasin lot. Komandantja e pa me zemërim:

— S'asht kohë lotësh. Më ndihmo, ma mirë, t'i pastrojmë e t'i lidhim plagët, sa të vijë autoambulanca!

Dhe kështu vepruen. Mrika ende s'përmendej.

Qenë çaste pritjeje e ankthi të padurueshme. Ajo që kishte ndodhë, u dukej diçka e pabesueshme, si një andërr e keqe. Ato, të gjitha, për Mrikën lenin kokën, kurse ajo dergjej pothuejse pa jetë...

Autoambulanca arriti me shpejtësi. Dy infermierë, të shoquem nga mjeku, erdhën te vendi i ngjarjes.

Vështrimet e të gjitha vajzave u ngulën në fytyrën e doktorit të ri, që ishte përkulë të vizitonte të plagosunën. Donin të hetonin, të depërtonin në mendjen e tij. Po ai qëndronte i heshtun, i ngrysët.

Komandantes, Lizës, s'ju durue. Pyeti:

— A do të shpëtojë, doktor?

Ky ngriti kokën, shikoi Lizën me ata sy të mprehtë e të ndritshëm dhe u përgjegj:

— Për tani, s'mund të thom asgja. Gjendja asht e randë, po ajo asht e re...

Pastaj u drejtue nga infermierët:

— Venie pa tronditje në barelë. Koha s'pret.

Liza tha:

— A mund të vij edhe unë me ju?

— Mirë. Shpejt atëherë.

Mrikën e vendosën në pjesën e pasme të autoambulancës, pa e lëvizë nga barela. Aty hypën edhe Liza me dy infermierët.

Doktori urdhnoi shoferin:

— Shpejt, po ki kujdes nga gropat.

Maqina u nis. Qindra sy e ndoqën me shqetësim e shpresë...

3.

Komandantja e brigadës, Liza, ishte nga ato vajza malësore, që s'e njofin frikën. Që kur ishte fare e vogël, ajo bridhte pyjeve e bjeshkëve me bagëti e s'pyeste për ujë e bisha të tjera. Edhe djemve të fshatit s'ua mbante ta ngacmonin.

I ati, Marashi, që kishte vetëm tri vajza, kishte fillue ta quente: «djali i tatës».

Dhe ajo u rrit si djalë. E lirë, e rreptë, pa pyetë për thashetheme. Dhimbjen e dëshpërimin i mbante të ndrymë në zemër. Dhe tani që po u afrohej të njizetave, si djalë kishte mbetë. Askush nuk mund

të dilte e të thoshte se e kishte pa tue qa. Ajo thoshte: «Lotët janë për fëmijët».

Megjithkëte, tani ajo e di se i përmban lotët. Buzët i ka ba gjithë gjak tue i kafshue, që të mos shpërthejë në vaj.

Ka disa orë që pret doktorin të dalë nga salla e operacionit. As që do t'i kishte shkue ndonjiherë ndërmend se mund të kishte pritje të tilla të tmerrshme.

Megjithëse s'ishin nga një fshat, megjithëse ma parë Mrikën s'e kishte njoftë, ajo, që kur e pa, që kur shkëmbu disa fjalë me te, filloi ta donte, ta kishte për zemër, si një motër ma të vogël.

S'do ta harronte kurrë bisedën e tyne të parë të gjatë. Fjalët e Mrikës s'kishin asgja të jashtëzakonshme. Madje ato ishin fare të thjeshta. Po, në të njejtën kohë, shprehnin diçka të madhe, një bindje të thellë, një pjekuni ndoshta të parakohshme për një vajzë katërbëdhjetëvjeçare.

Një fjalë kishte nxjerrë tjetrën dhe Liza e kishte pyetë:

— A do të vazhdosh shkollën e mesme?

— Po.

— Çfarë don të bahesh?

— Mësuese.

Kjo përgjigje e vajzës i kishte ardhë disi e papritun Lizës. Shumë të tjera do të kishin thanë: «Mjeke, inxhinierë».

Ndoshta Mrika e kishte vu re se përgjegja që i kishte dhanë, e kishte habitë sadopak, prandaj kishte shtue:

— Malsia ka nevojë për mësues, për arësim, për kulturë. Mirë thonë për Ndrec Ndue Gjokën: Komisari i dritës!

Liza kishte qeshë:

— Dhe ti don të bësh si ai atëherë...

— Ai ishte komunist, komisar i kuq... Të bësh si ai, duhet të jesh i pjekun, i aftë si ishte ai... Kurse unë jam një vajzë e re, e papjekun... Veçse figura e tij më ka tërhjekë, më ka qenë kaq e afërt gjithnjë. Në vegimet e mia, ai ka qenë gjithmonë i gjallë. Si një njeri i njoftun prej kohe...

Mrika kishte pushue, e tretun në mendime, në përfytyrime... Liza i kishte thanë:

— Mësuese bahe edhe me shkollë të mesme... Ti duhet të ndjekësh mësimet edhe në Universitet.

— Do t'i ndjek. E prapë, mësuese do të bahem... Atje, në malsi, në katundin tim. Do të kemi jo vetëm tetëvjeçare, po edhe shkollë të mesme...

Ishte një kënaqësi e veçantë ta ndëgjoje tue folë me aq besim, me aq binjde.

Bisedat e tyre kishin vazhdue edhe herë të tjera. Dhe Liza tani s'dinte ta dallonte ma shogën e saj më të vogël nga motrat e veta...

Dhe ja, Mrika ndodhej në rrezik. Salla e pritjes asht mbushë me vullnetare. Ka ardhë edhe komandanti i Shtabit të hekurudhës.

Të gjithë presin. E, për çudi, s'flasin. Hesh-tin.

Porta hapet. Doktor i del. Dhjetra sy ngulen në fytyrën e tij. Lizës nuk i duket aq e zyrtë. si atje, pranë trasesë së shembun. Ajo ngrihet, i afrohet. Doktor i njeh. I buzëqesh lehtë dhe, pa pritë pyetjen e saj, i thotë:

— Asht tepër shpejt që të shpreh një mendim

të premë. Megjithkëte, po s'pat ndërlikime të tjera, kam shpresë. . . Mosha e saj e re mund të ndikojë për të mirë. . .

Sa orë kanë kalue?

Liza as që do të dinte ta thoshte. Ajo ka qëndrue. S'mund të largohet. E, me te, edhe disa shoqe të tjera. Midis tyre, Dava dhe Bardha, që kur ndodhi shembja e dheut, gjindeshin pranë Mrikës dhe kishin shpëtue për çudi. Mjeku, ndihmësi i tij, infermierët më kot ishin përpjekë t'i largonin. Ato prisnin me durim. Ato donin të shifnin shoqen e tyre, të siguroheshin. . .

Mjeku ishte kthye, kishte hymë përsëri në sallën, ku gjindej Mrika. Koha shkonte dhe dera s'po hapej ma. Po ja, dorëza po lëviz. Doktorin nxjerr kokën. Sytë drejtohen nga Liza. Ma shumë me vështrimin e tij se sa me za i thotë:

— Ajo të kërkon.

Liza ndjen t'i përqethet trupi nga gëzimi. Pra, gjithë dyshimet e saj kanë qenë të kota. Mrika jeton, ka ardhë në vete, don të flasë me te. Derdhet përpara, e mallëngjyeme. Mjeku i pëshpërit:

— Ngadalë, pa zhurmë! Dhe mos e ban të flasë shumë, — dhe hyn bashkë me te.

Mrika i duket e zbetë, sa e zbetë! Po pse i ka mbyllë sytë?

Afrohet e trumhasun. Mrika hap sytë. Buzëqesh. Liza gëlltit lotët. E plagosuna pyet:

— Si janë shoqet?

— Mirë, mirë janë.

— Më thuej të vërtetën.

— Të vërtetën po të tham, Mrikë. Ti kij kujdes për vete. Mos u shqetso, të shërohesh shpejt.

Mrika i ngul sytë. Thotë:

— Due t'i shof.

— Ke?

— Davën me Bardhën. Ishin afër meje. Edhe doktori... edhe ti më thue se janë mirë, po unë due t'i shof..

Liza shef doktorin. Ky buzëqesh tue kundrue Mrikën:

— S'më besove që s'më besove. Prit atëherë.

Del e, mbas pak çastesh, hyn me dy shoqet e së plagosunës. Ato i shkojnë pranë, ndërsa Mrika, si e lehtësueme nga një barrë e randë, pëshpërit:

— Paska qenë e vërtetë! Sa mirë!

Mjeku ndërhyt:

— Tani, vajza, shkoni. Shoqja juej duhet të prehet.

Ato kundrojnë Mrikën. S'u iket, edhe pse e ndjejnë që doktori ka të drejtë. Pëshpërisin:

— Mirë u pafshim, Mrikë!

Ajo i shikon me ngulm, si të donte të nguliste në mendje përngaherë fytyrat e tyre, dhe thotë:

— M'i përshëndetni shoqet. U thoni se Mrika do të jetë me to gjithmonë... gjithmonë..

— Po, Mrikë!

Ato dalin lehtë, në majë të gishtave, tue u përpkjë të zotnojnë ngashërimin që i ka pushtue. Doktori largohet me to.

Mrika mbetet vetëm. Dhe, në ato çaste, dy përfytyrime ndjekin njani tjetrin, përzihen, skaliten në mendjen e saj: punimet në hekurudhë kanë mbarue. Asht dita e inaugurimit. Mijëra e mijëra

njerëz janë grumbullue... Mijëra flamuj shtillen në ajër. Treni do të bajë udhëtimin e tij të parë në hekurudhën e re. Aty mbrendë gjinden edhe vullnetarët. Me ta, edhe ajo, me Lizën, Davën, Bardhën, me shoqet e tjera të brigadës. Fishkëllima e lokomotivës jep shenjën e nisjes. Treni vihet në lëvizje. Urratë, brohoritjet, duertrokitjet s'kanë të pushue... E ja, ajo kthehet në malsi, në fshat të saj... S'ka mbetë njeri në shtëpi. Të gjithë kanë dalë të presin vullnetaret e reja. Në grumbullin e pambarim të njerëzve, ajo dallon të jatin, t'amën, vëllaun, motrën e vogël. Lëshohet drejt tyne, e përmallueme, ndërsa malësorët brohorasin papra. Përfytyrimi ndërron. Ajo ndodhet përsëri në tren... E treni çan përpara me shpejtësi... Asht një udhëtim i vazhdueshëm, i pandërpremtë, anëmbanë atdheut...

NJERËZ TË ZAKONSHËM

Shiu u derdh me rrebesh. Nji shi i shoqnuem me nji shpërthim stuhie të papandehun. Ujnat e lumit, të fryme nga shinat e ditëve të maparshme, u shtuen. Dhe zunë në befasi nji automjet, aty, fare afër bregut, me shoferin dhe dy të tjerë mbrendë.

Qe diçka fort e papritun. Aty pranë ndodhej Iliri, nji pionier trembëdhjetëvjeçar. Për nji hop mendoi të hidhet në lumë, t'u shkonte në ndihmë. Ishte notar i mirë. Po çfarë ndihme do të mund t'u jepte ai, i vetëm, tre të rriturve?

Duhej dhanë kushtrimi. Ashtu bani. Jo larg ndodheshin puntorët e nji ferme shtetnore. Iliri rendi me sa mundi. Në pak kohë, arritën puntorët e parë. Pastaj të tjerë.

Iliri shikon se si ujnat shtohen. Tani kamionit i duket vetëm pjesa e sipërme. Tre udhëtarët s'janë në gjendje të lëvizin. Ujë e bante të pamundun të hapeshin dyerët që në fillim, jo ma tani.

Midis puntorëve, që kanë rendë të shqetsuem, ndodhet nji djalë i ri, i shkathët, i fuqishëm. E quejnë Petrit. Merr litarin që i kanë sjellë. Nji skaj e lidh në breg. Tjetrin duhet ta

lidhë në maqinë. Ky asht hapi i parë për t'u orvatë me shpëtue ata të tre. Si Iliri, edhe ai s'i njeh. Por ç'randësi ka kjo?

Hidhet në lumë. Rrjedha asht e rrëmbyeshme. E çan me not, me vështirësi. Ujët e ftohtë i ngrin trupin. Po ai çan përpara. A do të mund të arrijë?

Ilirin e ka pushtue një ankth i madh. S'i ka pa kurrë ma parë ata tre njerëz, që ndodhen në rrezik, dhe, megjithkëte, i ndjek përpjekjet për shpëtimin e tyre, sikur të ishin shokët, vëllaznit e tij.

Petriti i afrohet maqinës. I përqëndruem, siç asht, për të arrijtë sa ma parë, s'ka vu re se, pas tij, janë hjedhë në lumë edhe të tjerë.

Edhe pak. Edhe disa metra. Po një valë e fuqishme përplaset mbi të. Për një çast e trulllos. Petriti ndjen një dorë, që e mban, një za që i thotë:

— Mbahu. Arritëm.

Kthen kryet. Asht Nashua, një ndër puntorët komunistë ma të vjetër të fermës.

I buzëqesh. Tani e ndjen veten ma të fortë. Notojnë. Ja, arritën. Petriti ngjitet mbi maqinë, lidh skajin e litarit në një cep të karrocërisë së maqinës. Nashua, i qetë, qëndron aty pranë, i gatshëm për çdo të papritun.

Rruga asht hapë.

Petriti i thotë Nashos:

— T'i nxierrim në breg.

— Mirë. Ti pusho ca. Je i lodhun.

— S'kam gja.

— Asht ma mirë kështu si them unë. Të parin do ta marr unë. Me siguri s'dijnë not.

— Pse mendon kështu?

— Sepse po të kishin dijtë, do të ishin hjedhë në lumë me kohë. Po t'i lamë fjalët. Prit. Më ndihmo të hapim portën.

S'qe e mundun. Ja duelën në krye vetëm kur erdhën edhe dy puntorë të tjerë.

Ata të tre në maqinë ishin trulllosë. Njani prej tyre, një burrë i shkuem në moshë, gjatë përpjekjeve të dëshpërueme që kishte bamë, për të hapë portën pranë tij, ishte plagosë.

Nashua i tha:

— Mbahu për mue. Mos e shiko fare ujët, se të merren mentë, — dhe e hodhi, me kujdes, në kurriz.

Petriti ju drejtue:

— Unë po marr këtë shoqen.

— Prit sa të kaloj unë. Mund të këputet litar.

— Mirë.

Nashua u kap për litar. Plaku randonte. Megjithkëte, Nashua filloi të rrëshqasë, pa mundim nëpër litar.

Sa gjana të çuditshme ndodhin në jetë. Dhe sa të paprituna. Kur pionieri kishte ardhë të lajmëronte për çka po ndodhte në lumë, Nashua po zihej me një anëtar të brigadës të tij. Jo, shprehja «po zihej» s'ishte e saktë. Duhet thanë ma mirë: po i fliste ashpër. Dhe me të drejtë ai shoku po i ankohej se, prej disa ditësh, po punonin mbi tetorëshin. Hajde, kokë, hajde. Ku pyet bujqësia për «orar»? Ja, të vjen një shi, që s'mbahet mend, dhe të prish grunin e të lashtat... Dhe ai të flet për orar!..

Kanë përshekue pothuejse gjysmën e rrugës,

Plaku hesht. Kurse Nashos i kujtohet se si shumë vjet ma parë, kishte mbajtur mbi kurriz një shok partizan të plagosun. Ishte një natë dimni. Një-siti i tyne po kalonte lumin. Fashistët i kishin dik-tue, kishin filluar të qëllonin. Pranë tij, Nashua kishte Lamën. Pa pritë ky nxori një klithëm:

— Ç'ke, Lamë?

— Më plagosën.

— Guxim, edhe pak.

— S'mundem. M'u prenë fuqitë... Unë...

Kishte heshtë, kishte humbë ndjenjat. Nashua e kishte hedhë në kurriz. As ai s'dinte se ku e kishte gjetë gjithë atë fuqi të notonte me gjithë atë ngarkesë... Se, atë natë, s'kishte litarë, si tani. Kishin dalë në breg. Lamja kishte shpëtuar...

Kur duelen anës lumit, të tjerët muerën plakun. Nashua i bani me shenjë Petritit të fillonte edhe ai rrëshqitjen në litar.

Petriti atë priste. Veçse, sa kishte nisë të largohet, një valë e fuqishme u lëshue mbi të, e përplasi për maqinë. Ndjeu një dhimbje të madhe në shpatull, në brinjë, po nuk e lëshoi gruen. Tue përmbledhë të gjitha forcat, u hodh përpara. Grueja nuk ishte e randë. E keqja ishte se ajo i kishte shtrëngue duert në fytyrë dhe e kishte lëshue trupin. Kjo e pengonte djaloshin.

I tha së panjohunës:

— Qendro ma lehtë.

Ajo as që e kuptoi. Ishte e vështirë të çaje rrugën ashtu. E, sikur të mos mjaftonte kjo, dhimbjet në shpatull e në brinjë po i shtoheshin. E bregu i dukej fort i largët... Ju muerën mentë. I bahej se dikush po e terhiqte nga kambët,

po e fundoste... Duerët po i rrëshqisnin nga litari...

Nashua që, bashkë me të tjerët, ndiqte çdo lëvizje të Petritit, kuptoi se diçka s'ishte në rregull. Thirri me të madhe:

— Petrit! Petrit!

Djaloshi s'u përgjegj.

S'kishte ç'të priste. Po të kacavirrej në litar, ky, ndoshta, do të këputej. Dhe atëherë gjendja do të bahej edhe ma e randë. Duhej të afrohej me not. Nashua u hodh në lumë, filloi të notojë me shpejtësi. Dy të tjerë i shkuen pas. U hodhën në lumë, edhe puntorët, që qëndronin në maqinë.

Notonte me rrëmbim. Dhe mendonte: «A thue do të durojë dot?».

Shifte me shqetësim. Petriti mbante ende duerët mbi litar, po s'lëvizte ma.

Mbërritën në dy drejtime. Petriti, që me një stërmundim për t'u mahnitë, kishte qëndruar deri në atë çast, i lëshoi duerët nga litari.

Nashua i tha njanit prej puntorve:

— Ti merr këte shoqen dhe mbahu për litar.

Vetë hodhi Petritin, pa ndjenja, mbi shpinë dhe filloi të notonte, të shpëtonte, të nxirrte në breg shokun e tij. Si atëherë Lamën...

Grueja doli në breg. Shoferi u tërhoq vetë nëpër litar.

Nashua u tha dy shokëve:

— Merrnie Petritin, çonie në ambulancë. Asht plagosë. Kujdes.

Kur punëtorët po largoheshin me djaloshin, plaku, që e kishte shpëtuar Petritin, thirri:

— Prisni, se po vij dhe unë.

Grueja u drejtue nga Nashua:

— Të falemnderit... ti dhe.. ai më shpëtuet jetën...

Nashua buzëqeshi:

— S'ka gja, shoqe.

Se si i shkuen sytë te Iliri, që, edhe pse çdo gja kishte marrë fund, nuk shqitej nga bregu. Ju afrue, i përkëdheli flokët dhe, tue ja tregue grues së panjohun, i tha:

— Këte duhet të falënderosh. Ky vrapoi të na lajmërojë.

Iliri ndjeu se si u skuq. Puntori po e tepronte. Ai s'i meritonte ato falënderime. S'kishte ba as-gja...

Grueja i shkoi pranë, u përkul dhe, tue e puthë, i tha:

— Të falemnderit.

Dhe, ndërsa të tjerët i vështronin, shtoi:

— Edhe unë kam një djalë, gati sa ti. E quej-në Genc.

Shoferi i maqinës kishte qëndrue aty përballë i trullosun. Ai ndjente një zemërim të thellë kundër vetvetes. Për pak, udhëtimi i tyne mund të kishte përfundue me një fatkeqësi. U suell nga Nashua e:

— Unë e kam fajin.

Nashua e pa me çudi:

— Ç'faj?

— Sikur mos të kisha zbritë në lumë të laja maqinën... Kishte nevojë... Po, kur mendoj se...

U turbullue dhe s'vazhdoi. Nashua e kundroi pa të keq e i tha:

— Ti e di vetë... Po, për mue, fajin e pat shiu... Hajde të shkojmë, shokë.

Grupi i puntorëve dhe i udhëtarëve u vu në lëvizje. Bashkë me ta, edhe udhëtarja, që kishte shpëtue.

Nashua u ndal menjherë. Ngjarjet ishin rrokullisë me shpejtësi. Gëzimi për shpëtimin e dy udhëtarëve dhe të shoferit e kishte ba të harronte një detyrë tjetër. Shkoi pranë grues:

— Më falni. Njihni njeri këndeje?

— Jo.

— Atëherë, do të vini te ne. Ime shoqe do të kujdeset për ju, derisa të niseni. .

Nji shprehje e çiltër mirënjohjeje u pasqyrua në fytyrë të saj, tha, thjesht:

— Ju falemnderit.

Nji nga puntorët ju afrue shoferit:

— Ti ec te unë.

Shoferi i shtrëngoi krahun miqësisht:

— Ta paça borxh, po unë kam një shok këtu... Sa herë më ka ftue, po kurrë s'kam pasë kohë. Ti e di si asht puna e jonë... Ja, e solli rasi t'i shkoj sonte...

Kur duelën në rrugë, takuen udhtarin plak. Ai ishte i gëzuem. Tha me sy të drejtuem nga Nashua:

— Shoku juej s'ka rrezik. Kështu tha mjeku. S'pata kohë as ta falënderoj. Ai vuni kokën në rrezik për të më shpëtue jetën.

Pastaj, tue u sjellë nga udhëtarja:

— Ec të shkojmë, bijë.

— Vajza juej asht? — pyeti Nashua.

— Po... Ah, sa i hutuem që jam... Ajo e ka jetën nga ju. . .

I shtrëngoi dorën, i mallëngjyem.

Fjalët e plakut e prekën Nashon. Po, si gjith-
nji, s'e bani veten. Tha:

— Ecnì të shkojmë në shtëpi. Sonte, me vaj-
zën tuej, do të jeni mysafirët e mi.

Plaku desh të thotë diçka, po u përmbajt. Me
sa dukej, ai puntori s'i kishte qejf falënderi-
met. Filloi të ecë me të tjerët...

Me ta, edhe Iliri. Ndiqte me sy atë gruen, që
i kishte thanë se kishte një djalë pothuejse sa
ai... Dhe, me sytë e fantazisë, shifte se si, kur
të kthehej në shtëpi e ama, i biri do t'i hidhej në
qafë për ta pushtue e puthë, pa i shkue fare ndër-
mend se, po të mos kishin qenë punëtorët e
fermës, s'do ta kishte pa ma kurrë. Buzëqeshte i
luntun...

DY NET

1.

Natë e egër dimni. Era e ngritë fishkullon nëpër dritaret e vogla të shtëpisë së Pjetër Ndout, që ngrihet e vetmueme në një kodër, rrethue nga male të ashpra.

Dimni e ka kapë keq sivjet. Bora ka pushue, ma në fund, mbas disa ditësh, po ka fillue të fryjë një murla, që hungron si i çmendun. Të ftohtit të hyn në palcë...

Pjetri ka qëndrue pranë buxhakut. Herëpas-herë shton ca dru në zjarr, një zjarr bubulak, që të kënaq. Pjetri thith duhan të fortë nga llulla e vjetër... E shoqja, Dila, s'flet, po, me shkathtësi, tjerr penin nga shtëllunga e leshit e rrasun në furkë.

Fëmijët flejnë në kthinën tjetër. Vajza, Mara, po i mbush të dymbëdhjetë vjetët; djali, Leka, asht një vit ma i madh. Kurse Gjini tani do të ishte njizetedyjeçar... Po...

Pjetrit i kujtohet si tani, megjithëse kanë kalue kaq vjet... Ka ngjarje, që njeriu do t'i kujtonte fill e për pe, edhe sikur të jetonte me shekuj.

Ishte një natë dimni, si kjo. Bora kishte fundosë ahe, çetina, lisa. Pjetri, si këte natë, kishte qëndrue pranë votrës, tue u përpjekë me u nxe-më sadopak. Po kështu, e shoqja, Dila, dhe djali i madh, Gjini. Dy të vegjlit i kishte zanë me kohë gjumi.

Pa pritë e pa kujtue, ishte ndëgjue një za i fortë:

— A don miq, o i zoti i shtëpisë?

Pjetri kishte thirrë, nga mbrendë, tue nxitue me u dalë përpara:

— Shtëpia asht e mikut. Mirë se keni ardhë!

Atje, në krye të shkallëve, i kishte dallue nga ylli partizan, që mbanin ndër bustina.

U priu mbrendë, u fal me ta, u përpoq t'i rregullojë sa ma mirë rreth votrës. Kutia e duhanit kaloi dorë më dorë.

Nuk ishin shumë. Të gjithë të rinj. Ma i moshuemi, që dukej se u printe, s'duhej t'i kishte kapërcye njizetë e pesë vjetët.

Fëtyra e tij kishte diçka tepër tërhjekëse. Sytë e tij shprehnin urti e burrni. Pjetrit i pëlqeu që në vështrimin e parë. S'ju ndejt pa e pyetë:

— Si e ke emnin, o trim?

— Astrit.

— Ma gëzofsh, se emën të bukur paske.

— Të falem nderës, o Pjetër Ndou!

Ky u habit:

— Si, ma ditke emnin?

— Na kanë folë për ty, prandaj edhe ta kemi mësyte sonte... E dijmë se je burrë fjale e kuvendi.

Pjetrit i erdh mirë.

— Ti po nderon gojën tande!

— Unë po them vetëm të vërtetën. Veç na fal për bezdinë, që po të japim sonte...

— Mos e thuej atë fjalë, bre burrë, se më vjen keq! Shtëpia e jeme ka me qenë gjithmonë e hapët për ju...

Astriti buzëqeshi:

— Po ç'ka me thanë kapidani, se?

— Le të thotë ç'të dojë. S'ja kam pasë ndonjiherë frikën.

— Edhe këte e dimë...

— Ju i ditki të gjitha.

— Bash sepse i dimë të gjitha, — si thue ti, — erdhëm në konak tand.

— Ti po nderon gojën tande, lum Astriti. Po çoje, çoje filxhanin e rakisë...

Astriti, tue buzëqeshë dashamirës, i tha:

— Mos ma merr për të keq, o Pjetër Ndou, po ne partizanët s'pimë. Ti e din si asht puna.

— E di, e di... po nji filxhan s'ju ban gja...

Muhabeti kishte vazhdue për shumë kohë. Pjetri kishte vu re se si i biri, djalë i ri, pa i dalë ende mustaku, ishte interesue tepër për partizanët dhe për jetën e tyne...

Njësitë partizan qëndroi disa ditë në ato anë. Pjetër Ndou i ndihmoi me ushqime e u gjeti edhe ndonjë veshmbathje. Të gjitha këto, ua çonte në pyllin e dendun e të lashtë me anë të të birit, Gjinit.

Nji natë, i biri i tha:

— Astriti të çon fjalë se don me ardhë nesër mbrama.

— Mirë se të vijë. Për te e për shokët e tij shtëpia e jeme asht gjithmonë çilë.

— Ai më flet shpesh për ty, babë. Të don e të nderon shumë. I pëlqen fort që i ke ndejë kokërr kapidanit. Tri herë ai e të tjerët më kanë ba me u diftue se si i vrave ata dy vetët, që kapidani i kishte qitë me të zanë pritë.

I ati u vrejt. E me za të idhtë i tha të birrit:

— Burri s'flet kurrë për vete. Ti s'e ke mirë që nis e u kallxon këso punësh...

— Po ata vetë m'u lutën... — u përpoq të mbrohët Gjini.

— Mjaft me kaq. Tjetër herë mbylle gojën.

Të nesërmen mbrama erdh Astriti. Pjetri u fal me te si falet njani me një shok për kokë. Dhe e gostiti me sa mundi. Aq sa Astriti i tha:

— Ta kisha dijtë se po harxhohe kështu, s'kisha ardhë...

— Do të më kishte mbetë hatri, lum Astriti. Ti na gëzove kaq shumë me ardhjen tande. U mësuem me ju... E Gjini më ka thanë se doni me u largue..

— Po, për pak kohë...

— Atëhere, do të vini prapë?

— Patjetër, baca Pjetër, — u përgjegj Astriti, tue e thirrë bacë, sipas zakonit të vendit.

— Po më vjen mirë... Pranvera asht tue ardhë dhe, në pranverë, këto anët tona janë vërtet të bukura... Ç'po flas dhe unë... Ju keni halle të tjera...

Astriti buzëqeshi:

— Ta dish sa më pëlqen natyra, baca Pjetër! S'kam të ngopur me te!... Edhe ne, atje në Kurvelesh, të bukur e kemi... Në pranverë jeta përtërihet... E, me ardhjen e saj, do të shtohemi

edhe ne... Atëherë do të na shofë mirë kapidani.
E, me te, edhe nazistët...

Gjini s'fliste, i kishte ngulë sytë Astritit. Në vështrimin e djaloshit kishte një lutje të heshtun, po kambëngulëse.

Astriti ju drejtue Pjetrit:

— Baca Pjetër, e kam një fjalë me ty.

— Urdhno e fol, ty mos ta preftë anmiku.

— Ne nesër do të largohemi... Ti e din... Desha me të thanë diçka për Gjinin...

Pjetri shikoi të birin me ngulm. Pastaj u suell nga Astriti:

— Mos ka ba ndonji gja të keqe?

Astriti qeshi:

— Jo, jo, baca Pjetër. Gjinin e ke të mirë, shumë të mirë.

Fytyra e Pjetrit u çel.

— Po ma ban qejfin.

— Ai na ka ndihmue shumë... Fitorja që korrëm kundër njerëzve të kapidanit, në betejën e disa ditëve ma parë, i kushtohet edhe Gjinit... Ai na dha informata të sakta e të randësishme, që të mund t'i zamë në befasi... Ne, tashma, u mësuem me Gjinin dhe ai me ne. Ai, për ne, asht ba si pjestar i njësitit tonë... Ndëgjo, baca Pjetër... S'kam pse ta zgjas. Gjini don me ardhë me ne...

— Gjini?

— Po. Unë thashë se, ma parë, do të flas me ty. Prandaj erdha sonte... Pa fjalën tande...

Heshti. Priti ç'do të thoshte Pjetri. Ky i kishte ngulë sytë të birit, e vështronte me ngulm. Dhe

ishte vështirë të dalloje se ç'shprechte ai shikim...
Qortim, pohim, apo të dyja bashkë?

I zoti i shtëpisë hodhi pastaj sytë nga Astriti e, me përzemërsi, i tha:

— Po s't'u ba barrë, Gjini asht yti.

Astriti qeshi:

— Djali asht i shkathët. Tashma asht burrë...

— Prandaj edhe s'foli me mue ma parë, se e ndjeu veten burrë, — tha qortues Pjetri.

— Babë!..

— Fjalët s'duhen gja, Gjini. Mirë e ke pleqnue. Prapë, të kishe bisedue me mue ma parë, s'do të kishe ba keq. Unë s'do të kisha qitë ndonji pengesë. Madje, me të thanë të drejtën, qeshë ba gati me e lutë Astritin me të marrë me vete... E... me më pranue edhe mue....

— Burrat si ti ne i presim krahëhapët...

— Kanë ardhë kohë të vështira, Astrit... Kapidani asht në gjak me mue... Ka me u rrekë me e gjetë rasën me më vu prapë ndonji pritë, me na vra mbas shpine, mue ose Gjinin, se kështu asht mësue ai. Gjini ma mirë se me ju s'ka ku me qenë. E, në u vraftë, ka me ra si burrat, në mes të burrave...

— Baca Pjetër!... — desh ta ndërpresë Astriti:

— Vdekja për burrat asht, Astrit! Gjini me rre me vete e ma ban luftëtar si veten e shokët e tu... Mas pak kohe, kam me ardhë edhe unë; sa të goj te vëllai gruen me fëmijët e vegjël, se kam frikë që kapidani mund t'u bjerë në qafë...

Gjini s'u përmbajt pa thanë:

— Të falem nderës, babë!..

— Ti falju nderës këtij trimi, ma mirë. Dhe

venma veshin: ndëgjoje e dueje si ta kishe vëlla ma të madh. Hajt Astrit, çoje filxhanin e rakisë.

Astriti buzëqeshi.

— Dalëngadalë, po më mëson edhe mue me e pi!

— Mos ma çart. Sonte kam festë.

— Qoftë e bame. Për të mirë, Pjetër Ndou!

— Të bafte mirë e të mira paç...

* * *

Të nesërmen në mëngjez, pa ague, Gjini u largue me njësitin partizan. Mbas pak ditësh, shkoi edhe i ati. Ngjarja u bani përshtypje jo vetëm partizanëve, po edhe malësorëve të krahinave, ku kalonin luftëtarët e lirisë ...

Pjetri vetëm një gja i kërkoi Astritit: ta caktonte në skuadrën e të birit. Dhe komisari ja plotsoi dëshirën...

Ranë shpesh ndër luftime e prita. Pjetri kënaqej tek shifte të birin si luftonte, pa i lanë gja mangut askujt, megjithëse ishte ma i riu ndër të tanë. Dhe u gëzue pa masë, kur në një rasë, mbas një përpjekjeje të vështirë me anmiqtë, ku Gjini kishte tregue një trimni të rrallë, komisari e kishite lavdërue në sy të të gjithëvet. Jo. Pjetrit s'i pëlqenin lavdërimet. Po qe se do të kishin lavdërue ate, ai do të ishte largue... Po për të birin i vinte mirë, për çudi...

... Erdhi pranvera. Radhët e njësitit u shtuen. Përpjekjet me anmiqtë u banë ma të shpeshta. Dhe në një përpjekje të tillë...

Beteja ishte ndezë e ashpër. Forcat anmike ishin të mëdha. Ato kishin shumë mitralozë, midis tyre edhe të randë. Sidomos njani ishte vendosë në një pozicion të tillë, prej nga e kishte si në pëllambë të dorës fushën e betejës. Duhej ba të heshte patjetër:

Këte po mendonin edhe Astriti, edhe Pjetri, që ju drejtue komisarit:

— I duhen marrë krahët!

— Ashtu asht.

— Më lejo të shkoj unë.

Metja, që ndodhej atje pranë, ja priti:

— Jo, më lejo mue, shoku komisar!

Astriti po përpëlitej. Ai e njipte Pjetrin. Po mos ta lente, do t'i mbetej hatri. Kurse, po ta lente...

S'pati kohë të vendosë. Ata panë Gjnin si filloi të rrëshqasë prapa shpinës së mitralierit anmik.

Pjetri shtrëngoi buzët të mos thërrasë. Astriti tundi kokën i shqetësuem. Vendi ishte i zbrazët. Do të binte në sy. Do ta qëllonin...

Dhe kështu ngjau. Plumbat filluen të fishkullojnë drejt partizanit të ri. Ai qëndroi, s'lëvizim ma.

«E vranë!» mendoi Pjetri, po s'e dha veten.

Jo, s'e kishin vra. Gjini nisi të lëvizë prapë, të rrëshqasë përsëri. Sa metra e ndanin nga mitralieri?... I ati e pa të hedhë një granadë. Nji shpërthim i tmerrshëm. Mitralieri ishte ba copë-copë. Po as Gjini s'lëvizte ma.

Astriti e thirri për emni. Asnji përgjigje. E

thirri prapë. Edhe këtë radhë djali s'nxori za. U lëshue drejt tij. Kësaj here as Pjetri s'duroi ma. Ndoq me vrap Astritin.

Gjini dergjej në një pellg të vërtetë gjaku. Ishte e qartë: kishte vdekë. Komisari, Metja, që kishin rendë pas tyne, gëlltitën lotët. Shikuen Pjetrin. Ai mori kokën e të birit ndër të dyja duerët e, si ta kishte gjallë, i pëshpëriti:

— Do të ta marrim hakun.

* * *

Vrasja e Gjinit, qëndrimi i të jatit, kaluen gojë më gojë. Një partizan i vjetër nga Labëria, i ngriti këmbë.

Pjetri s'fliste kurrë për të birin, të cilin. mbasi kishin shpartallue anmiqtë e varrosën thjesht, sipas zakonit partizan. Pjetri s'derdhi asnjë pikë loti. Burrat e malsisë nuk qajnë. Çfarëdo idhnimi e brengje ata e mbajnë përmbrendë. Ai u përpoq vetëm të ngulisë mirë në mend vendin ku ishte varrosë i biri. Kur të mbaronte lufta, do të merrte trupin e tij që të prehej në vorrezat e fshatit...

... Muejt rrodhën. Nazistëve gjermanë e tradhëtarëve të vendit u erdhi fundi. S'gjenin brimë ku të futeshin. Brigada të tana erdhën në veri. Malësia u mbush plot ate nandor. Dhe Pjetri që me ata, që u drejtuen nga Oroshi.

Atë ditë, Pjetri e ndjente zemrën fort të lehtë. Çerdhja e tradhëtisë, e mizorisë do të zhdukej njëherë e përgjithmonë. Mirdita do të çliro-

hej përngaherë nga ai përbindësh... Dhe, kur flakët përfshinë kullat e kapidanit, Pjetrit ju duk sikur kishte rilindë...

* * *

Filloi një jetë e re. Pjetri e plotsoi betimin e heshtun, që kishte bërë mbi vorr të të birit. Tani Gjini pushonte në vorrezat e fshatit. Pjetri desh të qëndrojë në Ushtrinë nacional-çlirimtare, po Astriti i tha:

— Kthehu në fshat, baca Pjetër. Atje kemi nevojë për njerëz si ti. Pastaj...

Malësori i hodhi një vështrim hetues.

— Pastaj... dhe njerëzit e shtëpisë i ke vetëm.

— Ata do të bëjnë si do të bëjnë. Thuej, ma mirë, se s'i duhem gja kujt...

Astriti qeshi:

— Ti gjithnjë kështu, baca Pjetër. Tanden se tanden do të bash... A don me ta thanë copë, se, përndryshe, do të prishesh me mue? Kam urdhën të kujdesem për ty. More vesh tash?

Pjetri u zbut:

— E mora. Veçse u mësova me ju...

— Na prapë do të jemi bashkë... Edhe unë u mësova me këto anë... Kam bërë kërkesë të qëndroj këndeje...

Tjetri pyeti i gëzuem:

— Vërtet e ke?

— Vërtet. Do të sjell edhe gruen...

— Atëherë do të vish në konak tëm...

— E shofim ate punë.

— S'ka çka me pa. Po s'erdhe, do të më mbetet vërtet hatri...

...Kështu kishte ndodhë. Astriti kishte mbetë aty, dhe, deshi s'deshi, u detyruar të vendoset në shtëpi të Pjetrit... Në shtëpi të këtij, së shoqes, Donikës, i lindi vajza, Bora... Emnin ja vuni Pjetri, që filloi ta donte si me e pasë të vetën...

Vetëm mbas do kohe Astriti u vendos në një shtëpi tjetër, mjaft larg. Po, me gjithë largësinë e madhe, Pjetri shkante i shifte shpesh. Ai kënaqej sidomos kur Bora i kërcente në prehën dhe fillonte t'i tërhiqte mustaqet. Gazi s'kishte të mbaruem...

Kaluen disa vjet. Në pleqni e kuvende, Pjetri ishte në krye. Ai ndihmoi sidomos në pajtimin e gjaqeve. Fjala e tij zinte vend. Ishte fjala e një burri të urtë, e një partizani të vjetër, e një prindi dëshmori...

2.

Këto ngjarje sollin ndërmend Pjetër Ndou këto natë, aty, pranë buxhakut. Dhe s'ishte hera e parë. Megjithëse kishin kaluar kaq vjet, atij i pëlqente t'i rikujtonte. Ato ishin ba pjesë e pandame e jetës së tij. Kujtimi i tyre do ta shoqnonte derisa të mbyllte sytë përgjithmonë.

Ai, edhe ma parë, i kishte urrye sunduesit, që i pinin gjakun popullit. Me kapidanin gjithnjë kishte shkue thikë e brisk. Fashistët italianë dhe nazistët gjermanë s'kishte dashë me i pa me sy. Po,

që atë natë, kur, në shtëpi të tij, kishte ardhë Astriti me partizanët e tjerë, ai kishte fillue t'i kuptonte punët edhe ma mirë, edhe ma qartë. Tue ndejtë, tue bisedue me ta, tue i njohë për së afërmi, ai ishte bindë se këta burra, shokët e tyne, që kishin në krye një parti sokoleshë, do ta nxirrnin në dritë Shqipninë. Dhe ishte bashkue me ta me gjithë zemër, për të qëndrue përngaherë përkrah tyne. Se burrat një herë e japin fjalën.

...Ajo që ndodhi, qe fare e papritun. Pjetri u gjet krejt në befasi. Dera u hap me rrëmbim. Hynë mbrendë katër burra të armatosun deri në dhambë. Nji i pestë qëndroi te praku.

Pjetrit i kërceu delli i ballit. Në çast u kujtue se ç'ishin. Kështu mund të silleshin vetëm anmiqtë, diversantët. Si kishin marrë rrugë ngjarjet, përlshja me ta ishte e kotë. Ata do ta mposhtnin menjisherë. Duhej urti, duhej gjetë diçka tjetër... Do të mendonte ma vonë. Po tani, duhej t'i qetsonte. Prandaj e sundoi veten e u tha:

— Mos rrini në kambë, uluni, uluni.

Njani prej tyne, që, me sa dukej, ishte komandanti, pyeti hijerandë, me za të vrazhdë:

— A ke njeri tjetër në shtëpi?

— Jo, veç dy fëmijë.

— Ku janë?

— Në dhomën tjetër.

«Komandanti» ja bani me shenjë njanit prej diversantëve. Ky i tha Pjetrit:

— Ec me mue.

U kthyen pas pak kohe. Diversanti raportoi:

— Po flejnë. Të tjerë s'ka.

Eprori i tha:

— Mirë, Liman. Shko rri roje përjashta. Pas dy orësh do të të zavendësojë Frroku.

U shtrua rreth votrës. Të tjerët ndoqën shembullin e tij. Pjetri kishte mbetë në kambë. Dila qëndronte në një skaj e tulatun.

«Komandanti» u drejtua nga Pjetri.

— Ulu, ulu, i zoti i shtëpisë.

Pjetri u ul, përballë tij. Pyeti:

— A doni me hangër gja?

— Fjalë asht kjo? Qysh pambramë nuk kemi shti gja në gojë.

Dhe shtoi:

— Vende të egëra... dhe njerëz të egër.

Pjetri i bani shenjë së shoqes e tha si me shaka:

— Kot po na bie më qafë. S'jemi edhe aq të egër. Miqtë dijmë me i pritë si duhet...

«Komandanti» sikur u zbut:

— S'thom që janë të gjithë njisoj. Ka gjithfarë njerëzish...

Dila solli ca turshi, djathë e bukë misri. Diversantët ua ngulën sytë të zijosun ushqimeve. Pjetrit i shembëllyen me ujë të tërbuem, që bahen gati të lëshohen mbi prenë e tyne.

— Të kishim edhe pak raki! — tha njani nga diversantët.

S'kishte mbarue ende së foluni, kur Dila solli katër shishe arançiate me raki, që shkoi e i mori në dhomën tjetër. Pruni edhe pesë filxhana balte dhe qëndroi në kambë.

Papritun, ju muerën mentë dhe u mbështet në një dollap të vjetër. Diversantët e vunë re.

— Ç'ka kështu? — pyeti «komandanti».

— Asht sëmundë. Vuen prej iletit.

— Ashtu? Le të shkojë te fëmijët, atëherë...

Veç...

Shikoi Pjetrin e me ate shikim desh t'i thotë diçka kërcënuese.

— Po deshe, le të rrijë këtu, — tha i qetë Pjetri.

— Jo, jo, le të shkojë...

Dila u largue.

Pjetri mbushi filxhanat. «Komandanti», i çelun në fytyrë, shprehu kënaqësinë e tij:

— E shoh që kemi të bajmë me një shtëpi mikpritse e bujare.

Pjetri heshti. Komandanti, tue ngritë filxhanin, pyeti:

— Si e ke emnin?

— Pjetër.

— E gëzofsh.

— Po ti?

— Aziz.

— Edhe ti e gëzofsh.

— Pjetër, na fal se erdhëm pak si... Ti e kupton... po... punës s'i dihet... dhe...

— S'ke pse më lyp të falun...

— Qenke vërtet burrë mendjehollë! Hajt, mirë se të gjetëm, — dhe, si e çukiti me filxhanin e Pjetrit, e rrëkëlleu të vetin menjherë.

Herën e dytë s'priti t'ja mbushë i zoti i shtëpisë; po kështu edhe të tjerët.

Hangrën e pinë me shije të madhe. Po t'i shifje, ashtu pranë e pranë, tue ba muhabet me të zotin e shtëpisë, do t'i merrje për «mysafirë».

Pjetri «mysafirë» të tillë s'kishte pasë kurrë. Dhe ai s'e dinte se si mund t'i duronte, se si mund të fliste, të hante, të pinte me ta. Po ishte e nevojshme, e domosdoshme. Po të ngjallte në ta dyshimin ma të vogël, do ta zhduknin me grue e me fëmijë. Dhe, ndoshta, për te, kjo s'do të kishte qenë e keqja ma e madhe. Ata do të shpëtonin, do të vazhdonin të banin të këqija, të vrisnin, të damtonin... Jo, ata s'duhej të shpëtonin... Ata duheshin kapë të gjallë ose zhdukë. Si? Këte, tani për tani, s'e dinte... I kishte lindë një mendim. Veçse duhej gjetë koha e përshtatshme... Përndryshe, gjithçka do të rrukullisej për të keq.

Azizi po e vështronte. Pjetri s'e pa, po e ndjeu këtë vështrim. Mos vallë Azizi po dyshonte? Mos ai, Pjetri, kishte ba ndonji gabim?

Kryetari i diversantëve pyeti:

— Ç'ke që ke ra në mendime?

— Epo, njerëz jemi... Dhe s'ka njerëz pa brenga. Ti qofsh me jetë, po fytyra e jote më kujton atë të tim vëllai...

Azizi u interesue:

— Të ka vdekë?

— Ma vranë.

— Pse?

— Për hakmarrje. Punë zakonesh...

— Po ti a ja more gjakun?

— Jo.

— Pse?

Tashti që e kishte fillue këtë «gënjeshtër», duhej ta vazhdonte. Ndoshta do t'i hynte në punë për t'i bindë se kishin të banin me një njeri të tyne... u përgjegj:

— Punë e ngatërrueme... E vranë pak kohë përpara se të vinin... të kuqtë. Vrasësi asht një njeri me randësi ndër këto anë...

Azizi picërroi sytë:

— Aha, kështu qenka puna! Interesant, shumë interesant!.. Do të bisedojmë ma vonë për këto çështje.

— S'kemi ç'bisedojmë. Ai asht tepër i fortë...

— Ka edhe ma të fortë se ai... Ne do të të ndihmojmë...

— Ju?

— Po, ne...

Buzëqeshi dhe shtoi:

— Po edhe ti duhet të na ndihmosh... Si i thonë fjalës: dy duer për një krye...

— Me këta asht vështirë t'ja dalësh...

Kryetari qeshi ironik:

— Të paska hy lepuri në bark, lum Pjetri!.. Dhe, më vjen keq me ta thanë, po të qenka ba gjaku ujë.

Pjetri turfulloi e tha me zemërim:

— Randë po më flet, lum zotnia!.. Mati mirë fjalët, se më ka mbetë pak gjak.

Azizi ja pat pajtues:

— Kot e ke që zemrohe. Mos ma merr për të keq... Ti tash ke rasën edhe me marrë gjakun, edhe me diftue veten, edhe me i krye një shërbim vendit... Ta pleqnojmë punën urtë e butë. A don me marrë gjakun e vllaut?

— Kush asht ai qorr që s'don sy?

— Bukur fort. Ne do të të japim dorë ta zhdukish vrasësin, që, si komunist, qenka edhe anmiku ynë. Si thue?

— Unë ku ta marr këtë fat!

— Shumë mirë. Pra, për këtë punë u muerëm vesh... Për ndihmën që do të të japim, ti do të na bash një shërbim... Dhe na kemi me ta shpërblye me... ar. Shih...

Ai nxori disa napolona flori, ja zgjati.

Pjetri, s'i mori, i largoi dorën:

— S'e baj për pare.

Azizi qeshi:

— Si të dësh. Veç kot e ke. Edhe paret duhen... Pa pare s'bahet gja...

— S'i due.

— Puna jote. Unë, sa për vete, pa pare s'baj asgja. Nejse. Ka gjithfarë krenash... Pra, si ishe tue thanë, ti do të na kryesh një shërbim. Po, ma parë, due me të pyetë për diçka... Si shkojnë punët kënde?

Megjithëse e kuptoi mirë qëllimin e pyetjes, Pjetri u shtir se s'i kishte ra në te. U përgjegj:

— S'jam kah e marr vesh.

— A lëvizin malësorët?

— Ehë! Ç'më të thanë? Pak besa!

— Pse? Kanë frikë?

— Edhe pa frikë s'janë...

— Nga ata, që s'i duen të kuqtë, a ka?

— Edhe do të ketë...

— A njeh ndonji?

— Njoh për t'i njohë, po...

— A ke bisedue me ta?

— Kështu larg e larg...

— Këtu ta kam fjalën... Tash e mbrapa duhet të fillosh të flasësh ma hapët...

— Asht punë me rrezik.

— Punë pa rrezik s'ka... Duhet ... Njerëz të tillë na nevojiten. Ne po pregatisim një gjë të madhe... Si e qysh, ma gjatë s'mund të flas... Veç një gjë mund të të them: shpejt do t'i dalë tymi... dhe, kur të vijë kjo kohë, do të na lypet një mbështetje e fuqishme... Atëherë komunistët do të na e marrin të keqen... Si të duket?

— S'asht mendue keq, veçse...

— Veçse?..

— Kjo punë duhet matë mirë... E kam fjalën për vete... Komunistët kanë sy e veshë gjithkund dhe s'ta bajnë të gjatë...

Azizi e ndërpreu:

— Unë s'them që të hapesh kot... S'do mend, duhet kujdes... Po puna s'pret... Ne na duhen njerëz, sa ma shumë njerëz, që, kur të jepet shenja, të ngrihen në kambë kundër të kuqve... Ti do të na sigurosh sa ma shumë njerëz të tillë.

Pjetri mendoi se, po të kundërshtonte ma gjatë, kishte të ngjamë të prishte, në vend që të ndreqte punë. Prandaj tha:

— Do të baj sa të më vijë për dore.

Azizit i qeshi fytyra:

— Tash ma bane qejfin! Fole tamam si burrat e malsisë!

Qëllimin e tyne kryesor Pjetri tani e kishte të qartë... Duhej të kuptonte tash edhe diçka tjetër të randësishme: a kishin ndërmend të qendronin? Nëse po, atëherë s'kishte pse të vepron-te sonte... Përndryshe...

Si pa gjë të keq, natyrshëm, pyeti:

— Njerëzit që po thoni, a doni t'i takoni vetë, apo?..

— Jo. Merru ti me ta. Kur të kthehemi, atëherë kemi me folë ma shkoqun...

— Gjynah!

Azizi e pa me çudi:

— Çfarë gjynahu? — pyeti.

— Gjynah që po u largokil.. Thashë se po ja fillojmë punës me gjaksin e tim vëllai...

Kryetari e shikoi me dashmirësi, premtues:

— S'ke me pritë sa ke pritë... Ne kështu e kemi punën... Na duhet të shkojmë tjetërkund. Na presin. Me të thanë të drejtën, ne ta behëm sonte në shtëpi, se s'kishim si me ja ba ndryshe... Kishim kaq kohë pa ngranë... Dalluem shtëpinë tande të vetmueme, këtu mbi kodër, e thamë: «Të shkojmë e të hamë ndonji send...» S'të njiñim, prandaj edhe u sollëm pak si... vrazhdë. Po tash që u njofëm, besoj se s'ke me na mbajtë mëni.

— Punë e harrueme! — tha Pjetri.

— Ti ban si folëm, se s'ka me të dalë keq. Kur të kthehemi, bisedojmë ma gjatë...

— Mos u bani merak! Do t'ju pres me padurim.

— Dhe ne kemi me ardhë. Hajt, çoje edhe nji.

Pinë prapë.

Azizi dukej se ishte i kënaqun. Pjetri e kundronte me bisht të synit dhe mendonte: «Pra, do të largohen, për t'u kthye mbas do kohe. Të paktën kështu thotë Azizi... Po sikur të ma ketë me hile? Po sikur të ketë dyshue e, tash, sillet kështu, që të më vejë në gjumë, sa të largohen, pa u hy ferrë në kambë? Ata, ndoshta, s'kanë me u kthye ma... Ka të ngjamë që premtimet dhe «de-

tyra» që më ngarkoi s'janë gja tjetër veç një marifet për t'u largue të qetë... Dhe, po të jetë kështu, atëherë, ata do të shpëtojnë... E do të më lanë një njollë të madhe në derë! Jo, jo, duhet gjetë mënyra për të lajmëruë forcat e ndjekjes, Astritin, sa ma shpejt... Po si?

Kishte një mënyrë, po, kishte. Veçse a do të mund ta zbatonte pa ra në sy? Duhej të përpiqej, të provonte...

E dinte që rakiya ishte mbarue, po ai, megjithkëte, mori në dorë një shishe, e shkundi:

— S'paska mbetë ma! — tha dhe provoi të tjerat, që ishin të gjitha të zbrasta. Tha buzagas:

— Kur muhabeti asht i ambël, rakiya shkon si ujë!

Mori dy shishe, u ngrit.

— Ku po shkon? — e pyeti Azizi.

Pjetrit ju duk se shikimi i kryetarit të diver santëve ishte hetues. S'e bani veten. I qeshun u përgjegj:

— Të mbush shisheet. Në shtëpi tonë, buka edhe mund të ketë mungue, por rakiya kurrë.

— Po mos u vono, se na u pika shumë.

— «Dyshon, qeni», mendoi Pjetri dhe, tue hapë portën e dhomës tjetër, tha:

— Nji ças, dhe erdha.

Duhej veprue sa ma shpejt. Çdo sekondë ishte tepër e vlefshme. Ishte përgatitë të zgjonte Lekën, ta niste shpejt te shokët... po u habit kur s'i pa aty të dy fëmijët. Pyeti shpejt të shoqen, i trullo sun, tue ba me dorë nga shtresat e tyne:

— Ku janë?

— I nisa të lajmërojnë...

Ai e pa me dashuni. Ajo i kishte dalë punës përpara. Tani do ta kishte edhe ma të lehtë.

— Shko edhe ti.

— Unë do të rri me ty.

— S'asht kohë fjalësh. Nisu. Shpejt.

Ajo e vështroi në sy. E njipte mirë. S'kishte pse të kundërshtonte.

— Mirë, — tha.

— Kujdes mos të të shofin.

Ajo hapë kapanaxhën, që mbulonte shkallët e qilarit, prej nga ishin largue fëmijët. Nji shikim i fundit. Kapanaxha u mbyll.

Për të fitue kohë, sa fliste me të shoqen, Pjetri kishte mbushë shishet me raki, kishte rrëmbye edhe ca djathë.

U fut në dhomën e «miqve» bash në atë kohë, kur njani prej diversantëve po i afrohej derës.

— Erdhe të më ndihmosh? — pyeti, si pa të keq, i lëshoi në dorë djathin dhe shtoi:

— Veç mos e ha të gjithë.

Të tjerët vunë buzën në gaz. Pjetri mendoi: «Nuk u vonova shumë. Kushedi, do të mbarojë me kaq... Po, edhe në më ndodhtë gja, prapë ata të tre shpëtuen. Sa për «këta», s'kanë nga shkojnë. Forcat e ndjekjes do të vijnë. Leka do t'i ketë lajmëruë me kohë...»

Mbushi filxhanat.

— Hajt, mirë se më erdhët në konak! Të jam falë, Aziz!

— Mirë se të gjetëm, Pjetër! Për të mirë!

— Të bafte si asht ma mirë e të gjetët e mira! — ja ktheu urimin i zoti i shtëpisë...

Astriti, këtë natë, asht i lodhun, i mërzhitun. Nji shqetësim i thellë e ka pushtue. Vajza e tij e vetme, Bora, asht sëmundë randë. Ethja e madhe po e djeg. Ka ra në kllapi. E ama, Donika, i ven herëpashere peca me ujë të ftohtë në ballë. Po të nxehtit nuk po i bie ende vajzës. Dhe as mjeku po duket. U ba tashma nji kohë e gjatë, që asht lajmërue. Ndoshta s'ka qenë në lokalitet. Edhe ai s'rrin duerlidhë. Ka shumë punë.

Po ç'asht kjo zhurmë, që po ndëgjoheh përjashta? Erdhi, me siguri.

Ven veshin... Pret me ankth. Asgja. Askush s'e thërret. Asht stuhia e egër që fryn. . .

Jo, këte radhë s'asht stuhia. Asht za njeriu. Dikush thërret:

— Astrit, o Astrit!

— Doktor! — thotë Donika dhe qesh e gëzue.

— Astrit, o Astrit! — përsërit vizitori i vonë.

— Po hap portën, — i drejtohet Astriti së shoqes.

Para tij qendron Leka, djali i Pjetër Ndout. Dihet me të madhe. Ai s'përhëndetet me ta. Thotë me rrëmbim:

— Shpejt. Kemi diversantat në shtëpi! — dhe, pa i lanë kohë tjetrit të pyesë, i shpjegon shpejt e shpejt si qëndron puna.

Astriti shikon Borën, të shoqen. Vesh pallton e madhe ushtarake, rrëmben automatikun.

Donika e kundron me ngulm. Ai i afrohet i ven nji dorë në shpatull:

— Duhet të shkoj.

— Po, Astrit.

Ai i afrohet së bijës, puth ballin e saj, që i përvëlon buzët, largohet, i afrohet derës, me rrëmbim:

— Doktorin do të vijë medoemos.

— Po, do të vijë, Astrit.

— Dhe unë do të kthehem sa ma shpejt. Më prit.

— Patjetër, — dhe i buzëqesh. — Shko, shkoti.

Ai hap portën, u hedh një shikim të fundit atyne dy krijesave aq të shtrejta për te dhe largohet me vrap... Në praktik të derës, Donika e shoqnon me vështrimin e saj, që shpreh shqetësim dhe krenari...

4.

Nata ishte shtymë thellë. Pjetri dhe «mysafirët» e tij kishin ba vërtet «qejt». «Mysafirëve» alkooli u kishte rra ca në kokë. Nuk mund të thoshe se ishin dehur, sidomos për Azizin, po, sidoqoftë, u ishte trashë ca gjuha. Sa për të zotin e shtëpisë, për të mos rra në sy, kishte pi, me të tjerët, veçse tue u kujdesë, me e mbajtë dorën, kur mundej. Ai po përpiqej t'i gjente anën si t'u thoshte se kishte ardhë tashma koha me fjetë, po s'donte ta merrte vetë i pari fjalën, që të mos binte në sy.

I erdhi në ndihmë njëjani nga diversantët, të cilit, gjatë muhabetit, Pjetri i kishte mësue edhe

emnin: e quenin Liman. Ky, tue hapë gojën, përgjumshëm, tha:

— Më flihet!

Shikoi Azizin në sy, si të donte të merrte pëlqimin e tij. «Komandanti» i hodhi një vështrim të shpejtë, të rreptë, që s'i shpëtoi Pjetrit, e ja pat:

— Ç'e do gjumin përpara një muhabeti të tillë! S'do të rrimë shumë. Na duhet të ikim.

— Atëherë, të pimë! — tha Limani, dhe si shkundi shishet e zbrazta me radhë: — S'paska mbetë asnji pikë! Ta mbaruem rakinë!

— Mos e thuej atë fjalë, bre burrë! — ju përgjegj me dashamirësi Pjetri dhe rrëmbeu dy shishe, tue u drejtue nga dera, me hap të ngadaltë, i qetë në dukje, dhe fort i turbulluem përmbrendë.

Ishte çasti vendimtar. Nji fjalë mospëlqimi, nji kundërshtim nga ana e Azizit dhe çdo gja do të përmbysesj... S'guxoi ta shohë «komandantin». Kishte frikë se mos sytë do ta tradhëtonin. Kapi dorezën, hapi derën. S'foli njeri. Ju afrue kapaxhës, e ngriti me kujdes, që të mos bante zhurmë, e mbylli nën vete dhe, vrik nëpër shkallë, në ahur. Bagëtitë s'lëvizën. Shtyu derën e ahurit, duel jashtë dhe, me sa i punonin kambët, ja dha vrapit...

Era e ngritë, e akullt, që ju përplas në fytyrë, sikur e ripërtërinë... Vrapoi edhe ma me ngulm, zbriti në anën e kundërt të kodrinës dhe ndëgjoi nji za të rreptë:

— Ndal!

Ju duk se e njofti. Ju ba se ishte zani i Astritit. Thirri:

— Jam unë, Pjetri! — dhe u sul nga vendi, prej nga kishte ardhë zani...

Limani theu heshtjen:

— Po ky ç'u ba?

Azizi e zhgjetoi me shikimin e tij të egër dhe e urdhnoi:

— Shko e shif!

Limani u derdh nga dhoma tjetër dhe, pas pak, bërtiti:

— S'ka asnjeri!

«Komandanti» brofi në kambë me rrëmbim. Ca sepse i ishin mpimë, ca nga rakia, i ndjeu kambët të randa. Megjithkëte, i dha vetes dhe, kur vuri re se vërtet s'kishte njeri, shpërtheu:

— I poshtmi! Na paska tradhtue! Mendova se ja hodha, po ma paska hjedhë ai! Paska qenë dinak i madh. Duhet të largohemi sa ma shpejt. Gati!

— Po sikur të na kenë rrethue? — pyeti një nga diversantët, Hyseni.

— Do ta çajmë rrethimin!

— Thuej, ishalla s'kanë arritë, se, për ta çamë, s'e çajmë dot.

— Atëherë do të luftojmë këtu, — ja preu shkurt Azizi.

Pikërisht në këtë kohë, një za i fuqishëm tingëlloi nga jashtë:

— Jeni të rrethuem. S'keni nga shkoni! Dorrëzohuni!

Fytyra e Azizit mori një shprehje sarkastike.

U suell nga diversantët dhe urdhnoi:

— Ti, Llesh, e ti, Hysen, shkoni në dhomën tjetër. Rueni atë anë e qëlloni me kursim, po pa

ndërpremje të gjata. Ti, Liman, qëndro me mue.
Ze vend në atë dritare.

Pastaj thirri:

— Frrok!

— Urdhno!

— Ti qëndro aty e ruej hymjen e shtëpisë.

Vetë, me automatikun në dorë, u afrue të dritarja, që ndodhej përballë vendit prej nga kishte ardhë zani, theu xhamin dhe në këte ças dikush thirri prap:

— S'keni shpëtim. Dorëzohuni!..

Azizi s'u përgjegj, po qëlloi menjihërë... Po kështu banë edhe të tjerët..:

6.

Mbasi përqafoi të birin dhe Astritin, Pjetri u bashkue me forcat e ndjekjes dhe me ushtarët vullnetarë, që, në drejtime të ndryshme ju afruen shtëpisë. Ndër të gjithë ata, ai ishte i paarmatosun. Ju drejtue shokut të tij të vjetër:

— Astrit, më gjej edhe mue një armë!

Ky nxori nga këllef i revolen dhe, tue ja shtrimë, i tha:

— Merre, Pjetër.

— Patjetër do të më hyjë në punë.

Kur u thirri Astriti për të parën herë diver santëve, që të dorëzoheshin, Pjetri i tha:

— Pisk do ta kemi. Atje, në kodër, janë të mbrojtun e na kanë si në pëllambë të dorës.

— E di, po do t'i shkulum që andej. Ose do t'i zhdukim.

Kur, pas thirrjes së dytë, diversantët u përgjegjën me të shtime, Astriti urdhënoi: — Zjarr!

Në të katër anët u ndje fishkëllimi i plumbave, që drejtoheshin nga shtëpia e Pjetrit.

Nisi një betejë e ashpër, e gjatë, po pa ndonji përfundim. Ashtu si kishte thanë Pjetri, ishte tepër e vështirë, për të mos thanë e pamundun, për t'i shkullë nga ajo shtëpi, që shembëllente në një kala, e ngritur siç ishte mbi kodër, e rrethueme me kropa. Madje mund të damtonin edhe shokët...

Ja. Një plumb kapi Mhillin, sekretarin e rinisë së fshatit. Kur u këput përdhe, Pjetri s'ishte veç pak hapa larg. Ju afrue, e tërhoqi në një vend ma të mbrojtun. Plaga ishte e randë, tepër e randë. Pjetrit ju drodhën buzët nga dhimbja e zemërimit. Mhillin e kishte fort për zemër. Ishte vërtet një djalë për të qenë, fjalëmprehtë e gojëmjaltë, që dinte t'i drejtonte aq mirë të rihtë. Dhe, tani, kushedi... S'donte ta besonte, po mund të ngjiste...

Shokët morën Mhillin dhe e larguen. Pjetrit ju duk se i zhgulën një pjesë të zemrës. I mallëngjyem, i tha Astritit:

— Do të na damtojnë edhe të tjerë.

Astriti s'u përgjegj. Në errësinën e thellë të asaj nate, që shqyhej, hera-herë, nga flaka e pushkëve, Pjetri me vështirësi dallonte tiparet e mikut të tij. Ç'mendonte ai në ato çaste?

— Astrit!! — thirri.

— Po të dëgjoj, Pjetër!

— Duhet bamë diçka.

— Çfarë?

— Ka vetëm një rrugë për me i zhdukë. Përndryshe, do të na shkojnë dam edhe shokë të tjerë... Duhet... duhet t'i vemë zjarrin shtëpisë.

— Shtëpisë? Shtëpisë tande? Dhe je ti që ma thue këtë?

— Po, Astrit. Kështu duhet ba.

— Jo, s'do ta lejoj. Ate shtëpi...

— Unë e di sa më dhimset. Po ç'asht shtëpia para njerëzve tonë?

Astriti i shtrëngoi dorën:

— Me burra si ti...

— Këte do ta bante çdo njëni prej nesh.

— Si do të veprosh?

— Edhe këte ma len mue. Për një një gjysë sahati duhet t'i qëlloni pa ndërpreme, të mos kenë kohë me marrë frymë, jo ma me e pasë mendjen te unë. Sidomos, zjarri duhet përqëndruar nga ana e ahurit...

— Kuptova.

— Tash po shkoj. Mirë të gjetsha.

— Mirë u pafshim, baca Pjetër!...

7.

Zhurma e plumbave të shurdhon. Të shtimet, nga të dyja palët, s'pushojnë për asnjë çast. Ke mbresën se janë tue u ndeshë dy ushtri...

Me shishen e vajgurit në dorë, Pjetri tërhiqet rrëshqanë, ngadalë, me kujdes të veçantë, në terrin e natës... Pëllambë pas pëllambe, hap pas hapi, i afrohet shtëpisë së vet, për t'i vu flakën, për ta rrenue..

Kurrë s'do t'i kishte shkue ndërmend se do të mund të ndodhte një gja e tillë... Ajo shtëpi ishte shumë e shtrejtë për te. Aty kishin lindë, ishin rritë, kishin jetue e vdekë brezni të tana... Ajo ishte shtëpia e Gjinit... Dhe me dorë të vet do ta fshinte nga faqja e dheut... Po prapë s'do t'i dridhej dora... Ai s'do të linte që ta përdhosnin ma gjatë këlyshët e të huejvet, anmiqtë e këtij populli të dalun, ma në fund, në dritë...

Dhe pak... edhe pak... Edhe disa hapa... e flaka do të ngrihet, do t'i përzhisë si berre... Mirë ta gjejnë... Kështu duhen shkumbosë gjithë anmiqtë... Ta marrin vesh edhe të tjerët se me ne s'ka lojna... Ta shofin mirë «pranverën» që presin.

Dera e haurit ka mbetë hapë... Nji përpjekje të fundit... Nji kërcim... dhe ai asht pranë saj, futet mbrendë... Spërkat mirë e mirë kashtën, shkallët, kapanaxhën e ultë, gjithçka që mund të marrë zjarr... Dhe ndjen një të therun të tmerrshme në zemër... Aty janë edhe bagëtitë... Lopa, murgjina, viçi, Shega, dhe delet... Për një çast, dora i dridhet... Dëshira për t'i shpëtue ngren krye... Sa shumë i dhimsen... Po s'ka si i shpëton... Do të bajnë zhurmë, do të shifen kur të dalin... Ato duhet të qëndrojnë mbrendë, duhet...

Flaka u vu. Ahuri asht kthye në një zjarr përcëllues. Ai del, mbyll portën nga jashtë... fillon të tërhiqet, prapë me kujdes si ma parë. S'duhet ta shofin. Ata duhet të kujtohen sa ma vonë për çka po ngjet...

Zjarri u përhap shpejt edhe në dhomën e gjumit, e kaloi në atë të zjarrit. Për diversantët erdh e papritun, e tmerrshme. Ata ndodheshin në një kurth të zjarrtë, pa asnjë rrugë shpëtimi.

Azizi, me sy të zgurdulluem, i hutuem, qëndroi për pak kohë tue kundruem zjarrin, që afrohej gjithnji i pamëshirshëm. Rrobot e Limanit kishin marrë flakë... Thirri shokët për ndihmë, po edhe ata ishin në të njejtën gjendje...

I pari, që e mblodhi veten, qe Azizi: Thirri me zemërim:

— Qëlloni, qëlloni, derra! — dhe u dha nga shkallët.

Ishin klithma e veprimi i një të dëshpëruemi. Ai e ndjente se s'kishte shpëtim. S'kishte nga të shkante. Këndeje — zjarri. Andej — «ata».

Qëlloi me automatik, pa marrë shejë. Hodhi, edhe dy granata, njanën pas tjetrës. Le ta merrnin vesh «ata» Ai ishte gjallë, gjallë, ai...

E kapën dy plumba përnjiherësh: njani në ballë, tjetri në gjoks, afër zemrës. S'ndjeu ma asgja. U përplas nëpër shkallë, u rrukullis deri në fund të tyne... Kushedi si do të kishte shfrymë sikur të kishte pa të delnin nga shtëpija, të mbështjellun në flakë, Limanin e Frrokun, që, me duert përpjetë, çirreshin si të çmendun:

— Dorëzohemi, dorëzohemi.

Sa për dy të tjerët, ata kishin mbetë në shtëpi. Njani i goditun për vdekje dhe i përcëlluem, tjetri i përzhitun nga zjarri...

Pjetri qëndronte përpara gërmadhëve të shtëpisë së vet. Pranë tij, e shoqja me dy fëmijët. E, aty afër, Astriti, kurse rrethrotull moria e fshatarëve, me burra, gra, pleq e fëmijë, që ishin dyndë në ndihmë të forcave të ndjekjes...

Trupat e diversantëve të vramë i kishin largue. Po kështu, edhe ata të dy të zanun rob. S'kishin ma atë qëndrimin e tyne prej kapadajsh e krenar, si në çastin kur i kishin ardhë me forcë në shtëpi, tue i shpërthye derën... Tani ishin strukë e mbledhë në vete, tue u përpjekë të ngjallin mëshirë. Veçse sytë e të gjithëve shprehnin urrejtje. Ndërsa Pjetri i shoqnoi me një vështrim për-buzës...

Dilës nuk i bahej me u largue prej andej. Pjetri e shifte, e ndjente. Po s'kishin ç'të banin ma aty. Ai i tha:

— Merr fëmijët e të shkojmë.

Ajo s'u përgjegj. I hodhi një vështrim të fundit shtëpisë.

Fshatarët që ishin ma pranë e që ndëgjuen fjalët e Pjetrit, filluen t'i ftojnë nëpër shtëpitë e tyne...

Astriti tha:

— Pjetri do të vijë te unë... sa t'i ngremë një shtëpi të re.

— Sa për këte, e dimë ne se çfarë shtëpie do t'i ndërtojmë! — thanë fshatarët.

Pjetri buzëqeshi.

— Ju rritët ndera, burra! E di se s'kam me mbetë jashtë... Punë që rregullohet!.. Tash që

i shfaruem, kollaj. Po të kishin shpëtue, kjo s'do të ishte ndreqë kurrë. A shkojmë, Astrit?

U vunë për rrugë. Disa i shoqnuen, të tjerë qënduren, tue i kundrue se si largoheshin nëpër borën e ngritë... Dhe në të gjitha shikimet pasqyroheshin nderimi, dashunia për at burrë të thjeshtë e të pafjalë malësor, që lente mbrapa shpinë rrenojat e shtëpisë së tij, së cilës i kishte vu flakën me dorë të vet...